

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Narmin BAGHIRZADE

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA YAZILI BASININ TARİHSEL
GELİŞİM SÜRECİ

Gazetecilik Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Narmin BAGHIRZADE

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN`DA YAZILI BASININ TARİHSEL
GELİŞİM SÜRECİ

Danışman

Doç. Dr. Ayşad GÜDEKLİ

Gazetecilik Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Narmin BAGHIRZADE'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Şule Yüksel ÖZMEN (İmza)

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Ayşad GÜDEKLİ (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Onur ÖKSÜZ (İmza)

Tez Başlığı: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Yazılı Basının Tarihsel Gelişim Süreci

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 29/03/2018

Mezuniyet Tarihi : 19/04/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan`da Yazılı Basının Tarihsel Gelişim Süreci” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Narmin BAGHIRZADE

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Narmin BAGHIRZADE
Öğrenci Numarası	20145251009
Enstitü Ana Bilim Dalı	Gazetecilik
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Aysad GÜDEKLİ
Tez Başlığı	Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan`da Yazılı Basının Tarihsel Gelişim Süreci
Turnitin Ödev Numarası	944841061

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/04/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 6

alıntılar dahil % 8'tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

11/04/2018

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN BASIN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Azerbaycan`da Gazeteciliğin Oluşması ve Düşünce Hayatına Etkisi	4
1.1.1. İlk Gazetenin Yayınlanması Yönünde Geçen Hazırlık Süresi	5
1.1.2. Azerbaycan`da İlk Gazetenin Yayınlanması ve Özellikleri (“Ekinci”)	8
1.2. Azerbaycan`da Matbuat Hareketlerinin Canlanması	11
1.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Basın (1918-1920)	16
1.2.2. SSCB Döneminde Azerbaycan Basını, Gazetecilikte “Sovyet” Modelinin Oluşumu	19

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN BASININDA DÖNÜŞÜM SÜRECİ

2.1. Azerbaycan`da Yeni Gazetecilik Dönemine Geçiş	23
2.1.1. Dönüşüm Sürecinde Gazeteci Kimliğinin Gelişimi	24
2.1.2. Azerbaycan`da Bağımsızlığın İlanı Sürecinde Basının Rolü	29
2.1.3. Basının İdeolojik Rolü.....	33
2.2. Basında Milliyetçi Söylemlerin Oluşması	36
2.2.1. Dönüşüm Sürecinde Kültürel Milliyetçilik	36
2.2.2. Azerbaycan Basınında Ulusal Değerler	38
2.2.3. Milli Kimliğin İnşası, Basında Karabağ problemi	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİME İLİŞKİN

ELEŞTİREL BİR ANALİZ

3.1. Siyasal Mücadele ve Basın	48
3.1.1. Azerbaycan`ın Ulusal Bağımsızlık Sürecinde Basının Rolü	49
3.1.2. Azerbaycan`da Basın – İktidar İlişkileri	51
3.1.3. Siyasal Alanda Muhalefet Kimliği ve Basın.....	54
3.1.4. Basının Toplumsal Kurumlarla İlişkisi, Parti Geleneği	59
3.1.5. Medyanın Sahiplik Yapısı	62
3.2. Azerbaycan`da Gazetecilik ve Demokrasi	66
3.2.1. Azerbaycan`da Medyanın Demokrasi Algılaması	66

3.2.2. Azerbaycan`da Basın Özgürlüğü ve Sansür	72
3.2.3. Azerbaycan Gazetecilerinin “Bağımsız Basın” Algısı	77
3.2.4. “Dördüncü Güç” Olarak Basının Rolü	80
3.2.5. Profesyonellik Savı ve Medyada Nesnellik	84
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ	108

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1 Temalar Tablosu	48
Tablo 3.2 Basının Ulusal Bağımsızlık Mücadelesine İlişkin Gazetecilerin Görüşleri	50
Tablo 3.3 Gazetecilerin Basın-İktidar İlişkileri Hakkındaki Görüşleri	52
Tablo 3.4 Gazetecilerin Muhalefet Kimliği ve Basın İlişkileri Hakkındaki Görüşleri	55
Tablo 3.5 Gazetecilerin Basındaki “Parti Geleneği” Hakkındaki Görüşleri	59
Tablo 3.6 Gazetecilerin Medyanın Sahiplik Yapısına İlişkin Görüşleri	63
Tablo 3.7 Gazetecilerin Demokrasi Algılaması	67
Tablo 3.8 Gazetecilerin Azerbaycan`da Basın Özgürlüğü Hakkındaki Görüşleri	73
Tablo 3.9 Gazetecilerin Bağımsız Basın Algılaması	77
Tablo 3.10 Gazetecilerin Dördüncü Güç Algılaması	81
Tablo 3.11 Gazetecilerin Medyada Nesnellik Hakkındaki Görüşleri	86
Tablo 1 Görüşme Yapılan Gazetecilerin Mesleki Özellikleri	94

KISALTMALAR LİSTESİ

AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
ASSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
akt	: Aktaran
BP	: Bolşevik Partisi
ÇSD	: Çar Sansür Dairesi
çev	: Çeviri
DK	: Dağlık Karabağ
GK	: Glastnos Perestroyka
KP	: Komünist Partisi
KGB	: Sovyet Gizli Haber Alma Teşkilatı (Комитет Государственной Безопасности)
MP	: Müsavat Partisi
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
YAP	: Yeni Azerbaycan Partisi

ÖZET

Basın, yüzyıllar boyunca toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler ve gelişmelere her zaman yön vermiştir. Aynı zamanda tarihdeki tüm siyasal olaylar, basın üzerinde derin izler bırakmış, habercilik pratiklerini etkilemiştir. Rusya yönetimi altında yaşamak zorunda kalan diğer Türk devletleri gibi Azerbaycan'ın da başta dil, edebiyat, tarih olmak üzere kültürel değerler açısından billi bilince ulaşmasında ve bu yolda verilen milli mücadelede basın, çok önemli rol oynamıştır. Azerbaycan basını, zorlu tarihsel süreçlerden geçerek günümüze kadar gelmiş, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren başlayan bağımsızlık sonrası dönüşüm sürecinde, giderek siyasallaşarak farklı siyasal cephelerde konumlanmaya başlamıştır.

Ulusal bağımsızlık mücadelesiyle şekillenen ve geçiş süreci mesleki pratiklerine damgasını vuran yazılı basın ve gazeteci kimliği bu çalışmanın temel ilgi odağını oluşturmıştır. Çalışmada Sovyet sisteminin temel siyasal ve ideolojik öncelikleri doğrultusunda faaliyet gösteren ve Komünizm ideolojisini yaymakla yükümlü olan Sovyet gazeteciliğinden kopuşun temel dinamikleri ele alınmıştır. Gazetecilik pratiklerinin yeni dönemini oluşturan toplumsal etkenler belirlenmiş, dolayısıyla basındaki dönüşümle, toplumsal dönüşüm arasındaki bağlantı çözümlenmiştir. Bu bakımdan ele alındığında, çalışmada, Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası gazeteciliğin temelini oluşturan etkenler, geniş bir tarihsel analiz içerisinde, siyasal güç-iktidar mücadelesinin temel dinamikleriyle uyumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda gazetecilerin kendi tartışmalarından yola çıkarak, ulusal bağımsızlık mücadelesinin gazetecilik mesleğinde bıraktığı iz çözümlenmiş, genel bir dönüşüm sürecinin gazeteci kimliğinde oynadığı rol değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi, Dönüşüm Süreci, Geçiş Dönemi, Gazeteci Kimliği, Basın- İktidar İlişkileri.

SUMMARY

HISTORICAL PROCESS AND DEVELOPMENT OF PRINT MEDIA IN THE POST - INDEPENDENCE AZERBAIJAN

For centuries, the press has always directed social, economic and cultural changes and developments in society. At the same time, all political events in history have affected press and journalistic practices considerably. Like the other Turkish states that have to live under the rule of Russia, Azerbaijani press has played a very essential role in reaching the consciousness of the cultural values of Azerbaijan, especially in terms of language, literature, history and in national struggle. The Azerbaijani press has gone through a difficult historical process and has come up to date, especially in the process of post-independence transformation that started after the collapsing of the Soviet Union, gradually became politicized and positioned on different political fronts.

The identity of the press and journalists, shaped by the struggle for national independence and stamped on transitional professional practices, constituted the main focus of this work. The study addressed the basic dynamics of the break with Soviet journalism, which is operating in line with the basic political and ideological priorities of the Soviet system and which is obliged to disseminate the ideology of Communism. The social factors that constitute the first period of journalistic practices have been identified, so the connection between the transformation on press and the social transformation has been resolved. Taken from this perspective, in the study, the factors underlying the post-independence journalism in Azerbaijan were evaluated in a wide historical analysis in accordance with the basic dynamics of the political power – state struggle. At the same time, the role of journalists in the identity of a general transformational period, in which journalists left their own discussions and left the track of national independence struggle in the journalism profession, was analyzed.

Keywords: National Independence Struggle, Transformation Process, Transition Period, Journalist Identity, Press-Power Relations.

ÖNSÖZ

Çalışmanın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen ve bu zorlu süreçte kıymetli düşünce ve önerilerini eksik etmeyen ve beni her zaman anlayışla karşılayan değerli danışman hocam, Doç. Dr. Ayşad GÜDEKLİ başta olmak üzere, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi hocalarıma teşekkür ediyorum. Katkılarıyla beni yönlendiren, desteğini, sabrını ve zamanını esirgemeyen değerli hocam Rizvan Qenberli'ye teşekkür etmeyi kendime borç bilirim. Yüksek Lisans öğrenimim boyunca manevi olarak bana hep destek olan sevgili arkadaşlarım Orhan ve Ayten'e, bu süreçte maddi-manevi yardımlarını esirgemeyen biricik anneme ve her daim bana güvenen rahmetli babama minnettarım.

Nermin BAĞIRZADE
Antalya 2018

GİRİŞ

Yüzyıllar boyu sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler ve değişimler, geniş bir alana yayılmış olan basın her zaman etkilemiştir. Siyasal tarihi konu eden tüm olaylar, basın üzerinde derin izler bırakmış, yayın organlarını ve habercilik pratiklerini derinden etkilemiştir.

Rus yönetimi altında yaşamak zorunda kalan Türk halklarının, başta tarih, dil ve edebiyat olmak üzere milli değerler ve milli kimlik bilincine ulaşmaları açısından verdikleri mücadelenin başarıyla sonuçlanmasında basın önemli rol oynamıştır. Bu coğrafyada yapılan girişimler incelendiğine bu dönem içerisinde uzun ve zor bir yol izlendiği görülmektedir. 1875 yılında Hasan Bey Zerdabi'nin uzun süren girişimleri sonucu yayınladığı "Ekinci" gazetesıyla temeli koyulan Azerbaycan basını, yüzyıllar boyu bir çok tarihsel süreçlerden geçerek şekillenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Çarlık Rusyası zamanında meydana çıkan basın, çeşitli siyasal olayların, toplumsal gelişmelerin merkezinde konumlanmış, ister bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, ister Sovyet yönetiminde, isterse de bağımsızlık sonrası dönemde toplumsal önemini hiçbir zaman kaybetmemiş, siyasi olaylarda aktif rol oynamıştır.

Uzun bir dönemi derinden etkileyen Sovyet rejimi çözülmeye başladığında, bunun ilk yansımaları basında yer almıştı. Rejimde görülen değişimler, Dağlık Karabağ'ın 1988 yılının Şubat ayında Ermenistan tarafından ele geçirilmesiyle Azerbaycan'da istiklal mücadelesine dönüştü. Milli unsurları meydana çıkarmakla birlikte bu mücadele, aynı zamanda basında ve gazetecilik pratiklerinde de bir dönüşüm sürecini başlatmış oldu. Gazetecilik sistemlerinde meydana gelen bu değişim, istiklal mücadelesinin, hakim güce karşı çoğalan toplumsal eylemleri yönetebilen ulusal güç odaklarının izini taşımaktaydı.

Ulusal bağımsızlık mücadelesiyle şekillenen ve geçiş süreci mesleki pratiklerine damgasını vuran yazılı basın ve gazeteci kimliği bu çalışmanın temel ilgi odağını oluşturmaktadır. Çalışmada Sovyet sisteminde Komünist Parti yönetimi altında, sistemin temel siyasal ve ideolojik öncelikleri doğrultusunda ve Komünizm ideolojisini yaymakla yükümlü olan Sovyet gazeteciliğinden kopuşun temel dinamikleri ele alınmıştır. Yeni dönem gazetecilik pratiklerini oluşturan toplumsal etkenler belirlenmeye çalışılmış, dolayısıyla basındaki dönüşümle toplumsal dönüşüm arasındaki bağlantı çözümlenmiştir. Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası gazeteciliğin temelini oluşturan etkenler geniş bir tarihsel analiz içerisinde, siyasal güç-iktidar mücadelesinin temel dinamikleriyle uyumlu bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda ulusal bağımsızlık mücadelesinin gazetecilik pratiklerinde bıraktığı iz çözümlenmiş, genel bir dönüşüm sürecinin gazeteci kimliğinde oynadığı rol ele alınmıştır.

Siyasal güç-iktidar ilişkileri ile bütünleşmiş gazetecilik pratikleri ve gazeteci kimliği bu çalışmanın temel konusudur ve Azerbaycan'da 80'li yılların sonundan başlayarak geçiş sürecinde devam eden bu eğilim tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirmiştir.

Azerbaycan'da gazetecilik mesleği ve basın üzerine yapılan araştırmalar sınırlıdır ve bu çalışma bağımsızlık sonrası dönemde, dönüşüm sürecinde basının ve gazetecilerin rolünü geniş toplumsal güç ilişkileri çerçevesinde değerlendirmesi açısından önemlidir. Genellikle tezlerin araştırma konusunu bağımsızlık öncesi ve Sovyet dönemi oluşturmaktadır. Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası gazetecilik mesleği ve basın üzerine yapılan çalışmalar ise esasen, sansür ve basın özgürlüğü kavramları çerçevesinde gelişmiştir. Diğer taraftan, kitle iletişim araştırmalarının büyük çoğunluğu medyanın temel işlevleri üzerine yoğunlaştığından dolayı, kitle iletişim sürecinin merkezinde yer alan gazeteciler üzerine sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır. Oysa hem Sovyet döneminde, hem de ulusal bağımsızlık döneminde Azerbaycan basınında çalışmış gazetecilerle yapılan görüşmelerden yola çıkarak, Azerbaycan'da gazeteci kimliği üzerine bir tartışmanın yapılmış olması, bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, literatür taraması yapılmış, Azerbaycan'da matbuat hareketlerinin başlaması ve Hasan Bey Zerdabi'nin önderliğinde ilk gazetenin yayımlanmasından yola çıkılarak, Azerbaycan basınının Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dönemi ele alınmış, geçtiği tarihsel süreçler incelenmiştir. İkinci bölümde Azerbaycan basınında dönüşüm sürecinin başlanması ve yeni gazetecilik dönemine geçiş incelenmiş, bu süreçte gazetecilerin oynadığı rol, mesleki pratikler, yeni gazeteci kimliğini belirleyen unsurlar tarihsel süreç içerisinde ve toplumsal güç ilişkileri bağlamında tartışılmıştır. Aynı zamanda Dağlık Karabağ'da başlayan savaş sonucu yoğun bir şekilde gündeme gelen ve ulusal kimliğe dayalı düşünce biçimiyle basın arasındaki ilişki çözümlenmiştir. Sovyet sisteminin çözülmesinde toplumu harekete geçiren milliyetçiliğin hem bağımsızlık mücadelesinin hem de gazetecilik pratiklerinin merkezi söylemi haline gelmesi değerlendirilmiştir. Basının siyasallaşması sürecinin temel eğilimlerinin ele alındığı çalışmanın son bölümünde ise, gazetecilerin ulusal bağımsızlık mücadelesinde milliyetçi bir söylemle oynadığı rolle, siyasal iktidar mücadelesinde oynadığı rol arasındaki temel ilişki biçimi tartışılmıştır. Aynı zamanda demokrasi kavramının gazetecilik pratiklerinde oynadığı rol üzerinde durulacak, dönüşüm sürecinin temel öğelerinden biri olan demokratik yapılandırmalardan yola çıkılarak gazetecilerin demokrasi algılaması tartışılacak, basının siyasallaşması ve “dördüncü güç” olarak kuvvetlenmesiyle demokrasi tanımlamaları arasındaki bağlantı ele alınmıştır.

Gazetecilik pratiklerinin ve gazeteci kimliğinin oluşumunda merkezi rol oynayan ulusal bağımsızlık mücadelesi geniş bir direniş yumağı olarak nitelendirilebilir. Bu direniş Sovyet sistemine, merkezi otoriteye, komünist ideolojisine karşı yönelmiş ve ulusal güçleri bağımsızlık mücadelesine itmiştir. Bu bağlamda çalışmada, Azerbaycan'ın Sovyet sisteminden koparak ulusal bağımsızlık mücadelesine girmesi ve bu mücadelenin gazetecilik pratiklerinin ve gazeteci kimliğinin değişiminde oynadığı rol ve aynı zamanda gazetecilerin siyasal güç odaklarıyla işbirliği içerisine girerek kendilerini ulusal çıkarlar adına mücadele eden bir güç odağı olarak görmesi ve böylece basın, güç-iktidar mücadelesinin aktif oyuncusuna dönüşmesi sorunsallaştırılmıştır. Bu gelişmeler içerisinde gazetecilerin kitle iletişim sürecine ve mesleki pratiklere ilişkin algılamalarında da siyasal güç-iktidar mücadelesi ve gazetecilerin siyasal kimliği belirleyici rol oynamıştır. Bu çalışmada gazeteciler, toplumu yansıtan ayna olarak değerlendirilmemekte, toplumsal güç ilişkilerinin merkezinde duran, güç iktidarı kuran ve daha sonrasında yansıtan bir güç-iktidar odağı olarak kavramsallaştırılmakta ve bu gazeteci kimliğine ilişkin temel eğilimler farklı yönleriyle açılanmaktadır.

Çalışma içerisinde de vurgulandığı gibi, radyo-televizyon gazeteciliği ile siyasal güç-iktidar odakları arasındaki ilişki üzerine daha geniş bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma sadece bağımsızlık sonrası yaşanan dönüşüm sürecinde yazılı basının değişimini ve gelişimini ele almakla sınırlandırılmıştır. Aynı zamanda hem Sovyet döneminde, hem de bağımsızlık sonrasında gazetecilik mesleğini sürdüren 9 gazeteci ile görüşmeler yapılan çalışma, yapılandırılmış görüşme tekniğinin genel kısıtları ile sınırlıdır.

Azerbaycan'da gazetecilik mesleği ve basın üzerine yapılan araştırmalar sınırlıdır ve bu çalışma bağımsızlık sonrası dönemde, dönüşüm sürecinde basının ve gazetecilerin rolünü geniş toplumsal güç ilişkileri çerçevesinde değerlendirmesi açısından önemlidir. Genellikle tezlerin araştırma konusunu bağımsızlık öncesi ve Sovyet dönemi oluşturmaktadır. Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası gazetecilik mesleği ve basın üzerine yapılan çalışmalar ise esasen, sansür ve basın özgürlüğü kavramları çerçevesinde gelişmiştir. Diğer taraftan, kitle iletişim araştırmalarının büyük çoğunluğu medyanın temel işlevleri üzerine yoğunlaştığından dolayı, kitle iletişim sürecinin merkezinde yer alan gazeteciler üzerine sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır. Oysa hem Sovyet döneminde, hem de ulusal bağımsızlık döneminde Azerbaycan basınında çalışmış gazetecilerle yapılan görüşmelerden yola çıkarak, Azerbaycan'da gazeteci kimliği üzerine bir tartışmanın yapılmış olması, bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN BASIN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Azerbaycan`da Gazeteciliğin Oluşması ve Düşünce Hayatına Etkisi

Milletleri tarih sahnesinde var eden değerlerden en önemlisi onların dil ve kültürleridir. Geçmiş ve geleceği birbirine bağlayarak milletlerin uzun süre tarih sahnesindeki yerini korumasını sağlayan bu değerlerin ortaya konulması her ne kadar tarihin görevi olsa da, onları somut belgeler haline getirmek ve bunda ısrarcı olmak da milletlerin görevidir. Kültürel varlıklarını korumayı başaramayan milletlerin uzun süre varlıklarını devam ettirmeleri mümkün değildir. Bu yüzden var oluşun esasını oluşturan bu değerlerin korunup saklanması ısrarcı olmak gerekiyor.

Yüz yıllar boyu Azerbaycan halkının her türlü olumsuz şartlara rağmen milli beklentilerini koruyabilmek için göstermiş oldukları gayretlerin en büyük örneği olan edebi faaliyetleri içerisinde basın ve yayın çalışmaları merkezi konum taşımaktadır. Tüm olumsuzluklara rağmen Azerbaycan`da basın ve matbuat faaliyetleri gelişmekte, engeller çıktığı zamanlarda ise bu çalışmalar dünyanın çeşitli ülkelerinde sürdürülmektedir.

Stratejik ve ekonomik olarak çok önemli bir coğrafyada konumlanan Azerbaycan yüzyıllar boyu çeşitli devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. Bunların en büyüğü Rusya`nın 19.yüzyıldan itibaren Azerbaycan dahil olmak üzere tüm Kafkasya`yı kapsayan Çarlık sistemi olmuştur. “Rusya`nın, 1940`lı yıllara kadar Kafkasya ve Azerbaycan`da idare şekline dokunmamakla birlikte, bu dönemden sonra Kafkasya`da kalıcı olacağından emin olan Çarlık yönetimi, önce Hazar denizi bölgesi, daha sonra ise Kafkasya Valiliğini kurarak, yeni bir sistem getirmiştir” (Saray, 1993: 23). Kafkasya valileri yeni ülkelerin “Ruslaştırma” siyasetini uygulamakla görevlendirilmiş ve böylece Rus etkisini artıran ve Azerbaycan ve diğer işgal altındaki ülkelerin milli kültürel değerlerini yok etmeye çalışan bir yönetim tarzı oluşturmuştur.

Çarlık Rusya`sı Kafkasya ve Azerbaycan`da milli faaliyetlerin oluşumuna da engel olmak istediğinden toprak sahipleri olan soylu sınıfı ile birlikte İran kültürü içinde yetişmiş din adamlarını ve hocaları da milli düşünceye ve yenileşme cereyanına karşı koz olarak kullanmaktaydı. Lakin tüm bunlara rağmen Azerbaycan`da milli mücadele ve uyanış hareketleri dönemin aydınlarının önderliğinde gelişmiştir. “Milletperest olarak anılan bir grup vardır ki, bu grupta hem halkın içinden çıkmış, hem de zadegan ve Rus okullarında eğitim görmüş aydınlar bulunmaktaydı” (Şimşir, 2009: 244). Grubun temel amacı, halkın eğitim seviyesini yükseltmek, yenileşme ve modernleşme akımlarını başlatmak, ana dilini

önemsemek, halkın geniş kitlelerine milli varlık ve milli şuuru aşlamak ve en önemlisi bütün bunları tatbik etmek için en önemli araç olan milli basını oluşturmaktan ibaret olmuştur.

Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde Hasan bey Zerdabi, Seyid Azim Şirvani, Abasgulu ağa Bakıhanov, Mirze Şefi Vazeh, Habip bey Mahmutbeyli, Beşir bey Efendizade, Sultan Mecid Ganizade, Neriman Nerimanov, Mirze Feteli Ahundov gibi aydınlar tarafından “üsuli-cedid” okulları faaliyete başlamış, bunların ilki 1885`de Bakü`de açılmıştır. Bu aydınlardan bazıları rus-tatar okullarında eğitim görmüş ve kendileri bu okullarda gönüllü öğretmenlik yapmışlardır. Neriman Nerimanov'un girişimiyle 1894 yılından itibaren açılmaya başlayan ve halkın eğitiminde çok önemli rol oynayan okuma salonları ve kütüphaneler hakkında “Murç” isimli Ermeni dergisi şöyle yazmıştır: “Ermeni kütüphanelerinden hiçbirisi bu kütüphaneler kadar okur kitlesine sahip değildir” (Açıkkaya, 2010: 414). Halk tarafından ilgiyle karşılanan söz konusu okuma salonları ve kütüphaneler Çarlık rejimi tarafından “zararlı faaliyetler” listesi içerisinde olduğu iddia edilerek kapatılmıştır.

Azerbaycan'ın dini kimlikten çıkarak milli kimliğe geçişi ve halkın bilinçlenmesinin politik boyut kazanmasında matbuatın merkezi konumda yer alması çok önemli bir başarı olmuştur. Memmed Emin Resulzade'nin deyişiyle: “Günümüzde gazetelerin tüm milletlerin teşekkülünde ve milli mücadelenin alevlenmesinde rol alması herkese aşikardır. Gazeteler, bu rolünü Rusya Türkçülüğü için dahi ifa ediyorlardı” (Açıkkaya, 2010: 415). Azerbaycan'da ilk matbuat hareketleri, bu kimliği canlandırmak ve Azerbaycan'ın milli kurtuluş mücadelesini başlatıp, onu başarıyla sonlandırmak için başlatılmıştır. Söz konusu aydınların başında Rusya Müslümanları arasında, aynı zamanda Azerbaycan'da Türkçe ilk gazete yayınlamayı başaran Hasan bey Zerdabi geliyor. İlk Türk dramaturgu ve hurufat reformcusu Mire Feteli Ahundov, ilk Azerbaycan millet temsilcilerinden Ali Merdan bey Topcubaşov, edebiyatçı prof. Ali bey Hüseyinzade vs. Avrupa ve Rusya üniversitelerinde eğitim almış ve hayatlarının neredeyse tamamını Azerbaycan halkının milli uyanışına adanmış aydınlardandır.

1.1.1. İlk Gazetenin Yayımlanması Yönünde Geçen Hazırlık Süresi

“Kitlelerin bilinç altında atıl vaziyette saklı bulunan fikir ve hiss dalgalarından tufanlar estirip, belli bir amaç doğrultusunda kitleleri harekete geçirmede basının dayanılmaz bir gücü vardır. Zira basın dünyanın her tarafında sosyal, kültürel ve entelektüel, politik yaşam tarzında sanıldığından etkisi çok büyüktür” (Uzun, 1999: 33). Bu bakımdan demokratik ortamda toplumun gelişmesine hizmet etmeyen basının gerçek anlamda bir yarar sağlayacağı söylenemez. Bu yüzden medeni ve hukuki yönden gelişmiş olan milletler basını, önem verilmesi gereken bir kurum olarak değerlendirmektedirler.

Bu yönden bakıldığında kitlelerin hedeflenen amaçlar doğrultusunda harekete geçirilmesinde basının gücünden faydalanmak kaçınılmaz bir olgu olarak algılanmalıdır. Gustave le Bon'a göre, bir insana inanç aşlamak onun gücünü on kat artırmak demektir. Bu ifadeden yola çıkarak basının gücünün sanıldığından çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, kitlelerdeki mevcut duygusal birikimin birkaç misli artırılması ve aynı zamanda da kitlesel bir enformasyon sağlamasında basının gücünden yararlanılır (akt. Uzun, 2002: 8).

Basının bazen hedeflenen amaca ulaşmasında başarısız olduğu anlar olsa da bu durum, basın işlevsel konumundan değil, bir takım olumsuzlukların ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu beklenmedik olumsuzlukların ortadan kaldırılmasıyla basın asli gücünü ortaya koymakta gecikmemektedir. Çünkü basının toplum içinde yerine getirmek zorunda olduğu fonksiyonları vardır.

Böyle güçlü bir karaktere sahip basın iletişim ve enformasyonda diğer iletişim araçlarından her zaman önde yer alması kaçınılmazdır. Çağdaş teknolojinin baş döndürücü gelişimi bile basın gücünü kırmayı başaramamıştır. Bu yüzden totaliter rejimler için basın her zaman tehlikeli bir korku kaynağı olmuştur. Büyük zaferler kazanan ordular bile zaferlerini güçlendirmek için matbuatın bu sihirli gücünü kullanmak amacıyla bir takım gazeteler çıkarmıştır. General de Gaulle'nin 1945 sonrasında özgürlüğe kavuşmasıyla birlikte Paris'te "Le Monde", İngiliz ordusunun kurduğu hükümetin ise Hamburg'ta "Die Welt" ve Rus ordusunun Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı işgal eder etmez "Tifliskiy Vedomosti" adlı gazete çıkarmasını buna örnek olarak gösterebiliriz (Uzun, 2002: 10).

XIX yüzyılın sonu, XX yüzyılın başları hem Kafkasya'da hem de Azerbaycan'da matbuat hareketleri açısından çok önemli konuma sahiptir. Basın hayatına 1812'de başlanılsa da Azerbaycan'da matbuat hayatının hareketlenmesi XIX yüzyılın 2. yarısına kadar gecikmiştir. Gecikmeye neden ise Çarlık Rusyası'nın Kafkasya halkları arasında Rus dilini yaygınlaştırmak istemesi ve Azerbaycan halkının farklı dine (İslam dinine) mensup olması gösterilmektedir (Kazan, 2016: 38).

Azerbaycan basın tarihinde gazetecilik hayatı, 1828 yılında Tiflis'te yayınlanmaya başlanılan "Tifliskiy Vedomosti" adlı gazete ile başlamaktadır. "Kafkasya ve Azerbaycan'ın işgalinden sonra Ruslar, milletler üzerinde hem sömürgecilik siyasetini tatbik etmek, hem halkı empoze etmek, hem de aynı zamanda, halkla ilişki kurabilmek ve hükümetin kanunları duyurabilmek için 1828 yılında Tifliskiy Vedomosti (Tiflis Haberleri) adında bir gazete yayınlamışlardı" (Aşırılı, 2009: 5). Rusça yayımlanan gazetede Azerbaycan'la ilgili bazı makaleler de yer almıştır. "Abbasabad kuşatmasının tarihi" (1829, N 27-30), "Modern tarih,

Azerbaycan vilayətinin askeri durumu hakkında" (1829, N 38-43), "Karabağ eyaletine tarihi bakiş" (1830, N 86), "Car ve Balaken vilayətlərinə seyahat" (1830, N 81-83) , "Moskovalı arkadaşımə mektup" (1830, N 25-53) başlığıyla yayımlanan makalelərdə Azerbaycan edebiyatı ve halkın sosyal hayatındaki konular ele alınmışdır. Gazetədə Azerbaycan halkının yüzyıllar boyu yarattığı folklor örnekləri, yazılı edebiyatı, yaşam tarzı hakkında da notlar vardır. "Tiflisskiy Vedomosti" gazetesini önemli kılan diğər bir detay isə gazetədə, halkın içindən çıkan aydınlardan tarihçi Abbasgulu ağa Bakıhanov'un tercümə eserlərinin yayımlanmasıdır. Gazetenin 1829 yılında yayımlanan 44. sayısında Bakıxanovun "Derbendname" eserinin tercüməsi yer almaktadır." (Şahverdiyev, 2006: 6).

"Tiflisskiy Vedomosti"nin imparatorluğun içerisinde bulunan üç milletin, Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türklerinin dillerinde eki yayınlanıyordu. Gazetenin 1829 yılında Gürcü, 1830 yılında Ermeni, 1832 yılında Azerbaycan Türkçesinde ilaveləri yayınlanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde gazetenin adı "Tatar ehbarı" idi. Günümüzde hiçbir nüshası bulunamayan gazete hakkında sadece arşiv belgelerinde bilgiler almak mümkündür (Gasızməzə, 1974: 114). Rus asıllı saray müşaviri Sankovski'nin redaktörlüğünde yayımlanan gazete sadece Kafkasya'da değil, İran'da ve Türkiye'de de okunuyordu. "Haftanın çarşamba günleri broşür şeklinde çıkan bu gazetədə doğu halklarının tarihini, kültürünü, Fars, Rus, Arap dillerinin mükəmmel bilicisi tarihçi Abbasgulu ağa Bakıhanov da çalışıyordu. O, Sankovskinin "tarih, edebiyat, kültür" konularında danışmanıydı" (Gasızməzə, 2000: 4).

"Tiflisskiy Vedomosti" nin hem Rus, hem de yerel dillerde çıkan ilaveləri üzerinde devlet tarafından siyasi ve toplumsal sansür uygulanmaktaydı. Bu baskılara daha fazla dayanamayan gazete Sankovski'nin de ölümüyle 1832'de kapatılır.

"Söz konusu dönemde Azerbaycan basınındaki bir diğər Türkçe gazete, 1845'te yayınlanmaya başlayan "Kafkasya'nın Bu Tarafının Haberleri" dir. Gazete, 1838'de Tiflis'te Rusça yayımlanan "Zakafkaskiy Vestnik" isimli gazetenin Azerbaycan Türkçesine tercümə olunmuş halidir" (Erol, 2006: 53). Haftalık yayımlanan ve editörlüğünü Sovyetnik Lyubarski'nin yaptığı bu gazete düzenli olarak cumartesi günleri çıkıyor ve yıllık 52 sayısı basılıyordu. "Zaqafqaski vestnik" "Resmi" ve "Gayriresmi" olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktaydı. "Resmi" bölümde duyurular, hükümet ve idari organlara ait belgeler, "Gayriresmi" bölümde isə Kafkasya halklarının ekonomik ve kültürel yaşamını yansıtan ve Rus kültüründen bahsedən bilgiler yayınlanmaktaydı.

Gazetenin 1845 yılındaki sayısında Bakü halkının yaşamıyla, özellikle de Bakü'de petrol üretimiyle ilgili konular yer almaktaydı. Makalelərin birinde Büyük İskender döneminden bahsediliyor, Abşeron yarımadasında yaşayan Ateşperestlər, Zerdüştinə tapan

hintlilerin törenleri hatırlatılıyor, Maştağa, Buzovna, Merdekan, Şüvelan, Nardaran, Bilgeh gibi ilçeler tanıtılıyor, halkın maddi durumu ve yaşam kültürüyle ilgili bilgiler sergileniyordu (Zakafkazski Vestnik 1845`den akt. Aşırılı, 2009: 6).

Azerbaycan Türkçesinde yayınlanmış ikinci gazete olarak tarihe geçen “Kafkas`yanın Bu Tarafının Haberleri” yayını 1846`a kadar devam ettirebilmiş ve devlet baskısı ile kapatılmıştır. Bundan sonra otuz sene boyunca Azerbaycan Türkçesiyle gazete çıkarılmamıştır (Hüseynov, 2005: 53). 1840`lı yıllarda Mirze Feteli Ahundov ve Mirza Şefi Vazeh Türkçe kitaplar ve gazeteler yayınlamak için matbaa kurmaya çalışsalar da, onların bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Fakat bu teşebbüs diğer Azerbaycanlı aydınlara ulusal basın yaratmak uğruna mücadelenin zorunluluğunu hissettirmiştir.

1.1.2. Azerbaycan`da İlk Gazetelerin Yayınlanması ve Özellikleri (“Ekinci”)

Azerbaycan ulusal basının tarihinin araştırmacılarından olan Aşırılı`ya göre "Tifliskiy Vedomosti" ve "Zakafkazskiy vestnik" in ilavesi olan gazete-broşürleri Azerbaycan milli basınının temeli olarak algılamak doğru değildir. Çünkü "Tiflis ehbarı" veya "Kafkasya'nın bu tarafının haberleri" bağımsız şekilde yayımlanan gazeteler değildi (2009: 17). Bu gazeteler devletin aldığı yasalar ve nizamnamelerle ilgiliydi ve resmi haber niteliği taşımaktaydı. Buna rağmen söz konusu olan her iki gazete dil açısından Azerbaycan`da milli basının oluşmasında ilk çalışmalar olarak çok önemli yere sahiptir (Zeynalov, 1973: 5). Farklı dönemlerde hem siyasal, hem kültürel şartlarla bir çok farklı yönlendirmelere uğrayan Azerbaycan kültür hayatında “ilk milli basın” olarak tarihe geçen gazete dönemin büyük aydınlarından Hasan bey Zerdabi`nin önderliğinde yayımlanan “Ekinci” gazetesi olmuştur. “Ekinci” sadece Azerbaycan`ın değil, Kafkasya`da ve Çarlık Rusya`sındaki tüm Müslümanların ilk gazetesi olarak kabul edilmektedir” (Şahverdiyev, 2006: 19).

1837 yılında Göyçay ilçesinin Zerdab köyünde doğan Hasan Bey Zerdabi (Malikov) 7-8 yaşlarında babasının da isteği üzere Şamahı`da Rusça eğitim verilen şehir okuluna gidiyor, eğitimi başarıyla tamamladıktan sonra Kafkasya Eğitim Dairesi`nin müdürü Baron Nikolay`ın yardımıyla Tiflis Gimnaziyası`na kaydolmuştur. 1861 yılında Tiflis Gimnaziyası`nı da başarıyla bitirerek Moskova Üniversitesi`nin Fizik-Matematik Fakültesi`nde burs kazanarak eğitimine devam etmiştir (Melikova, 1932: 5). Moskova'daki eğitim hayatı sürecinde Zerdabi`nin dönemin aydınları ve bilim adamları ile kurduğu güçlü ilişkiler, daha sonra onun milli mücadeleye giden yolda yardımcısı olmuştur.

1865 yılında Moskova Üniversitesi'ni başarıyla tamamlayan Zerdabi Moskova`da kalma teklifi alsa da, büyük hedeflerle vatanına dönmüş ve hayatının geri kalanını Azerbaycan

halkının milli uyanışına ve milli mücadeleye adamıştır. Önceleri Kuba ilçesinde ve Tiflis Mahkemesi'nde katiplik yapan Zerdabi buradaki köylülere hukuklarını öğretmiş ve onları çar memurları ve toprak sahipleri ile haklı mücadele için cesaretlendirmiştir. Devlet hizmetinde çalıştığına rağmen idare aleyhine davranmakla suçlanarak görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir yıl işsiz kalan Hasan bey Zerdabi Bakü Gimnaziyası'nda tarih öğretmeni olarak çalışmaya başlar. Bu yıllarda da sadece öğretmenlik yapmakla yetinmeyerek çocukları okullara yönlendirmek ve onların eğitim masraflarını karşılamak amacıyla "Müslüman Öğrencilerine Yardım Derneği"ni oluşturmuştur. "Yardım toplamak için bütün yaz boyunca Azerbaycan'ın şehir ve köylerini dolaşan Zerdabi'nin bu girişimi beklediği kadar başarılı olmasa da, dernekten 1600 manat civarında para toplamış ve 2 sene boyunca 3 çocuğun eğitim masrafını karşılamıştır" (Aşırılı, 2009: 20).

Bu işlerle yetinmeyen Hasan Bey kendi evinde Müslüman çocuklar için hazırlık kursu açmış ve yılda on Azerbaycanlı çocuk bu kursa kaydolarak Tiflis ve Bakü Gimnaziya'sına kabul olmak için hazırlanmıştır. "Zerdabi'nin 1872'de evlendiği Tiflis'te "Asil Kızlar Enstitüsü"nü bitirmiş Hanife hanım Abayeva da, eğitim işlerinde kocasının en iyi yardımcısı olmuştur" (Şahverdiyev, 2006: 18). Millet'in maariflenmesi yolunda Hasan Bey'in gösterdiği çabaları Hanife Hanım hatıra kitabında şöyle anlatmaktadır: "O, demircilik yaparak ailesini geçindiren bir köylünü, oğlunu Gimnaziya'ya göndermesi için ikna etmişti. Daha sonra çocuğa burs ayarlamaya çalışmış ve bunu başarmıştı. Babası oğluna ders malzemesi almakta zorlandığını söylediğinde ise, 'Gerekirse çekicini, imalathaneni sat, ama oğlunu okut!' şeklinde cevap vermiştir. Böylece o, Müslümanları eğitim için masraftan kaçınmamaya alıştırmak istiyordu" (Melikova, 1932: 13).

Zaman geçtikçe Hasan bey Zerdabi yardım dernekleri ve özel ders vermekle toplumun tam anlamıyla aydınlanmasının çok zor olduğunu anlamış ve bunun için farklı yöntemler aramaktaydı. Bu yöntemlerin en etkilisinin Azerbaycan Türkçesinde bir gazete çıkarmak olacağına karar veren Zerdabi 1905'de "Hayat" gazetesinin 28 Aralık tarihli sayısında yayınladığı "Rusya'da Evvelinci Türk Gazetesi" isimli makalesinde gazete çıkarmak fikrinden ve bu işin zorunluluğundan bahsederek şöyle yazmıştır: "Herkesi çağırıyorum fakat kimse gelmiyor, gösteriyorum görmüyor, anlatıyorum, idrak etmiyor. En sonunda anladım ki, onları sürekli çağırmaktan, onlara sürekli anlatmaktan, bu yolda ısrarcı olmaktan başka çare yok. Sözlerimi duyanlardan hiçbirinin anlamaması mümkün değildir. Nasıl ki, bir çeşmenin suyunun altına her ne kadar sert bir taş koysan da, bir kaç yıl sonra sürekli su döküldüğünden o su o sert taşı delerek kırar, söz de tıpkı onun gibi olacaktır. Bu yüzden benim gazete çıkarmaktan başka çarem yoktur. Peki gazeteyi nasıl çıkaracağım? Para yok, yazar yok, matbaa yok,

ekipman yok, fazla okuyan da olmayacaktır. Devletten izin almak desen, o daha zor." (akt. Aşırılı, 2009: 14).

Çarizmin sömürgecilik siyasetine aykırı olduğundan Azerbaycan Türkçesinde gazete yayımlamak için devlet dairelerinden izin almak oldukça zordu. Hasan bey izin almak için uzun süre yorulmadan çalışmış ve Çar Sansür Dairesi'ne defalarca başvuru yapmıştır. Yaklaşık 2 sene süren yazışmalardan sonra Hasan bey Zerdabi gazetesinin yayın izni için Çar Sansür Dairesi tarafından yönlendirilen Bakü Gubernatoru Staroselskiy'e dilekçeyle başvuru yaparak bir kez daha izin istemiştir. Gazetenin nerede basılacağına ve sansür uygulanması işine katkıda bulunan Staroselskiy'nin Kafkasya halkına olan açık sevgisi bu zorlu yolda Zerdabi'ye yardımcı olmuştur. Bu konuya değinen Zerdabi şöyle yazmıştır: "Ben ona (yani Staroselskiy'e) ricamı söyledikten sonra, o gazetenin adını "Ekinci" koymamızı önerdi. Güya, gazetede sadece ekin ve ziraat konularından bahsedilecekti. Ayrıca kendisi "Sansür Hakkında Kanun"u da unutmamamı önerdi. Böylece dilekçe verip izin aldım" (akt. Aşırılı, 2009: 16). Azerbaycan milli basınının temelini oluşturan bu gazetenin isminin "Ekinci" olması, aslın Çar rejiminin dikkatini, gazetenin taşıyacağı ana fikirden dağıtmak amacı gütmekteydi.

Zerdabi Rusya'da yaşayan arkadaş ve tanıdıklarının desteği ile matbaa tecrübesini öğrenmeye çalışmış ve büyük mücadeleden sonra İstanbul'da yaşayan aydınların ve Abbasgulu ağa Bakıhanov'un da maddi yardımıyla hurufat bulmayı başarmıştı. Bununla ilgili Hasan bey şöyle yazmıştır: "1874 yılının Temmuz ayında İstanbul'a gittim ve hurufat aldım. Gazeteyi nerede bastıracağım ile ilgili hiçbir fikrim olmasa da Bakü Gubernatoru Staroselskiy bana bu konuda da yardımcı oldu ve Bakü Guberniyası'nın İdari Matbaasında gazetenin ilk baskısını yaptık" (Göyüşov, 1960: 230).

1875-1877 yıllar içerisinde eski Azerbaycan yazısı ile toplam 56 sayısı yayımlanan "Ekinci"nin 1875'in Temmuz ayının 25'de basılan ilk sayısında gazetenin 4 şubeden oluşacağı açıklanmıştır:

1. Dahiliye – Bu şubede sanayi ve ticaretle ilgili yazılar yer alacaktı.
2. Ekin ve Ziraat haberleri – Bu şubede tarım ve ziraatla ilgili makaleler yayınlanacaktı. Aynı zamanda hayvancılık ve ekin işlerine dair yeni gelişmelerden, toprağın verimliliğini artırmak için uygulanan yeni usullerden bahsedilecekti.
3. Bilim Haberleri – Bu şubede tabiat ve doğayla ilgili bilgilerden, ülkede yaygınlaşan hastalıklardan ve onların bilim yoluyla tedavisinden bahsedilecekti.
4. Taze Haberler – Bu şube kendiliğinde 5 ayrı şubeye ayrılmış ve esasen şehir ve köylerde yiyecek içecek mahsullerinin, örneğin, buğday, arpa, ekmek vs. fiyatları araştırılacaktı.

Gazete 6.sayısına kadar 4 şubeyle yayınlanmış, 6.sayısından sonra ise "Mektubat" şubesi açılmış ve burada Zerdabi başta olmak üzere gazeteyle çalışan diğer aydınların makaleleri yayınlanmıştır. “Bu şubede yayımlanan makaleler, güncel konulara dair yapılan tartışmalar, gazetenin daha çok okunmasına neden olmuş ve abone sayısını da artırmıştır” (Elçin, 2012: 13).

Toplumdaki tüm olumsuzluklarının nedenini eğitimsizlikte gören Hasan bey Zerdabi'nin, “Ekinci”nin yayınında en çok yer verdiği konu maarifçilik olmuştur. Gazete toplumdaki geriliğin tek çaresini herşeyden önce halkın maariflenmesinde, medeni yolla ilerlemesinde görmüş, ısrarla gençleri okullara davet etmiş ve bu konuyla ilgili sık sık makaleler yayınlanmıştır. Başta Zerdabi olmak üzere “Ekinci”nin yazar kadrosundaki Necef bey Vezirov, Mirze Feteli Ahundov, Seyit Azim Şirvai gibi reformist aydınlar esasen Rus okullarında okuyarak Rus dilini öğrenmiş ve bu sayede Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmiş, Avrupa'yı etkisi altına alan modern hareketlenmeleri inceleyerek modern hareketlenme yolunda adım adım ilerlemiştir. Gayeleri, uzun yıllar boyunca din istismarcılarının toplumda neden olduğu fanatizmi ve cehaletin izlerini silip atmak ve modern düşünceyle bütünleşen yepyeni bir sistem kurmak olan bu aydınlar, eğitim alanında yeni metotların oluşturulması, milli dil, ulusal düşünce, Türkçe alfabe, sosyal düzen, kadın özgürlüğü gibi sorunların çözüme kavuşturulması için çalışmıştır. ““Ekinci” gazeteci bu düşüncede olan aydınlar içerisinde kültürel işbirliği sağlayan sosyal-siyasi ve dini konularda Türk Müslüman halkının maariflenmesini başlıca amaç edinerek basının toplumsal rolünü vurgulamıştır. Dolayısıyla, “sosyal ve iktisadi hayata dair güncel konulara yer veren “Ekinci”, aynı zamanda siyasi ve kültürel konulara değinmesiyle gazeteciliğe çok yönlü bir yayın politikası anlayışını getirmiştir” (Elçin, 2012: 14).

Toplam 56 sayısı yayımlanan “Ekinci” gazetesi, Çar Sansür Dairesi'nin baskılarına iki sene dayanmış ve 1877'de devlet tarafından kapatılmıştır. Gazetenin 1875'de 12, 1876'da 24, 1877'de 20 sayısı yayınlanmıştır (Göyüşov, 1960: 28). Daha çok kırsal kesimlerde yaşayanlara yönelik muhtevası ile köylünün ve çiftçinin gazetesi görünümünde olan “Ekinci”, milli düşünce, sosyal-siyasi ve kültürel hayata yönelik eleştiri ve uyarıları ile gelecek kuşakları harekete geçiren rehber bir yayın organı olmuştur (Erol, 2006: 67).

1.2. Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Canlanması

Zerdabi'den sonra, Azerbaycan'da matbuat hareketlerine Hacı Sait Ünsizade ve Celal Ünsizade kardeşleri devam etmiş ve 1879'da Tiflis'te “Ziya” adlı bir dergi çıkarmıştır. Haftada bir defa yayımlanan bu edebi-dini derginin, 1879'un Ocak ayından 1880'in Aralık ayına kadar

taşbasma-litoqrafik üsulu ile 76 sayısı çıkarılmıştır. 1880 yılından itibaren dökme harflerle yani tipografik usulle basılan gazete yayınına “Ziyayi Kafkasya” adıyla devam etmiştir. 97 sayısı Tiflis’te yayımlanan gazetenin, daha sonra Azerbaycan’ın Şamahı ilçesinde son 11 sayısı yayınlanmış ve kapatılmıştır (Şahverdiyev, 2006: 49).

Sait ve Celal Ünsizade kardeşleri 1883-1891 yılları arasında “Keşkül” isminde bir dergi daha çıkarmıştır. Azerbaycanca yayımlanan dergide Arap ve Farsça yazılara da yer verilmiştir. İlk sayısı 1883 yılının Ocak ayında çıkmış "Keşkül" ün, ilk 11 sayısı dergi şeklinde yayınlanmış, daha sonra Celal Ünsüzade’nin isteği üzere dergi, gazeteye dönüştürülmüştür. Baykara’ya göre Rusya’daki çeşitli Türk halklarına mensup aydınların makaleleri yayımlanan “Keşkül”, Türk-İslam dünyasının ilk ortak yayın organı olarak değerlendirilebilir. (1989: 61). Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçilik ve modernleşme düşüncelerini yayan “Keşkül”, Çarlık Rusya’sı tarafından aşırı Türkçülükle suçlanan Ünsizade kardeşlerinin, Osmanlı’ya sığınması üzere kapatılmıştır.

Ünsizade kardeşlerinin matbuat hayatından çekilmesinden sonra Azerbaycan basınında on yıldan fazla süren duraklama devri başlamış ve bu dönemde hiçbir gazete ve dergi yayınlanmamıştır. Bunun başlıca nedeni Kafkasya Sansür Dairesi’nde çalışan ve Azerbaycan Türkçesinde çıkan yayınları kontrol etmekle görevlendirilen Melik Mekrapov ve sonrasında onun yerine getirilen G.S.Karahanov ve Kişmişov’un, Azerbaycan basınına karşı düşmanca tavırları olmuştur (Aşırılı, 2009: 39). 1890’da Samet bey Mehmandarov’un gazete yayınlamak isteyi hükümet tarafından reddedilmiş, sonrasında Memmed Ağa Şahtahtinski “Tiflis” ve Neriman Nerimanov’un “Taze Haberler”, “Mektep” isimli gazete ve dergilerinin yayımlanmasına izin verilmemiştir. Yine söz konusu dönemde Sıtkı Seferoğlu ve Sultan Mecid Genizade’nin bu konudaki girişimleri de başarısız olmuştur.

“Keşkül”den sonra basın hayatındaki durgunluğu, Azerbaycanlı aydınlardan Memmed Ağa Şahtahtinski bozdu. Onun 1903’de Tiflis’te çıkardığı “Şergi- Rus” (Doğu Rusya’sı) isimli gazete “Ekinci”den sonra Azerbaycan’da Türk Müslümanları tarafından çıkarılan ikinci siyasi gazete olarak değerlendirilebilir (Rüstemova, 1993: 20). XX. Yüzyılın ilk Azerbaycan gazetesi olan “Şergi- Rus” önceleri haftada üç defa, 1904 yılından itibaren ise günlük olarak yayınlanmış ve böylece ilk Türkçe günlük gazete olarak tarihe geçmiştir. Gazetede Azerbaycanlı yazarlardan başka, diğer Türk halklarından Kadı Abdürreşit İbrahim, Fatih Kerimi, Kadı Rızaeddin Fahreddinoğlu, Niyaz Mehmet Süleyman gibi aydınların da yazıları yayınlanmıştır. Esasen mekteplerde eğitimin yenilenmesi, kadın hakları, Türk alfabesine geçiş, edebiyat, dil, medeniyet gibi konulara değinen gazetede dünya klasiklerinin eserlerinin tercümelerine de yer verilmiştir. “Liberal çizgiyi benimseyen “Şergi- Rus” kapatılmamak için Çarlık rejimi, mevcut

siyasi ve sosyal hayatla ilgili meselelere hiç dokunmamış, sadece halkın bilinçlendirilmesi üzerine yazılar yayınlamıştır” (Şerif, 1986, 245). Bütün bunlara rağmen “Şergi-Rus” kendisinden öncekiler gibi devlet tarafından uygulanan baskılara dayanamamış ve 392. sayısından sonra 1904’un Mart’ında kapatılmıştır.

“Şergi- Rus”un kapanmasından sonra 1905’den itibaren Hacı Zeynalabdin Tağıyev başta olmak üzere Murtuza Muhtarov ve Aşurbeyov kardeşleri gibi Azerbaycan’ın zengin hayırseverlerinin önderliğinde yeniden canlanan gazetecilik hareketi, Azerbaycan Türklerinin milli düşünce, ulusal ve kültürel gelişme ve yenilenmesinde çok büyük rol oynayarak, Azerbaycan’ı zamanla bağımsızlığa kadar götürmüştür.

“Azerbaycanın edebi yazarlarından ve dönemin aydınlarından olan Mirze Celil Memmedguluzade diğer gazeteci arkadaşları Ömer Faig Nemanzade ve Meşedi Elesger Bağirov’la birlikte 1905’in 7 Mart’ında “Geyret” matbaasını kurmuş ve günlük olarak Azerbaycan Tükcesi ile Resmi Telegraf Ajansı’nın haberlerini yayınlamağa başlamıştır” (Şerif, 1986, 278). Bu matbaanın kurulması Azerbaycan’da basın hayatının hareketlenmesine neden olmuş, birçok yeni gazete ve derginin yayımlanmasına yardımcı olmuştur.

Matbaanın kurulmasından sonra Celil Memmedguluzade bir mizah dergisi çıkarmak istemiş ve izin için başvuru yapmıştır. 7 Nisan 1906’da izin alınmış ve böylece “Molla Nesreddin” (1906-1931) isimli dergi yayın hayatına başlamıştır. Düşünce hayatında ve basın tarihinde çok önemli yer kapsayan “Molla Nasreddin” dergisi, XX yüzyılın başlarında müterakki fikirleri, eğitimci çağırışları ile halkı maarif ve medeniyete, gelişime seslemiştir. Bu dergi satirik ve mizah yönlü yazıları, ince ve kısa mizahi hikayeleri ile insanları cahillikten, avamlıktan, dini fanatizm ve hurafeden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Dergiyi diğerlerinden farklı kılan özelliği, burada çeşitli karikatürlerin yer almasıydı. “Derginin karikatürlerini çizen ünlü ressamı, Alman asıllı Oskar İvanoviç Şmerling, İozef Rotter ve Azerbaycanlı ressamlar, Azim Azimzade, Ali Behzat, Halil Musayev olmuştur” (Memmedzade, 2004: 49). Molla Nasreddin dergisinin ilk sayısının kapak resimde derin uykuya dalmış müslümanlar çizilmiştir.

Celil Memmedguluzade “Molla Nasreddin”i karikatürlü çıkarmasının sebebini derginin ilk sayındaki makalesinde şöyle izah ediyor: “Ben gördüğüm kadarıyla, Avrupa’lılar bir dergi okuduğu zaman uyanıyor, bizim Müslümanlar ise derin uykuya dalıyor. Bu yüzden ben dergini resimlerle süslemeye karar verdim. Belki bizim Müslüman kardeşlerimiz, ateş yakmak için derginin sayfalarını kullanmak isterken, dükkandan et alıp paketlemek isterken, dergideki resimleri görür ve beğenir. Böylece, dergimiz çöp kutularında ziyan olmayacak” (akt. İbrahimov, 1939: 97).

Edebiyatçı Abdürrahim bey Hakverdiyev “Molla Nasreddin”le ilgili hatıralarında yazıyor: “Derginin ilk sayısı bomba gibi patladı. Dergi çıkar çıkmaz imamlar dergi okumayı insanlara yasaklamaya başladı: “Kimse bu dergini eline almasın. Bu dergi hiç bir Müslüman ailenin evine girmemelidir. Eğer girerse, ona el sürmeden maşa ile alın ve evinizin tuvaletine atın” (akt. Gıyasbeyli, 1998: 15).

Derginin yazar kadrosu devrin önemli aydınları, şairlerinden Ömer Faig Neymanzade, Mirzə Alekber Sabir, Abdürrehim bey Hagverdiyev, Eli Nezmi, Eligulu Gemgüsar, Memmet Seit Ordubadi, Mirzəli Möcüz Şebüstari, Cefer Cabbarlı, Salman Mümtaz, Memmed Ali Sidki ve diğerlerinden oluşmuştur. Dergide yer alan yazıları, günlük makaleler, eleştiriler, küçük mizahi hikayeler, şiirler, telgraflar, fıkralar, ilanlar, günlük ilanlar, karikatür ve illüstrasyonlar şeklinde sınıflandırılabilir.

“Molla Nasreddin” dergisi, dönemin siyasal çalkantıları sebebiyle yayın hayatına bazen bir iki yıllık uzun aralar vererek, fasilelerle toplam 25 yıl yayınlanmıştır. Gazete 1906-1931 yılları arasında 1906-1918 yıllarında Tiflis’te, 1921 yılında Tebriz’de, 1922-1931 yıllarında Bakü’de yayınlanmıştır. Dergi Türkiye, İran, Mısır, Hindistan, Fas gibi ülkelerin de sosyal ve kültürel gelişimine olumlu etki göstermiştir” (Axundov, 1959: 183). Azerbaycan matbuat tarihinde hiçbir basın organı, “Molla Nesreddin” kadar büyük bir topluma ulaşabilmeyi başaramamıştır. Azerbaycan’ın ilk mizahi dergisi olarak basın tarihinde çok önemli yer kapsayan “Molla Nesreddin”, bütün Türk dünyasına ulaşmış, Azerbaycan’da sosyal-realist cereyanın ortaya çıkmasını etkilemiştir.

1905 yılında yayınlanmış ve Azerbaycan basın tarihinde çok önemli konuma sahip gazetelerden biri de yayınına Hacı Zeynelabdin Tağıyev’in şahsi nüfusu sayesinde izin verilmiş ve Azerbaycan Türkçesinde çıkan “Hayat” gazetesi olmuştur (Memmedzade, 2004: 53). 7 Haziran 1905 yılında, Bakü’de günlük yayımlanan “Hayat” iyi bir teşkilat ve zengin bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Dönemin en önder aydınlarının, özellikle Rusya ve Türkiye’de milli mücadelenin ilk öncüllerinden olan Ali bey Hüseyinzade’nin yazılarıyla gazete, Azerbaycan toplumsal ve siyasi hayatında yeni bir iz bırakmıştır. “Cehaletten kurtulup, medeni milletler sırasında Azerbaycan Türklerinin de yer almasını amaçlayan “Hayat”, dil bakımından da yeni bir edebi cereyan oluşturmuştur (Baykara, 1989: 107). Eğitimini İstanbul’da alan Ali bey Hüseyinzade, yayın faaliyetinde Osmanlı Türkçesi’ni kullanmış ve bunu diğer aydınlar içerisinde de yayarak “Osmanlılık Cereyanı”nı meydana çıkarmıştır. “Hayat” gazetesinin diğer bir yazarı olan Ahmet Bey Ağaoğlu ise, yazılarında temiz Azerbaycan Türkçesi kullanmıştır.

“Hayat” gazetesi, ister yazar kadrosu, isterse içerik bakımından Azerbaycan Türkleri arasında büyük rağbet kazanmış ve 1906`nın ilk aylarında, o zamanlar bir Müslüman gazetesi için çok büyük ve önemli rakam olan 2500 tiraja ulaşmıştır (Baykara, 1989: 107).

Matbuat hareketlerinin canlandığı bu dönem, Azerbaycan basın tarihinde daha bir ilke tanık olmaktadır. Böyle ki, 22 Ocak 1911`de Azerbaycan`da kadınlara ait ilk basın organı olan "Işık" gazetesi yayınlanmıştır (Memmedzade, 2004: 61). Hacı Zeynelabidin Tağıyevin maddi desteğiyle açılan "Işık"ın redaktörü Azerbaycan`ın zıyalı kadınlarından biri, dönemin yüksek eğitimli doktoru, sosyal çalışmalarda etkinliği ile seçilen Hatice hanım Alibeyov, yayıncısı ise onun eşi Mustafa Alibeyov olmuştur. Dönemin realist hikaye yazarı, Azerbayca`nın ilk İstanbul elçisi Yusuf Vezir Çemenzeminli ilk kadın gazetesinin yayımlanması ile ilgili Kievden gönderdiği tebrik mektubunda yazıyordu: “İlk kadın gazetesinin yayımı ülkemiz için atılmış çok önemli bir adımdır. Bu yüzden bu gazetenin meydana gelmesinde emeği geçen tüm kadroya teşekkür eder, hepsini böyle bir başarıdan dolayı tebrik ederim” (Gasımova, 2010: 17).

İçeriğinde edebiyata, tababete ve evdarlığa dair yazılara yer verilen gazete, haftada bir defa, Cumartesi günleri yayınlanmıştır. Sadece iki sene faaliyet gösteren gazete, 1912`nin Aralık ayına kadar yayınlanmış, toplam 64 sayısı basılmıştır (Memmedzade, 2004: 62).

XX. yüzyılın başlarında Rusya`daki siyasi ve harbi olaylar, Çar rejimini ülkede insan hakları ve basın özgürlüğü ile ilgili bazı konularda taviz vermeye mecbur etmiştir. “17 Ekim 1905” isimli manifesto, Çarlık Rusyası`nda yaşayan halkların basın özgürlüğü ve ifade azatlığını teminat altına almıştır. Bu manifestosunun ilanı ile Azerbaycan`da da matbuaat hayatında canlanma başlamıştır. Kültürel açıdan milli mücadele arayışları adına yeni bir dönem olan bu süreçte, basın hareketlenmeleri çerçevesinde, Tiflis, Gence, Bakü, Şuşa, Naxçıvan gibi büyük bölgelerde peş peşe matbaalar düzenlenmiş, “İrşad” (1905-1908), “Təkamül” (1906-1906), “Molla Nesreddin” (1906-1921), “Fuyuzat” (1906-1907), “Dabistan” (1906-1908), “Rəhber” (1906-1907), “Hayat” (1907-1908), “İttifak” (1908-1909), “Asari- Hakikat” (1911-1912), “Besiret” (1914-1920), “Açık Söz” (1915-1918), “Azerbaycan” (1918-1920), “Mektep” (1911-1920), “Şəlalə” (1913-1914), “Şeypur” (1918-1919) vs. gibi gazete ve dergiler yayınlanmıştır (Kazan, 2016: 39).

“Bunların içerisinde “Hayat”, “Fuyuzat”, “Şəlalə”, “Açık Söz”, “Birlik” gibi yayınlar, esasen milli tavırlarıyla dikkat çekerken, “Bakinskiy Raboçi”, “Hakk”, “Zahmet”, “Komünist”, “Zahmet Sedası”, “Azerbaycan Gençleri”, “Genç İşçi” gibi yayınlar, rejimin propagandası yanında kültürel çalışmalara da yer vermiştir. 1904-1917 yılları arasında Hürriyet Manifestosu`nun sağladığı özgürlük ortamında yayın hayatında büyük bir canlanma yaşanmış,

toplam 43 gazete ve 32 dergi yayınlanmıştır. Fakat 1917 Bolşevik ihtilalından sonra basın üzerinde sert sansür politikası uygulanmaya başlanmıştır” (Erol, 2006: 57).

1.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Basın (1918-1920)

XX. yüzyılın başlarında “Halkların Hapishanesi” olarak propaganda siyasetine devam eden Çarlık Rusyası, imparatorlukta birçok alanda çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Diğer bir taraftan Rusya’nın Japonya’ya açtığı savaş (1904-1907), ülke içindeki siyasi çekişmeler, bütün Rusya’nı saran Bolşevik ideolojisi, Marksist-Leninist propaganda Çarlık Rusyası’nda çok geniş alanlara yayılmış ve ülkenin temelinden sarsıtmaya başlamıştır. Diğer taraftan Bolşevik ideolojisinin Kafkasya’da, özellikle de Azerbaycan’daki propagandası ülkedeki düşünce tarzını iki gruba ayırıyordu. Bir grup, Bolşevizmi savunuyor ve Rus komünistlerini takip etmiştir. “İskra”(Kıvılcım), “Novoya Slova”(Yeni Söz), “Bakinskiy Roboçi”(Bakü İşçileri), “Gudok”(Ses), “Priziv”(Çağırış) gibi Rus dilli bolşevik gazeteleri propaganda yaparak halkı etkilemeye çalışıyordu. İkinci bir grup ise, Azerbaycan’ın Rusya müstemlekeçiliğinden kurtulup, tüm anlamıyla bağımsız bir devlet olması yönünde çalışmaktaydı (Nebiyev, 2009: 198).

Bu karışık siyasi ortam, Memmed Emin Resulzade ve onunla aynı amaçta ilerleyen isimlerin meydana çıkmasına neden olmuştur. Bakü petrol işçilerine ve Azerbaycan’ın diğer bölgelerine Türkçe gazete ve dergiler, bildiri ve broşürler gönderen Resulzade 1915’de sonralar “Müsavat Partisi”nin resmi yayın organı olan “Açık Söz” gazetesini yayınlamıştır. “İlk başlarda Bolşevik ideolojisini içeren yazılara yer verilen gazete, sonrasında komünizmin gerçek yüzünü görmüş ve Rus müstemlekeçiliğine karşı “Azerbaycan Milli İstiklal Hareketi” düşüncesini savunmaya başlamıştır” (Memmedzade, 2004: 66). Resulzade gazetenin 4 Ocak 1918 tarihli sayısında ilk defa “Cumhuriyetçilik” fikrini ortaya koyarak, kurulacak devletin temel ideolojik prensiplerini açıkladı: “Bizim amacımız `türkleşmek, islamaşmak, modernleşmek `tir.” (akt. Aşırılı, 2009: 117).

1917 yılında gerçekleştirilen Rus ihtilalından sonra, Kuzey Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve böylece “Müsavat Partisi”nin başkanı Memmed Emin Resulzade’nin liderliği ile 28 Mayıs 1918 yılında başkenti Gence olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Karmaşık sosyo-politik ortamda kurulan AHC’nin ömrü 23 ay kadar çok kısa olsa da gelecek nesillerin hafızasında Azerbaycan tarihinin en şanlı sayfalarından biri gibi hatırlanacak bir misar bırakmıştır. Bu dönemde geçirilmeye çalışılan demokratik devlet kuruluşu, ekonomi, kültür, sağlık, askeriye, basın alanlarındaki faaliyetlerin bazıları gerçekleştirilemese de diğer işler, tarihte silinmez bir iz bırakmış, milli devlet geleneğinin oluşmasında önemli rol üstlenmiştir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminin basın araştırmacıları ve bibliyograflarının yaptıkları araştırma sonucunda şöyle bir bilgiye ulaşılmıştır: “Milli basınımızın temel taşı sayılan "Ekinci" gazetesinin yayımlanmasından, 1918 yılının Mayıs'ına kadarki dönemde toplam 40 isimde gazete yayınlanmış ise, AHC'nin 23 aylık iktidar döneminde basılan gazete ve dergilerin sayısı 200'den fazla olmuştur” (Aşırılı, 2009: 21). İstatistiklerdeki bu olağanüstü yükselişin nedeni, her şeyden önce Azerbaycan'daki mevcut demokratik yönetim sistemi, muhalif düşüncelere tolerant yaklaşım ve yönetimde polemik ve tartışmalara yer verilmesiyle ilgiliydi. Dünyaminkızı'na göre, burada önemli noktalardan biri de, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti lideri Memmed Emin Resulzade ve diğer kurucuların büyük çoğunluğunun gazeteci olmalarıdır (2005: 33).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde yayımlanan gazete ve dergiler, yayın yöntemine ve siyasi yönüne göre birbirinden farklı olmuştur. Basın tarihimizin araştırmacılarından İslam Ağayev, bu dönemi kapsayan kitle iletişim araçlarını aşağıdaki gruplarda sınıflandırıyor: (akt Dünyaminkızı, 2005: 34).

- Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti düşüncelerini tebliğ eden ulusal basın;
- Milli hükümete muhalif olan Bolşevik düşünceli basın;
- Azerbaycan'ı parçalayıp Ermenistan'a birleştirmek için mücadele eden basın;
- Kendini tarafsız adlandıran, hiçbir siyasi partiye mensup olmayan informatik gazete ve dergiler.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yönetimi ele alması ülkeye birçok alanda olduğu gibi düşünce hayatına da özgürlük getirmiştir. Ülkenin her yerinde basının özgür çalışmasına olanak sağlamış AHC, basının hukuki olarak da özgürlüğünü kanıtlayarak 30 Ekim 1919'da parlamentoda “Matbuat Nizamnamesi”ni kabul etmiş ve imzalamıştır (Resulzade, 1949: 36). Bu Nizamname basının sansürsüz olarak yayını temin etmiştir.

AHC döneminde yayımlanan gazetelerden en önemlisi AHC'nin resmi yayın organı olan “Azerbaycan” gazetesi idi. Yayın hayatına 15 Eylül 1918'de Gence'de başlayan gazete, hükümetin Kasım'da Bakü'ye taşınmasıyla faaliyetine Bakü'de devam etmiştir. Gazetenin 1919 yılında 358, 1920 yılında 85 sayısı Azerbaycan dilinde çıkarılmıştır. Gazete öncelikle "Müsavat" partisine ait "Açık söz" matbaasında, daha sonra "Turan" matbaasında basılmıştır (Nebiyev, 2009: 205).

Toplumsal, siyasi ve ekonomik içerikli bu günlük gazete ilk başlarda Ceyhun bey Hacıbeyli ve Şefi Rüstembeyov tarafından yönetilse de daha sonra bu vazifeni Üzeyir Hacıbeyli üstlenmiştir. Yazar kadrosu Memmed Emin Resulzade başta olmak üzere Üzeyir Bey Hacıbeyli, Ahmet Cavat, Aliabbas Müznib, Memmed Sadık Ahundzade, Seyid Hüseyin, Emin

Abid, Ali Yusuf, Ali şövqi, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Ferhad Ağazade ve dönemin diğer tanınmış publisistlerinde oluşan gazete dünyada yaşanan gelişmelere de kendi sayfalarında yer vermeye çalışmış ve bu konuda analitik yazılar yayınlanmıştır. “Böyle ki, gazetede "Türkiye'de", "Paris Haberleri", "Rusya Olayları", "İran Çalışmaları", "Hindistan'da Özerklik Hareketleri" şubeleri altında makaleler yazılmıştır” (Dünyaminkızı, 2005: 34). Bakü'ye taşındıktan sonra Ruçca ve Türkçe yayınlanmaya başlayan gazetenin Türkçe ismi değiştirilerek “Azerbaycan Hükümetinin İnkılabi Komitesi Haberleri” olmuştur. Rusça toplam 7000, Türkçe 4000 sayılı yayımlanan gazetenin yayını 27 Nisan 1920 yılında başlayan Bolşevik istilasına kadar devam etmiştir. 72 yıllık bir aradan sonra, 1919 yılında yeniden yayımlanan “Azerbaycan” gazetesi, günümüzde de yayın faaliyetine devam etmektedir.

Yayın programında “Müsavat Partisi”nin düşüncelerine yer veren gazetelerden biri de, yayıncısı ve başyazarı Memmed Emin Resulzade olan “İstiklal” gazetesi olmuştur. 1919-1920 yıllar arasında Bakü'de haftalık olarak yayımlanan bu gazetenin epigrafi için büyük Türk şairi Tevfik Fikret'in şiirinden aşağıdaki mısralar seçilmiştir (Nebiyev, 2009: 206):

"Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol,

Ey halk, yaşa, ey sevgili millet, yaşa, var ol !"

"Nevruz" matbaasında çap olunan "İstiklal"ın yazar kadrosu Memmed Emin Resulzade, Seyid Hüseyin, Mirza Bala Mehemmedzade, Ali Hamdizade, Ümmügülsüm, Ahmet Cevat, Ali Yusuf, Cefer Cabbarlı, Mehemmed Resulzade gibi önder isimlerden oluşmuştur. 1920 yılına kadar devamlı olarak yayınlanmış, 1923 yılının Ekim ayında yayınevi Sovyet hükümeti tarafından ortaya çıkarılarak dağıtılmış ve tüm yazar kadrosu tutuklanarak Sibirya'ya sürgün edilmiştir (Resulzade, 1949: 67).

İlk sayısı 1920 yılının başlarında yayınlanmış "Kurtuluş" dergisi de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin düşüncelerine hizmet eden yayınlardan biri olmuştur. Seyid Hüseyin Sadik tarafından çıkarılan bu dergide, Abdulla Şaiq, Hüseyin Cavit, Sadi Mümtaz ve diğer edebiyatçılar çalışmıştır. 1920 yılında yapılan Nisan darbesinden sonra kapatılan diğer basın organları gibi "Kurtuluş"un da yayını durdurulmuştur (Memmedzade, 2004: 66).

Bunlarla birlikte 1918-1920 yıllar arasında Bakü'de devrimci Sosyalistler tarafından yayımlanan “Halkçı” (1918), “Doğru Yol” (1919), “Ekinci” (1919), İslamcı gruplar tarafından “Müslümanlık” (1918-1919), ”Yeni Hayat” (1919), bağımsız milliyetçi Türk yazarlar tarafından “Türk Sözü”(1918), “Halkın Sözü” (1919), yerli bolşevikler tarafından Rus dilli "Bakinets (Bakü'lüler)" (1907-1920), "Bakinskaya jizn (Bakü Hayatı)" (1919), "Bakinskoye Slovo (Bakü Sözü)" (1918-1920), "Bakinskoye Utro (Bakü Sabahı)" (1919), "İskra (Kıvılcım)" (1919), "Naşa Jizn (Bizim Hayatımız)" (1919), "Proletariy (İşçiler)" (1919) gibi birçok yayın

organları faaliyet göstermiştir (Aşırılı, 2009: 131). Dolayısıyla Sovyet hakimiyetine kadar Azerbaycan'da 50'e kadar Bolşevik gazetesi yayınlanmıştır. Bunlardan "Bakinskiy Roboçi"(Bakü İşçileri) gazetesi günümüzde de resmi devlet gazetesi olarak yayınlanmaktadır.

1.2.2. SSCB Döneminde Azerbaycan Basını, Gazetecilikte "Sovyet" Modelinin Oluşumu

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti karmaşık sosyo-politik ortamda malesef 23 ay faaliyet göstermiş ve yönetimin Komünistlerin eline geçmesi ile Milli Hükümetin faaliyeti son bulmuştur. 1920 yılının 20 Nisan'ında Kızıl Ordu'nun yardımlarıyla darbe girişiminde bulunan Bolşevikler Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (ASSC) ilan etmiştir. İktidarda konumlanan Komünistler, Sosyalist bir ülke kurmak uğruna siyaset uygulamağa başlamıştır. Sonrasında Azerbaycan, Rusya ve etraf bölgelerdeki diğer Sosyalist Cumhuriyetlerle beraber Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetiminde yer alarak tam anlamda Komünist Partisi'nin (KP) denetimi altına girmiştir.

"Sovyet rejimiyle birlikte basın da yepyeni bir yolda "Sovyet İnsanı'nı yaratmak yolunda KP'nin en yakın arkadaşı" olarak yeniden yapılandırılmış ve genç nüfusa komünist yaşam tarzını öğretmekle yükümlü bir kimlikle donatılmıştır" (Genberli, 2001: 198). Basının böyle merkezi konum alması gazetelerin sayısal artımıyla da kendisini göstermiştir. 1913-1928 yıllarında Azerbaycan'da yayımlanan gazete sayısı 23 ise, 1940'lı yıllarda bu rakam 142'e ulaşmıştır.

KP'nin basın karşısına koyduğu en önemli görevlerden birincisi teknik malzeme altyapısının oluşturulması ve modernleştirilmesi olmuştur. Bu çerçevede Basın Komiserliği kurulmuş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk parti gazeteleri yayınlanmaya başlamıştır. 10 Mayıs 1920'de kabul edilen deklarasyonla matbaaların, gazete kağıdı gibi malzemelerin kamusallaştırılmasına karar verilmiş ve Halk Cumhuriyeti döneminden kalma 24 matbaaya el konularak 7 büyük matbaa kurulmuştur. Basın Komiserliği'nin 11 Mayıs 1920 tarihi kararıyla gazete kağıtları üzerinde devlet tekeli ilan edilmiştir (Hüseynov, 1981: 18). 1920'nin Haziran'ında ise hükümet matbaası olarak "Azermerkezyayın" kuruldu ve kağıtlar üzerindeki denetim bu kuruma havale edildi. Böylelikle Azerbaycan'da yaşanan kağıt ve malzeme sorunu Sovyetler'in yardımıyla ortadan kaldırılmış oldu.

Sovyetler Birliği, kitle iletişim araçlarının devletin siyasi yönüne müdahale etmekten kaçınılması gerektiği görüşünü paylaşan ve kendine özel bir sistem arayışına giren ülkelerden biri olmuştur. Demokrasiye ulaşmanın yegane yolu olarak gördüğü halk devrimi sonucunda sınıfsız ve yönetensiz bir toplumu hedefleyen bu rejim, basını KP'nin bir yayın organı olarak kabul etmiş ve onun amaçlarına hizmet edecek şekilde yönlendirmiştir. "Bu ideolojiye göre,

basın üzerine düşen görev KP'nin propagandasını yaparak ve parti görüşü dışındaki kitleleri yok ederek sınıfsız bir topluma ulaşmayı sağlamaktır" (Aşırılı, 2010: 23). Bu nedenle Sovyetler Birliği çatısı altında faaliyet gösteren tüm kitle iletişim araçları KP tarafından sıkı denetim altında tutulmuştur.

KP'nin toplumun siyasi yönlendirilmesinde bir araç olarak gördüğü "Sovyet Basını" halkın sesini duyurmak yerine merkezden yönetilen ve KP'nin amaçlarına ulaşmasına hedeflenen bir nevi "Sosyal güç" niteliğindedir. Basın özgürlüğünün Marsist-Leninist ülkelerindeki bu anlayışı karşısında SSCB'nin parti organı olan "Pravda" (Gerçek) ve "İzvestiya" (Haber) adlı milyonlarca tirajlı iki büyük gündelik gazetenin adlarından yola çıkarak ülkede sıkca şöyle bir espiri yapılmaktadır: "Sovyetler Birliği'nde "Hakikat" hiçbir zaman "Haber" değildir. "Haber" ise hiçbir zaman "Gerçek" değildir (Aşırılı, 2010: 26).

Lenin'in 1924'te felç geçirerek ölmesinden sonra iktidara gelen Stalin, basının KP'nin tam denetimi altına dahil etme sürecini başlatmış ve Sovyetler Birliği'nde 4 çeşit basın tasarlamıştır:

1. Ulusal Basın – KP'nin Merkezi Komitesinin yayın organı.
2. Cumhuriyetlere Özgü Basın – KP'nin cumhuriyetlerde bulunan Merkezi Komitesinin yayın organı.
3. Bölgesel Basın – Özerk cumhuriyetler ve özerk illerde bulunan KP il örgütlerinin yayın organı.
4. Yerel Basın – KP il ve ilçe komitelerinin yayın organı.

Bunun dışında bu yapılanmayı dikey biçimde kesen, çiftçilere, sanayi işçilerine, askerlere vs. yönelik gazeteler de olacaktır (Genberli, 2001: 199).

Gazetecilerin ideolojik eğitimine önem verilen Sovyetler Birliği'nde gazetecilik eğitimi veren okullarda, sistemin gazetecilerden beklediği sorumluluklara yönelik eğilim politikası izlenmekteydi. Sovyet Gazeteciler Birliği'nin her yıl düzenlediği özel seminerler de bir bakıma gazetecilere kendi sorumluluklarını hatırlatma amacına hizmet ediyordu (Genberli, 2001: 198).

Azerbaycan'da Sovyet basınının 70 yıllık bir tarihi vardır. Azerbaycan Bolşeviklerinin yayın faaliyetleri, Azerbaycan'da proleter basının oluşması ve faaliyetiyle ilgili bilgiler KP'nin Leninci ve Marksist görüşlü gazete sayfalarında yer almaktaydı. Azerbaycan'da proleter basını ve onun tarihi hakkındaki ilk sözü ülke aydınları N. Nerimanov, S.M. Efendiyev, E. Garayev, M. Şahbazi gündeme getirmiştir. S.M. Efendiyev'in "Türk Dilinde İlk Bolşevik Gazeteleri", "Azerbaycan Proletarlarının İnkılabi Harekatı Tarihinden", "Hümmet Gazetesi Kafkasya-Müslüman Komitesinin Organıdır", E.M. Karayev'in "Partiya Basınının Geçmişi", T. Şahbazi'nin "Türk Fehle Basının Tarihi", B. Stuan'ın "Bakinskiy Raboçiy Gazetesinin 25

Yıllığına Dair” vs. makalelerinde Sovyet basınının devrimden önceki ve sonraki tarihi hakkında çok değerli bilgilere yer verilmiştir (Memmedzade, 2004: 74).

1898 yılında temeli koyulmuş ve önceleri düşünce ve basın özgürlüğünü merkezi konumda tutan “Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi” ve onun gelişmiş versiyonu olan “Bolşevik Partisi” (BP), sosyalist devrimin zaferinden sonra vaat ettikleri liberal basın modelinden uzaklaşarak, onu sadece işçi sınıfının tribününe çevirmek hayaline kapıldılar. Memmedzade`ye göre aslında bu da, popülist bir düşünce idi ve Bolşevik Komünist ideologları, basını, hakim partinin ideolojisini hayata geçiren bir makineye dönüştürmüş ve bunu “Sovyet Basın Partisi” adlandırmıştır (2004: 79).

K. Marks ve F. Engels basını tam anlamıyla parti organı olarak görmüş ve sınıflar arası ilişkiyi koruma amacı olarak değerlendirmiştir. Bu kuramsal görüşleri geliştiren V.İ. Lenin otoriter basın kuramını oluşturmak için bir sürü çalışmalar yapmış ve sonrasında yayınladığı “İskra (Kıvılcım)” ve “Pravda (Hakikat)” gazeteleri KP`nin en etkili ideolojik propaganda aracı olarak faaliyet göstermiştir. Rusya`da Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra Lenin`in “Halk Komissarları Sovyeti”nin başkanı olarak imzaladığı ilk yasa “Basın Nizamnamesi” olmuştur. “Nizamnameye göre Bolşeviklerle işbirliği içerisinde olmayan, devrime katılmayan gazete ve dergiler “antidevrimci” damgasıyla kapatılacaktır”. Özel basın sektörünü “burjuva basın” damgasıyla vatan haini ilan eden yasada şöyle yazılmaktadır:

“Herkes malumdur ki, “burjuva basın” burjuvanın en güçlü silahıdır. Özellikle işçi ve köylünün hakimiyette yeni güç kazanmaya başladığı bu zor zamanda, düşmanın eline bu silahı bırakmak imkansızdır. Çünkü böyle durumlarda bu silah en az bomba ve mermiler kadar tehlikelidir. Bu yüzden prensip sahibi olmayan ve vatan haini olan bu basının faaliyetini durdurmak için acilen birşeyler yapmamız gerekmektedir” (Aşırılı, 2010: 31).

Batı kuramcıları Sovyet basının işlevini izleyerek aşağıdaki sonuçlara varmışlar:

1. Komünist rejiminde basın, devleti ve partiyi iktidarın elinde tutma ve onun ideolojisini uygulama aracıdır.
2. Bu basın, parti ve devlet arasında birlik aracı olarak kullanılmaktadır.
3. Basın, tam anlamıyla duyuru ve propaganda rolünü oynamaktadır.
4. Basın, devlet ve parti aleyhine kullanılan delillerin ifşasında kullanılmaktadır.
5. Basın, iktidarın ona uyguladığı proje çerçevesinde yayın yapmaktadır (Haşimova, 1992: 235).

Komünist basın kuramı Sovyetler Birliği`nin çöküşü ile resmi olarak gücünü kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde Rusya`da ve Rus emperyalizminden kopan postsovyet ülkelerde basının sosyal sorumluluğu artmış, liberal basın modeline meyil güçlenmiş ve

gerçekleşme projeleri hızlanmıştır. Özellikle de Azerbaycan'da 1988 yılında ortaya çıkan Dağlık Karabağ krizinde merkez yönetime bağlılığından dolayı halkın beklediği müdahalede bulunamayan ülke yönetimine karşı itirazlar yükselmeye ve milliyetçilik söylemleriyle değişik toplumsal örgütler ortaya çıkmaya başlamıştır. “Gelecek eylemleri Moskova yönetimine karşı egemenlik ve bağımsızlık mücadelesine dönüştürecek bu örgüt ve gruplar, mevcut ılımlı ortamdan yararlanarak ilk başlarda yasa dışı olarak gizlice, resmi kayıtlardan geçtikten sonra ise yasal olarak kendi yayın organları olan gazete ve bültenleri çıkarmaya başlamıştır” (Genberli, 2001: 200). Bu tür yayınların ilk örnekleri olarak “AHC'nin bülteni”, “Tribün”, “Azerbaycan” mecmualarını, “Meydan” gazetesini gösterebiliriz. Azerbaycan Halk Cephesinin resmen kayıtlardan geçmesiyle “Azatlık” gazetesi onun organı olarak yayınlanmaya başladı. Bugün de partiye bağlılığını sürdüren gazete daha sonra yayınıni parti organı olarak değil, bağımsız gazete olarak devam ettirmektedir.

Genberli'ye göre (2001: 202) Sovyet sisteminde gazeteciler ve dolayısıyla basın, sistemin bütünlüğü açısından KP'nin önemli bir parçası olduğunu söylenebilir. Gazetelerin ve basın mensuplarının Komünist Partisi'nin denetimine girmesi süreci Stalin'in iktidarı döneminde başlamıştır. Stalin'in parti içi muhalefeti zayıflatma çabalarının başarıya ulaşması ve basının merkezi otoritenin egemenliği alanına girmesi sonucu gazetecilerin rolü, kendiliğinden değil, KP'nin uygulamalarıyla analiz edilebilir bir yörüngeye girmiştir. Gorboçov'la başlayan perestroyka ve glasnost reformlarının basında yol açtığı özgürleşme eğilimi ise, gazetecilerin mesleki kimlik ve rol değiştirme mücadelelerinin bir sonucu olmamıştır. Basında yaşanan bu süreç, tam tersine parti içi reformist yöneticilerin doğrudan yönlendirmeleriyle ilerleyebilmiştir. Başka deyişle, gazeteciler yine sadece reform yanlısı yönetimin amaç ve hedefleri yönünde kendi rollerinde bir değişimi başlatabilmiştir.

Sovyet sisteminin bütününe hakim olan bu gazetecilik geleneği ve Parti'yle bütünleşen gazeteci kimliğindeki asıl değişim 80'li yılların sonuna doğru yaşanmıştır. Bu dönemde, Ermenistan'ın Karabağ'a yaptığı askeri saldırının etkisiyle başlayan ulusal bağımsızlık mücadelesi Sovyet sistemine, merkezi otoriteye, komünist ideolojiye karşı toplumsal direniş köküklemiştir ve bu direniş gazetecilik mesleğindeki dönüşümü başlatan ana etken olmuştur.

Ulusal bağımsızlık mücadelesini yürüten güç odakları, içinde akademisyenlerden üniversite öğrencilerine, işçilerden yerel yönetim ağlarına kadar geniş bir kesimi barındırmış ve gazeteciler, bu güç odakları içerisinde birer entellektüeller olarak konumlanmıştır. Başka bir anlatımla, gazeteciler ulusal bağımsızlık mücadelesinin aktif bir oyuncusu olmuş ve bu bağımsızlık mücadelesine sadece mesleki bir kimlikle değil, ulusal bağımsızlıkçı bir güç odağı olarak katılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN BASININDA DÖNÜŞÜM SÜRECİ

2.1. Azerbaycan`da Yeni Gazetecilik Dönemine Geçiş

Azerbaycan Sovyet sisteminden koparak bağımsızlığını ilan ettikten sonra ülkede siyasal, ekonomik ve kültürel hareketlenmeler hızlanmaya başlamıştır. Bu dönüşüm süreci kurumsal düzenlemelerden ekonomik yapılanmalara, kültürel içeriklerdeki arınma eğiliminden toplumsal düşünüş biçimine kadar her alanda izini bırakmış ve 80`li yılların sonuna kadar ayakta kalmayı başaran Komünist Parti (KP) denetimindeki basın geleneğini de biçimsel ve içerik yönleriyle etkilemiştir (Genberli, 2001: 197). Sovyetler Birliği`nin ve KP`nin denetiminden çıkan kitle iletişim araçları toplumsal değişimlerin izini taşımaktaydı.

Yaşanan bu dönüşüm sürecinde basın güç-iktidar ilişkilerinin bir parçası olup onu kuran ve kendinde yansıtan bir aktör olarak konumlanmıştır. Gazetecileri ulusal bağımsızlık mücadelesinde faaliyet göstererek Sovyet rejiminin sarsılması ve bununla ilişkin başlayan bağımsızlık mücadelesinde güç-iktidar ilişkilerinin ortasında yer almıştır.

KP ile özdeşleşmiş devlet denetiminin sona ermesi ile basının KP egemenliğinden kurtulması geçiş sürecinin en temel özelliklerinden biridir. Aynı zamanda SSCB`de çözülme sinyalinin duyulması ve ulusal bağımsızlığın ilanına kadar yaşanan gelişmeler, basındaki dönüşümün aslında kendi başına bağımsız bir olgu olmadığını da göstermektedir. Bu gelişmeler basındaki dönüşümün ulusal bağımsızlık mücadelesini şekillendiren güç-iktidar olgusuyla birlikte değerlendirilmesinin önemini ortaya koyuyor. Gazetecileri günlük kitle iletişim sürecinin merkezinde tutan rolün kendisi de güç-iktidar ilişkilerinin bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sorunsallaştırılmaya çalışılan şey gazeteci kimliğinde yaşanan gelişim ve değişimdir. “Sovyet sisteminde parti yönetiminin savunulması, resmi icraatların tanıtılması, “Sovyet insanını” yaratma yönündeki ideolojik eğitimin sağlanması göreviyle donatılmış gazeteciler kimlik değiştirerek siyasal güç odaklarıyla işbirliğine girmiştir” (Genberli, 2003: 11). Bu, güç odağının bir parçası olarak gazeteci kimliğinde yaşanan bir değişim olarak düşünülebilir. Bununla birlikte yaşanan asıl değişim siyasal bir söylemi benimsemiş, siyasal iktidar mücadelesinin aktif bir oyuncusu olmuş bir gazeteci kimliğinin meydana çıkmış olmasıdır.

2.1.1. Dönüşüm Sürecinde Gazeteci Kimliğinin Gelişimi

Geçiş sürecinin en temel özelliklerinden biri basının KP denetiminden kurtulabilmesi olmuştur. KP ile özdeşleşmiş devlet denetiminin de sona ermesiyle birlikte, devlet dışında güç odaklarının kontrolü altındaki basın meydana çıkmıştır. Aynı zamanda, SSCB’de çözülme sinyalinin duyulduğu andan ulusal bağımsızlığın ilanına kadar yaşanan gelişmeler, basındaki dönüşümün aslında kendi başına bağımsız bir olgu olmadığını, söz konusu olan gelişmelerin merkezinde konumlanan ve ulusal bağımsızlık mücadelesini şekillendiren güç-iktidar olgusuyla birlikte değerlendirilecek nitelikte olduğunu da gösteriyor. Gazetecilerin günlük kitle iletişim sürecinin merkezinde yer alan temel aktörler olarak oynadıkları rolün kendisi de güç-iktidar ilişkilerinin bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, sorunsallaştırılması gereken şey gazeteci kimliğinde yaşanan değişimdir. Sovyet rejiminde parti egemenliğinin savunulması, resmi icraatların tanıtılması, Sovyet insanını yaratma yönündeki ideolojik eğitimin sağlanması görevleriyle yükümlenmiş gazeteciler kimliğini değiştirerek siyasal güç odaklarıyla işbirliği içinde bulunmuşlar. Bununla birlikte gazetecilik kimliğinde yaşanan asıl değişim, siyasal söylemini benimsemiş, siyasal iktidar mücadelesinin aktif bir oyuncusu olmuş ve mücadeleyi yönlendirme çabası içerisindeki bir gazeteci kimliğinin ortaya çıkmasıdır.

“Sovyet sistemi içerisinde gazeteciler, genç nüfus arasında “komünist halkı terbiye etmekte, onların estetik zevkinin ve ideolojinin oluşmasında, yüksek maneviyatlı şahıslar yetiştirmede” partinin yakın yardımcısı olarak görülmektedir. Bu yüzden gazeteciler parti-devlet icraatlarına paralel şekilde faaliyet göstererek Sovyetler birliğinin bölünmezliğine, parti yönetiminin politikalarına güven yaratmaya çalışmış ve böylece birer parti çalışanı olarak tasarlanmıştır” (Rüstemov, 1988: 19). Parti komitelerinin izni olmadan gazeteciler parti yönetimini ve üyelerini, kurumu eleştirmeye cesaret edemezler. Parti-basın ilişkisinin temelleri göz önüne alındığında gazetecilerin de partinin onlardan ne tür faaliyet beklediklerini bilmeleri gerekirdi ve bu gereklilik gazetecilik eğitimi veren okullarda, Sovyet Gazeteciler Birliği’nin düzenlediği ve katılımı zorunlu olduğu seminer ve kurslarla karşılanıyordu (Genberli, 2001: 199). Bu açıdan bakıldığında zaman gazetecilerin başlıca görevi “Yeni Sovyet İnsanı”nı yaratmaktı.

Azerbaycan’da 80’li yılların sonuna doğru başlayan değişim-dönüşüm süreci yeni bir gazeteci kitlesini meydana getirmiştir. Söz konusu dönüşüm, aynı zamanda “KP denetimine özel” gazeteci kimliğini değiştirme çabasında bulunmuştur. Diğer taraftan dönüşüm süreci içerisinde meydana çıkan bu gazeteci kitlesine, iktidar yancısı olan diğer gazeteciler gibi ayrıcalık gösterilmese de, onlar da bu iktidar mücadelesinde çok önemli yerde konumlanmaktaydılar.

Ayşe İnal “Haberî okumak” kitabında medyanın işlevinin, bir yandan bireyin tutumlarından hareketle alımlayıcılarının taleplerini karşılamak olduğunu, bir yandan da siyasal bilgileri vatandaşlara dağıtmak olduğunu yazıyor (1996: 34). Gazetecilerin bağımsızlık mücadelesi içerisinde aktif rol oynaması ve bunun meydana çıkardığı siyasal sorunlar mesleki pratikler içerisinde toplumsal ve siyasal açıdan da değerlendirilmelidir. Tılıç’a göre (2009: 38) ise gazeteciler toplumsal sorumlulukları gereği iktidarı denetler ve böylece demokrasiyi beslediği ve bu yönde alımlayıcıların taleplerini karşıladığı düşüncesi diğerlerine göre daha ağır basmaktadır. Sovyet gazetecilik geleneği “Sovyet insanı” yaratma amacı doğrultusunda organize olurken, bağımsızlığın ilanı sürecinde daha önceki geleneğe itiraz eden bir basın ortaya çıkmış ve bağımsızlığın düşünsel temellerini topluma yayma amacını merkezi konuma yerleştirmiştir.

Uzun bir dönemi derinden etkileyen Sovyet rejimi çözülmeye başladığında, bunun ilk yansımaları basında yer almıştı. Rejimde görülen değişimler, Dağlık Karabağ’ın 1988 yılının Şubat ayında Ermenistan tarafından ele geçirilmesiyle Azerbaycan’da istiklal mücadelesine dönüştü. Milli unsurları meydana çıkarmakla birlikte bu mücadele, aynı zamanda basında ve gazetecilik pratiklerinde de bir dönüşüm sürecini başlatmış oldu. Gazetecilik sistemlerinde meydana gelen bu değişim, istiklal mücadelesinin, hakim güce karşı çoğalan toplumsal eylemleri yönetebilen ulusal güç odaklarının izini taşımaktaydı.

Uzun bir döneme hakim olan Sovyet rejiminin çözülmeye başlamasıyla SSCB içerisindeki halklar bağımsızlık mücadelesini başlatmışlar. Bu çözüme beraberinde Azerbaycan’da da yeni bir dönüşüm sürecini başlatmış oldu. Bu dönüşüm sadece siyasal ve kültürel alanları değil, aynı zamanda basın alanını da derinden etkilemekteydi. Söz konusu değişim-dönüşüm sürecinin meydana gelmesinde gazeteciler çok önemli rol oynamaktaydı. Sovyet rejiminden kopuşu tetikleyen bu dönemde gazeteciler, ulusal egemenlik içinde faaliyet göstermiştir. Sovyet sistemini ve KP yönetimini reddeden, ulusal değerleri içselleştiren bir meslek olarak sahneye çıkan gazetecilik, KP yönetimindeki basına kadar bu dönüşümü taşımaya çalışmıştır. “1988 yılından başlayarak süregelen ve siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamiklere dayalı bir analitik çerçeveye ihtiyacı olan bu süreçte dönüşüm, çatışma, güç-iktidar, ulusal kimlik kavramları ya da geniş tarihsel değişimler, tüm siyasal süreçler, toplumsal yapı ve siyasal iktidara ilişkin konular gazetecilerin rölü ve kimliğiyle doğrudan ilintilidir” (Hall, 1999: 84). Başka deyişle, iletişim sistemleri toplumsal gelişmelere ve değişimlere paralel olarak değişen yapılardır.

Burada Sovyet rejiminin değişmesiyle bu dönemin, Azerbaycan’da ortaya çıkardığı değişimler ve yönelimler dikkate alınmalıdır. 1980’li yılların sonuna doğru başlayan ve milli

mücadelenin zaferiyle sonlanan bu değişim-dönüşüm süreci sadece eski Sovyet mekanına özgü bir mesele olmakla kalmıyor, Azerbaycan'da da birtakım alanlarda kendini göstermektedir. “Çünkü, ulusal bağımsızlık mücadelesi 1988 yılının ilk aylarında Karabağ'da yaşanan çatışmanın etkisiyle KP egemenliğine karşı bir halk muhalefetini de ortaya çıkarmıştı ve büyük ölçüde muhalif güçleri çatısı altında birleştiren Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) öncülüğünde yürütülen bir mücadele şeklini almıştı” (Genberli, 2001: 200). Furman'ın sözleriyle, “Sovyet Cumhuriyetlerinin hiçbirinde Azerbaycan'da olduğu gibi iktidar değişiminin büyük toplumsal dayanışmaya tanık olmaması bu özgünlüğü belirleyen etken olarak önem kazanır” (Furman, 1993: 8). Böylelikle, değişim-dönüşüm süreci SB'nin her bölgesinde aynı hızla cereyan etse de dikkat edilmesi gereken şey, kitle iletişim sürecindeki dönüşümle bağlantılı olması nedeniyle, busüreç içerisinde meydana gelen ve sonrasında sürecin merkezinde konumlanan ulusal entellektüellerin, onları iktidara götüren bağımsızlık mücadelesi ve bu mücadelenin kültürel alanda yarattığı dönüşümdür.

“1985 yılında iktidara gelen Mihayıl Gorbaçov, daha önce Andropov tarafından temeli atılan perestroykanın (dönüşüm süreci) temel ilkelerini belirlerken yeni bir kavram olarak glasnost da gündemde yerini aldı. Perestroyka ve glasnostla gelen reformlar aynı zamanda hem ekonomik, hem siyasal, hem de kamusal dönüşümlere yol açtı” (Atmaca, 1999: 74). Böylece özgür düşünce tarzı birçok alanda olduğu gibi basında da hissedilmeye başladı. Bununla birlikte 1988 yılında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a askeri saldırılara başlaması, savaş ortamında ulusal meselelerin daha açık şekilde konuşulmasına neden oldu. Karabağ kriziyle başlayan halk ayaklanması 1989 yılından itibaren AHC çatısı altında daha örgütlü ve sistemli bir görünüm kazandı. Ulusal protestolar, Bakü meydanlarında on binlerce insanın katılımıyla geniş bir halk hareketini oluşturmaya başladı. Aynı şekilde 20 Ocak 1990'da Kızıl Ordu'nun Bakü'ye yaptığı girişim ve yaşanan kaos, ulusal bağımsızlık taleplerinin yoğunlaşmasına neden oldu. Rusya'da 19 Ağustos 1991'de gerçekleştirilen darbe girişiminin ardından Azerbaycan yönetimi, AHC'nin taleplerini kabul ederek Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etti. 1992 yılında AHC lideri Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanlığına seçildi ve bununla da geçiş süreci reformları başlatıldı. Fakat AHC iktidarı beklenilenden çok kısa sürdü ve 1993 yılında yapılan askeri darbe sonucunda eski Politik Büro üyesi ve KGB generali Haydar Aliyev iktidara geldi.

Siyasal alanda böyle değişim yaşanırken, Sovyet döneminin son bularak yerini ulusal bağımsızlık dönemine bırakması basında bir dönüşüm sürecini başlattı. Yetmiş yıllık Sovyet sistemi içerisindeki KP ve onun temel öncelikleri basının gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Guliyev (1993: 21) basında KP yönetiminin ciddi ve titiz kuralcılıkla donatılarak genelde üç

temel alanda kendini hissettirdiğini yazıyor: Parti yönetimi kendi programı doğrultusunda yayın politikasını belirlemiş, yayın organlarının bu politikaya uyup uymadığını denetlemiş ve yazı işleri kadrolarının tayini parti komitelerinin onayına bağlanmıştır. AHC çatısı altında sürdürülen bağımsızlık mücadelesi sonucunda KP yönetimindeki basın geleneği ortadan kalkmış ve halk hareketi kendi basınına yaratmış oldu. AHC çeşitli grupları, farklı siyasal örgütlenmeleri içinde barındıran bir halk hareketiydi ve bu dönüşüm süreci ulusal basının yaranması ve gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Aynı zamanda 90'lı yıllarda yaşanan geçiş süreci içerisinde de basının gelişimi bu bağımsızlık mücadelesinin izini taşımaktadır. Nerimanoğlu (1993: 4). “Azerbaycan” gazetesinde yayımlanan bir makalesinde söz konusu dönemde, bağımsızlık mücadelesinin içinde basının gelişimini böyle anlatıyor: “Bağımsızlık mücadelesinde AHC halkı örgütlüyor ve aynı zamanda yeni basında da yine bu cephe içerisindeki hareket yanlısı güçler, siyasetçiler tarafından çeşitlendirilerek ortaya konulmaktaydı. Halk Cephesi içerisindeki farklı isimler, politikacılar veya gazeteciler yeni bağımsız basının oluşmasında önemli rol oynamaktaydılar. Bu nedenle bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan bütün gazetelerin ve gazetecilerin öyle ya da böyle, AHC ile yakından veya uzaktan mutlaka bir ilişkisi vardı”.

Genberli'ye göre (2003: 15) ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde KP yönetimindeki basının rolü ve AHC öncülüğünde kendi alternatif yayın organlarını çıkaran muhalif güçlerin rolünü ayrı ayrı ele almak yerine birarada düşünmek gerekiyor. Bunun nedeni gazetecilerin rolünü biçimlendiren güç-iktidar ilişkileridir ve bu KP ile AHC'yi karşı karşıya getiren bir etkidir. Bu kopuş, AHC'nin iktidarda olduğu 1992-1993 yılları arasında büyük ölçüde ortadan kalkmış ve gazetecilerin rolünü biçimlendiren yeni ideolojik bütünlük içerisinde erimiştir.

Ulusal bağımsızlık mücadelesi alevlenmeye başladığında, basından çok sokak ve meydanlarda yapılıyordu ve bu süreçte gazeteler insanların haber ihtiyacını karşılamaktan daha çok ulusal mücadelenin temel ilkelerini geniş halk kesimine yaymaya çalışıyordu. Çünkü, bu süreçte halkın ulaşabileceği temel medya, Komünist Partisi'nin yönetimi altında bulunduğundan bağımsızlık mücadelesine uzak kalmış devlet gazeteleri ve televizyondur. 1989'da Halk Cephesi'nin yayın organı olan “Azatlık” gazetesi de gizli şekilde yayınlanmaktaydı. 1990'lı yıllarda gazete ve dergi yayınında yaşanan sayısal artım, aslında bağımsızlık mücadelesini bütün ayrıntılarıyla halka iletmeyi amaçlayan siyasal güç odaklarının sayısında yaşanan ani yükselişin sonucuydu.

“Ulusal bağımsızlık mücadelesiyle merkezi yönetimin emir ve yetki alanından uzaklaşmayı başaran Azerbaycan'da basın üzerindeki “özlü konsensüs”ü sağlayan KP zayıfladı ve böylece basında KP egemenliğini kırmayı başaran “özgürleşme iradesi” yarandı” (Genberli,

2003: 17). Bu irade, siyasal anlamda KP'nin denetiminden uzaklaşmak için başlatılan mücadele içerisinde meydana çıkmıştı. Böylece, amacı öncelikli olarak KP denetimindeki basın geleneğini değiştirmek değil, Moskova'nın siyasal ve ekonomik egemenliğinden kurtulmaktı. Dolayısıyla gazetecilerin güç-iktidar mücadelesinin bir parçası haline gelmesi sadece bağımsızlık mücadelesi sürecinde değil, 1993 yılında iktidara gelen H. Aliyev döneminde de devam etmiştir. Selimov'un da belirttiği gibi o dönemde gazetecilerin öncelikli amacı ne demokrasi ne de insan hakları gibi evrensel değerler değildi. Durumların oldukça karışık olmasından dolayı ülke gündeminde olan en önemli olay, Sovyetlerden tam anlamıyla bağımsızlığın ilan edilmesiydi. Bu, bütün politikacılar, siyasetçiler, gazeteciler olarak toplumun bütün kesimlerinin, ortak üzerinde uzlaştığı temel isteklerden biri idi. Önemli olan bir an önce Moskova'nın denetiminden kurtulmak ve tam bir bağımsız ülke olarak hem basında, hem politikada, hem de ekonomide bu bağımsız ülke imajını kazanmak ve bunu da halka yansıtmaktı.

“Bu Sovyet'lerin dağılmaya başladığı son yıllarda oluşan bir cereyan olarak sonraki yıllarda hem Halk Cephesi iktidarında hem de Haydar Aliyev döneminde de başta gazeteciler olmakla tüm toplumun üzerinde uzlaştığı konulardan biriydi. İçteki tartışmalar, iktidar-muhalefet kavgaları, ekonomik sorunlar, bütün bunlar hepsi ülkenin Moskova'dan tam bir bağımsızlık isteğinin arkasında çokta önem arz etmemekteydi. Asıl maksat, toplumun bütün kesimlerinin temel amacı Moskova'nın denetiminden biran önce kurtulmaktı” (Selimov, 1998: 23).

Althusser'in kuramı Sovyetler Birliği'nde kamusal iletişim yönteminde yol gösterici rol oynasa da, geçiş sürecindeki gelişmeler ve basının bu gelişmeler içerisindeki yeri konusunda yetersiz kalmaktadır. Althusser, ideolojinin ekonomik yapının basit bir yansıması olduğunu görüşünü reddederek medyayı aile, okul, kilise vb. gibi devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak tanımlar. Althusser, ideolojik aygıt olarak enfarmasyonu “sivil toplumun dışlandığı bir devletçi bütünlüğün denetiminde tek bloklu bir sistemle kısıtlama eğilimi göstermiştir. Aygıt kesin olarak tanımlanmıştır. Onun kamu hizmeti rejiminde olmasının veya örneğin ticaret mantığına bağlı olmasının hiç önemi yoktur. Yapı, zaman ve mekandan bağımsız olarak donmuş gibidir (Mutlu, 2004: 93). Althusserci bir yaklaşımın Azerbaycan'da yaşanan değişim ortamında gözden kaçtığı husus, KP'nin iletişim alanında belirleyici rol oynaması ve bu sürecin sona ermesiyle muhalif ulusal siyasal güç odaklarının denetimindeki iletişim sürecine girilmesidir. Başka bir deyişle, medya artık devletin ideolojik aygıtı değil, çeşitli hegemonik güç ilişkileri içerisinde faaliyetine devam etmeye başlanmıştır.

Ulusal bağımsızlığın ilanından sonra girilen süreçte medya, Sovyet dönemiyle kıyaslandığında daha serbest olmuştur. Böyle ki, resmi sansürün devam ettiği 1998 yılına kadar, ve sonrasında sansürün ortadan kaldırıldığı dönemlerde de basına iktidar tarafından uygulanan baskılar gözlemlenmiştir. Yani Holmes`in deyimine (2002: 541), dönüşüm sürecinde iktidar, “medya avlamaya” devam etmekteydi.

2.1.2. Azerbaycan`da Bağımsızlığın İlanı Sürecinde Gazetecilerin Rolü

Ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde gazetecilerin merkezi rol oynaması ve bir siyasal kimlikle faaliyet göstermesi güç-iktidar ilişkilerinin niteliğini belirlemiştir. Bu ilişkiler aynı zamanda ulusal bağımsızlıkçı bir duyarlılıkla bütünleşen siyasal söylemi de ortaya çıkarmıştır. Ahundova, o dönemde Azerbaycan`da, basın-iktidar ilişkilerinin yarattığı iki temel sorundan söz ediyor. Bunlardan birincisi, resmi basın üzerinde yönetimini sürdüren iktidar, baskıcı siyasetiyle muhalefet basınına karşı bir tehlike olarak görülmektedir. Ahundova`ya göre, otoriter iktidarın genel olarak kitle iletişim sürecinde hakim güç olmaya çalışması onu Sovyet döneminin kamusal iletişim üzerindeki söz hakkına sahip tek egemen gücü olan KP`ye yakınlaştırıyor. Diğer yandan basın ve gazeteciler faaliyetlerini iktidar mücadelesi içerisinde yer alan siyasal güç odakları, partiler, grup ve kişilerin yönetimi altında devam ettirmiş ve böyle olduğu takdirde de kendini bu mücadelenin bir parçası olarak görmüştür: “Bağımsızlığın ilanı sürecinde Azerbaycan`da farklı-farklı gazeteciler bu mücadelede çok önemli roller üstlenmiştir. Daha sonra onların bir çoğu sonraki yıllarda aktif politika hayatına atılmış ve politik mücadelenin içinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. O dönem gazetecilerin mesleki kimliği doğal olarak arka plandaydı. Önemli olan “gazeteci olarak, bu bağımsızlık mücadelesine hangi ölçüde katkıda bulunabilir?” ağırlıklı olarak düşünülen soru buydu. Sonraki yıllarda da ülkedeki siyasal değişimlerin de genellikle bu bağımsızlık fikri çerçevesinde değerlendiren gazeteciler, kendi cephelerini buna göre belirlemek zorunda kalıyordu. Herşeyden önemli olan bağımsızlık ilkesini daha çok hangi tarafın koruyacağına ilişkin seçim yapmak gazetecilerin tercihlerine kalmış bulunmaktaydı (Ahundova, 1992: 7).

Sovyet sistemi içerisinde iktidara ilişkin genel kanaat onu KP ile özdeşleştirme yönünde olmuştur. 1920`li yıllarda da iktidar kavramı Sovyet tarzı algılamada devlet gücüne ve bu gücün başlangıçta Bolşevik Parti, sonra da KP tarafından uygulanmasına tekabül ederdi (Fitzpatrick, 1992: 2). Bu anlamda iktidar olgusuna ilişkin algılamada esas güç, KP ve onun lideri olarak görülmekteydi.

80`li yılların sonuna doğru KP içindeki bölünmeler, beraberinde bir iktidar boşluğunu ortaya çıkarmıştır. Böyle bir durumda, Dağlık Karabağ krizinin körüklenmesiyle, sahneye yeni

muhallif güçler çıkmış ve kendi basınını yaratmayı başaramamıştır. Resmi yayın organlarında bile ulusal olaylara karşı tepkiler yansıtılmış ve dolayısıyla KP'nin yönetimi altında oluşturulan düzen bu egemen gücün zayıflamasıyla krize sürüklenmişti. “Aslında KP liderliğinin sağlam olmadığı takdirde basının da denetimden çıkabileceğinin ilk örneği, 1924 yılında Lenin'in felç geçirip ölmesiyle ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Stalin ülkede dört tür basın bulunmasını tasarlamıştır” (Genberli, 2001: 199):

- Ulusal basın (KP Merkezi Komitesi'nin yayın organı)
- Cumhuriyetlerin her birine özgü bir basın (KP'nin cumhuriyetlerde bulunun Merkezi Komitesi'nin yayın organı)
- Bölgesel basın (Özerk Cumhuriyet ve Özerk illerde bulunan KP örgütlerinin yayın organı)
- Yerel basın (KP il ve ilçe komitelerinin yayın organı)

Bunu dikey biçimde kesen, çiftçilere, sanayi işçilerine, askerlere vs. yönelik gazeteler olacaktı. Her gazetenin yayın yönetmeni ise KP'nin yerel merkezi komitesinin gayri resmi üyesi olacaktı (akt. Genberli, 2001: 199). Stalin, böyle bir sistemin uygulanmasıyla, Sovyet basını üzerindeki denetimini sağlamlaştırmış oldu. 30'lu yıllardan itibaren troçkizmin aradan kaldırılması, parti içi muhalefetin dağıtılmasıyla basının iktidara itirazsız boyun eğme süreci başladı. Bu süreçte glastnost, değişimin ilk sinyali olarak düşünülebilir.

1988 yılında düzensiz bir biçimde başlayan halk hareketi, 1989 yılında AHC çatısı altında örgütlü bir mücadeleye sahne olmuştur. Öyle ki, halk hareketinin ön saflarında aktif şekilde yer alan entellektüellerin topluma yön vermesi ve toplumla uyum içerisinde iletişim kurması, sonunda komünist yönetimi de bu güçlerle işbirliğine zorlamıştır. Dönemin Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov'un bile ani kimlik değiştirerek ulusal değerlerin savunuculuğunu üstlenmesi, bağımsızlığın ilanına doğru onun temsil ettiği nomenklaturayla Elçibey'in önderlik ettiği ulusal muhalefeti hiç olmadık şekilde birleştirmişti (Roy, 2014: 191). Muhalefet basını bu dönemde çeşitli baskılara rağmen yayınına sürdürmeyi başarmış, aynı zamanda 1992 yılında AHC lideri Elçibey'in Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle konumunu daha da sağlamlaştırabilmiştir. Bir halk hareketi basını olarak iktidardaki halk hareketini de eleştirmekten çekinmeyen ve onu sorgulayabilen gazeteler bu dönemde resmi baskılardan bir ölçüde uzak kalabilmişti. Selimov'un da belirttiği gibi Elçibey'in Cumhurbaşkanı olduğu Halk Cephesi'nin iktidarda olduğu dönemde gazeteciler kendilerine özgür faaliyet gösterebilecekleri bir alan kazandıklarını düşünmekteydiler. Elçibey'in çok fazla ağırlıklı olarak Karabağ cephesindeki sorunlarla ve iç politik mücadeleyle uğraştığından dolayı genellikle basın üzerinde bir denetim düşüncesine çok sıcak bakmadığı gözlemlenmekteydi. Çünkü Elçibey'in

zaten iktidara gelme nedeni, Sovyet sisteminin tek merkezi denetim politikalarının eleştirisi üzerine kendi söylemini oluşturmaya başlamıştı. Böyle bir söylemle iktidara gelmiş bir siyasi hareketin, basını tam denetim altında tutması kendisiyle çelişkiye düşmesiyle sonuçlanabilirdi. Bu anlamda AHC hükümetinin aslında, basına belirli bir özgürlük alanı tanıdığı söyleyebiliriz. Ama bu, aynı zamanda sadece iktidarın vermiş olduğu imkanla da değerlendirilemez. Çünkü o dönem bağımsızlık mücadelesi verilirken gazetecilerin ve basının çok aktif şekilde o mücadelenin içinde faaliyet göstermesi ve oradan belli bir cesaretli davranabileceği alan kazanmış olması da iktidarı basını dikkate almaya mecbur bırakıyordu. Bu anlamda çok fazla baskıcı politikalar uyguladığı zaman da gazeteciler ve basın karşısında basın tarafından ters tepkiyle karşılaşabiliyordu ve Elçibey iktidarı da bu riski çok fazla göze almıyordu (Selimov, 1999: 8).

Değişen bu iktidar yapısı içerisinde basının konumu ikili yönde tartışılabilir. Birincisi muhalefet basını içerisinde yer alan gazeteler, çeşitli gruplar veya siyasi partiler tarafından yayımlanan yayın organlarıdır. Söz konusu gazeteler iktidarın yürütmeye çalıştığı otoriter uygulamalara boyun eğmemiş, dolayısıyla iktidara karşı eleştirel düşüncesini kaybetmemiştir. Bundan başka, iktidar tarafından denetim altında tutulan resmi basın da, Sovyet yönetimindeki basını geleneğini sürdürmeye devam etmekteydi. Bu grup gazetelerin okuyucu kitlesi o kadar da geniş olmamış, daha çok Sovyet rejiminde kalma “zorunlu abone kampanyalarıyla” belirli kitleye ulaştırılmıştır (Lange, 1999).

Geçiş süreci Azerbaycan medyasının temelinde ulusal bağımsızlık ve siyasi iktidar mücadelesi duruyor. Basının böyle bir mücadele içerisinde doğuşu, aynı zamanda bu mücadeleyi yürüten güç odaklarının temel çıkarlarıyla işbirliği sürecini başlatıyor. Basında güç-denetimin kullanımının dönüşüm sürecinin temel yönelimi haline gelmesiyle, güç odaklarının gelişiminde ve siyasi iktidar mücadelelerinde gazetecilerin oynadığı rol daha çok önem taşımaktadır.

Toplumun ulusal güç odaklarını kendinde birleştiren Halk Cephesi, toplumsal dayanışmanın başka Sovyet ülkelerinde görülmemiş modelini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda dönüşüm sürecinde ve iktidarda olduğu 1992-1993 yıllarındaki gibi, H.Aliyev döneminde de AHC, siyasi iktidar mücadelesinin ortasında yer alan bir güç olarak önem taşımıştır. Halk Cephesi 24 aralık 1989 yılında resmi yayın organı olan “Azatlık” gazetesini çıkararak geçiş sürecinin KP denetimindeki basına alternatif olarak ciddi bir başlangıcı oluşturmaktadır. “Azatlık”ın yayına başlamasıyla AHC içerisindeki çeşitli birlikler de basına olan ilgilerini böyle bir girişimle sonuçlandırmışlardır. “Azatlık” gazetesinin genel yayın yönetmeni Gündüz Tahirli bir makalesinde bu konuyla ilgili şöyle yazıyor: “O zamanlar “Azatlık” gazetesi, bizim için

halkla iletişimimizi sağlamakta en önemli araçtı. Halk Cephesi'nin neden bağımsızlık mücadelesi vermemiz gerektiğini ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının bu halk için ne demek olduğunu anlatmamız açısından toplumla temel iletişim kaynağımız bu gazeteydi. Gazetenin herkes tarafından kabul edilen ortak bir başarısı vardı ve bu başarı da takdir gördüğü için yine Halk Cephesi içerisindeki farklı fraksiyonlar kendi gazetelerini çıkarmaya ve bu mücadeleye bu şekilde katkı vermeye çalıştılar. O dönemde bu gazetelerin varlığı, diğerleri için hiçbir tehlike veya rekabet arz etmiyordu. Çünkü hepimiz bağımsızlık mücadelesi içerisindeydik. Ama sonraki yıllarda işin politik dengeleri değiştiği zaman bu farklı fraksiyonların ortaya çıkardığı gazetelerde, birbirine rakip olarak faaliyet göstermek zorunda kaldılar. Ama bütün bunlara rağmen, bağımsızlık mücadelesi içerisinde “Azatlık” gazetesi bir cereyanın başlangıcıydı ve kendisinden sonra da bir çok gazetenin doğmasına neden olmuştu (akt. Selimov, 1999: 9).

“Ülkenin siyasi hayatında sahneye çıkan ve günümüzde muhalefeti temsil eden siyasi partilerin çoğunluğu da bu örgüt içerisinde çıkmıştır. AHC içerisinde yaşanan bölünmeler sonucu yeni kurulan her bir siyasi parti kendi yayın organını çıkarmayı başarmıştır” (Genberli, 2001: 205). 90'lı yılların sonuna gelindiğinde, resmi sansürün kaldırıldığı 1998 yılından sonra bazı gazeteler birer parti yönetiminde yayımlanan organ olmaktan çıksalar da, parti ve parti içindeki küçük gruplar, basının yönetimde etkili rol oynamayı sürdürmüştür. Tengiz'e göre (1998: 17) resmi sansürün kaldırılması Azerbaycan'da iktidar-muhalefet parti anlayışını da bir bakıma anlamsızlaştırdı. Çünkü resmi sansür kaldırıldıktan sonra hem okurlar hem de gazeteciler farketmeye başladılar ki, aslında gazetecilik anlamında ilkesel bir yenilenme, ilkesel bir değişimden söz etmemiz mümkün değil. Çünkü iktidar gazeteleri her ne kadar denetim altındaysa, kendini bağımsız olarak gösteren gazeteler de aslında, yakın durdukları siyasi partilerin yönetimlerinin denetimine bağlıydılar. Sansürün kaldırılması bu gerçeğin hem okurlar hem de gazeteciler tarafından daha net görülmesiyle sonuçlandı.

“Azerbaycan'da dönüşüm yıllarının siyasi mücadelesinin merkezine yerleşen bağımsızlıkçı söylem, gözlemlenebilir, ortak ve paylaşılan bir kültür ile güçlü entellektüellerin ulusal bilinci geliştirme iradesinin buluştuğu noktada halkla entellektüellerin “kendilerine bazı karşılıklı haklar ve ödevler tanımalarının birlikteliği” olarak ortaya çıkmıştır” (Leca, 1998: 13). İstiklal mücadelesiyle çeşitlenen ve giderek artan gazeteler, bu süreçte ulusal entellektüellerin doğrudan gazetecilik pratiklerinin merkezinde yerleşmesiyle, başka sözyle profesyonel iletişimci rol almakla ayakta kalabilmiştir.

“Entellektüel” kavramı Sovyet sisteminde 1950'li yıllara kadar kültür kavramıyla ilişkilendirilirdi. Buna göre kültür kavramı edebiyat, sanat ve bilim dallarını kapsıyordu ve entellektüeller kavramı bu dallarda uzmanlaşmış kişilere tekabül ederdi. Stalin sonrası dönemde

ise entellektüeller kavramı elit kavramının eş anlamlısı olarak kullanılmaya başlandı” (Fitzpatrick, 1992: 15). Bağımsızlık mücadelesi içerisinde meydana çıkan ve bugün siyasal partilerin lider kadrolarında bulunan ulusal entellektüeller 1989 yılının sonlarına doğru üniversite kadrolarından akademi çalışanlarına kadar çok geniş bir alanda milliyetçi bir kimlikle meydana çıkmıştır. Bu insanların ulusal bağımsızlık mücadelesi evlerden, üniversitelerden, çayevlerinden başlayarak Bakü meydanlarına kadar taşmış ve medya bu gelişmelerin önemli bir parçası olmuştur. Burada bizi ilgilendiren olgu, söz konusu entellektüellerin siyasal parti ve örgüt yöneticilerine dönüşmesinden çok, mücadelenin başından beri gazetecilik pratiklerinin içinde profesyonel iletişimci olarak konumlanışdır (Genberli, 2001: 206). Böylece, entellektüeller elit kimlikten daha çok, Ahmetli’nin deyimiyle “siyasetçi gazeteci” olarak tanımlanmaktaydı. (Ahmetli, 1997: 175). “Siyasetçi gazeteci”, sadece iktidar mücadelesine işaret etmiyor, beraberinde bağımsızlık mücadelesinden bugüne dek uzanan siyasal örgütlemelerde basına atfedilen rolü de kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir.

2.1.3. Basının İdeolojik Rolü

80’li yılların sonuna baktığımızda ulusal ayaklanmalar içerisinde milliyetçi söylem önce entellektüelleri sonra da geniş kitleleri meydanlara kadar götürebilmiştir. Milliyetçi söylemin temeli ulusal tepkilerde yatıyordu ve bu gelişimi hızlandıran etken, Dağlık Karabağ’a yapılan askeri saldırıydı. Böyle bir durumda ulusal bağımsızlık davasının merkezi söylemi olarak milliyetçi söylem, aynı zamanda AHC içinde oluşmuş ulusal basının da bağımsızlık mücadelesinde oynadığı rolü biçimlendiren etken olmuştur. Ulusal bağımsızlık mücadelesi, gazetecilerin de önemli rol oynadığı bir ideolojik değişime tanık olmuş ve bu değişim kitle iletişim sürecini de derinden etkilemiştir.

Eleştirel yaklaşımın iletişim çalışmalarına etkisini “medya ideolojiktir” diye özetleyen Hall, bu çalışmaların, ideoloji sorunuyla ilgilenmekten kaçınmayacağını şöyle dile getirir:

“İletişim sistemleriyle ilgili bir çalışmayı toplumda temsil sistemlerinin konumlandırıldığı toplumsal, teknolojik, ekonomik ve siyasi koşulları bunların kurumsal olarak nasıl örgütlendiği ve belirli konumlara ve iktidar yapılarına nasıl bağlantılandırıldığını, iktidar alanı ve iktidarın işleyişiyle nasıl kesiştiğini anlamadan geliştirmenin bir yolu yoktur” (Hall, 1999: 91).

Daha önce de değinildiği gibi, Sovyet sisteminin tek biçimliliği, onun kendi halkına zorunlu olarak uyması gereken bir ideoloji sunmasından kaynaklanıyordu. Fakat 80’li yılların sonuna yaklaşıldığında bu ideolojik sistem dağılmaya başladı ve böylece ulusal bağımsızlık mücadelesinin temel söylemi olan milliyetçilik ön plana çıktı. Holmes’e göre (2002: 48) Sovyet

sisteminde basın, kitlelere komünist ideolojik eğitiminin aracıken dönüşüm sürecinde milliyetçilik duygularını içselleştiren bir toplumsal aktör gibi davranmıştır. Bununla birlikte komünizmin itibarını kaybetmesi üzerine oluşan boşluğu doldurmada milliyetçi söylemin oynadığı role özel önem atfedilse de Azerbaycan'da aslında milliyetçilik komünizme bir alternatif olarak doğmamış, kendi temellerini komünist sistem içerisinde kurmayı başarmıştır.

Sovyet sistemi her şeyi kendi bağlamları içerisine çekerek sosyalist içeriği ulusal biçimle desteklemiş ve bunun sonucu olarak geleneksel öğelerin yayıldığı Orta Asya ve Kafkasya'da bir kültür olarak değil, bir kurallar bütünü olarak algılanmıştır:

“Güneye damgasını vuran komünizm ya da sosyalizm değil, Sovyetizm'dir. Sovyetizm bir biçim, bir aygıt, iktidara ve toplumsalın örgütlenmesine dair bir tekniktir, referans verdiği ideoloji ile kendisi arasında tıpkı bir film ile ses bandı arasında olduğu gibi uyumsuzluk vardır. Söylemlerin, sloganların, el kitaplarının, dövizlerin, panoların, gazetelerin ideolojik bağlamı hem dolu hem boştur. İdeolojinin saptırıcı etkisi üniversite alanında her tür entelektüel araştırmayı kilitleyip olanaksızlaştırmaktadır. Fakat bu, yeni seçkinler için her türlü geleneksel pratiğin önünü açmıştır. Bu pratikler, yalnızca Rusça ifade edilen ideolojik bir önermeden ayrı duran hakiki toplumsal ilişkilerin yapısını oluşturur” (Roy, 2014: 16-17).

Bu tür bir Sovyet mirası 80'li yılların sonunda bunalıma sürüklendiğinde ulusal biçim üzerinde kurulan ve rejim tarafından engellenen milliyetçi söylem, ulusal mücadelenin merkezinde yer almıştır. Bazı araştırmacılar milliyetçiliğin kaynağını seçkin grupların hiyerarşik “düzen” toplumları karşısında bağımsızlık arzusunda bulur. Greenfeld'e göre bu, “bireysel kimliklerin kaynağını, kolektif dayanışmanın temeli ve dürüstlüğü merkez nesnesi olan bir halkta bulan yeni bir meşruiyet biçimini ortaya çıkarır” (akt. Leca, 1998:15). Bu açıdan bakınca, AHC'nin Karabağ kriziyle başlayan bağımsızlık mücadelesindeki milliyetçi söyleme, amaç ve hedefleri içerisinde önemli rol yüklemesi, AHC içindeki entellektüellerin önemini de tartışmaya açar. Söz konusu olan entellektüellerin meydanlarda ve gazete sayfalarında kullandığı dil, halkın dilini de etkilemiş, basında yürüttüğü mücadele milliyetçilik ve gazetecilik pratiklerinde önemli rol oynamıştır.

Dönüşüm sürecinde bağımsızlık mücadelesi ve kitle iletişim sürecinde temel rol oynayan milliyetçi söylem, Sovyet sistemi içerisinde varlığını korumuş ulusal biçimden yararlanarak yeniden üretilmiştir. Bu süreçte medyanın rolü değerlendirildiğine milliyetçiliği sadece bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda bir kültürel pratik olarak da algılamak gerekmektedir.

Williams “tüm bir yaşam biçimi” olarak kültür tanımını esas alarak, kültürün farklı yaşam biçimleriyle birarada olduğunu belirtir. Marksizmden kopan Williams daha biçimsel

olarak gördüğü “dünya görüşü” ve “ideoloji” gibi kavramların kısıtlılığını aşmak amacıyla “duygu yapısı kavramını kullanır ve hegemonik süreç içerisinde pratik, evrilen ve yaşanan deneyimleri açıklamaya çalışır. Kültürel metinlerde toplumsal gerçekliği, her ikisinin duygu yapılarından kaynaklandığını ileri sürerek birbiriyle bağlantılandırmaya çalışan Williams, bu süreç modeline dikkat çeker (akt. Sholle, 1999: 275). Sholle’un anlatımıyla (1999: 277) bu süreç, “aynı anda hem genel toplumsal koşulu biçimlendirici, hem de genel anlamlar ve değerler yapısından kaynaklanan pratikler yumağıdır”. Başka bir anlatımla, eğer ideoloji terimi muhafaza edilecekse, ideolojinin insan pratiğinin sonucu olarak görülmesi gerekir.

Böylece, ideolojinin bir kültürel pratik olarak kavramsallaştırılmasıyla dönüşüm sürecinde medyada yer alan milliyetçi düşünce biçimi, Sovyetizm içerisinde de sürdürülegelmiş ulusal pratiklerin bir uzantısı olarak algılanabilir. Başka deyişle gazetecilik pratiklerinin merkezinde yer alan milliyetçi söylem, gazetecilerin ulusal biçimle uyumlu toplumsal çevre içerisinde konumlanmasına etkili olmuştur. Bu ilişki biçimi, bir yandan ulusal bağımsızlık mücadelesine yön verirken, diğer yandan toplumsal dayanışmayı daha da körüklemiştir. Ulusal bağımsızlık mücadelesi içinde gelişen basın da, mücadelenin ön cephesinde yer alan entellektüellerin kitle iletişim sürecine katılmalarıyla birlikte kültürel pratiklerin etkinleşmesinde önemli rol oynayabilmiştir.

80’li yılların sonuna doğru Sovyetler Birliği’nde başlayan çözülme süreci ulusal bağımsızlık mücadelesine tanık olurken gazeteciler de bu mücadelenin merkezinde yer alan önemli bir aktör olmuştur. Başlarda düzensiz sokak gösterileriyle başlayan, devamında ise AHC çatısı altında örgütlü bir şekilde birleşen ve giderek yaygınlaşan ulusal bağımsızlık mücadelesi, gazetecilik pratiklerini belirleyebilmiştir. Gasımszade, (2000: 4) söz konusu dönemde gazetecilerin en çok üzerinde düşündükleri konunun, bağımsızlık mücadelesine nasıl katkıda bulunacakları olduğunu anlatıyor, o dönemde gazetecilik yapan insanların önemli, milli sorumlulukları olduğunu yazıyor: “Bu sorumlulukların başında “ulusal bağımsızlık mücadelesine nasıl katkı verebiliriz?” sorusuna cevap olarak mümkün olduğu kadar bütün imkanlarımızı seferber ederek vereceğimiz katkılardı. Bu katkılar neler olabilirdi? Öncelikli olarak halkın aydınlanması, ulusal bağımsızlık mücadelesini engelleyebilecek tehlikeler hakkında halkın bilinçlendirilmesi gazeteciler için büyük önem taşımaktaydı. Mesleki faaliyetlerimiz meslekten daha çok ulusal bağımsızlık idealine hizmet etmeliydi. O dönemde bizim düşünebileceğimiz tek ilke bağımsızlığın kazanılması ve korunması süreci olmalıydı. Bu anlamda hem Sovyet döneminde çalışmış, hem mesleğe yeni atılan gazetecilerin ortak üzerinde uzlaştığı noktalardan en önemlisi bu olmuştur”.

Bağımsızlığın ilanından sonra güç- iktidar odakları basın üzerindeki etkisini önemli derecede sürdürmeye devam etmiştir. Asıl önemlisi ise gazetecilerin kendisi bir güç-iktidar odağı olarak faaliyet göstermiş, çeşitli siyasal parti, hizip veya kişilerle işbirliği içerisinde siyasal iktidar mücadelesinde aktif şekilde yer almıştır. Bu, gazetecilerin ulusal bağımsızlık mücadelesinde meydana çıkan “siyasetçi gazeteci” kimliğinin doğal bir uzantısıdır ve dönüşüm sürecindeki entellektüeller kimliği, yerini bağımsızlık döneminde siyasal kimliğe bırakmıştır. Gazeteciler kendi siyasal kimlikleriyle uyumlu olarak siyaseti yönlendirme çabasına girmiş, bunu yaptığında da güç-iktidar ilişkilerini belirleyen ve yansıtan bir pratik sergilemiştir.

2.2. Basında Milliyetçi Söylemlerin Oluşması

Bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılından önce yaşanan değişim sürecini ve bu dönemde basının rolünü tanımlayacak 2 gelişme göz önünde bulundurmaya gerekiyor. Bu gelişmeler, sadece söz konusu olan geçiş dönemiyle sınırlı kalmamış ve etkisini bugüne dek sürdürmüştür. “Azerbaycan basını ulusal bağımsızlık mücadelesinin içinde gelişerek onun temel aktörü haline gelmiş ve bağımsızlığın en önemli savunucusu rolünü kazanmıştır” (Genberli, 2001: 207) . Böylece gazeteciler, tarihsel gelişmelerde önemli yer alan milliyetçi söylemin ve ulusal kimliğin tanımlanmasında çok önemli rol oynamış, ulusal bağımsızlık ve ulusal kimlik kavramları, gazetecilerin mesleki pratik ve çalışmalarında 2. temel kavram olarak önem taşımıştır.

Medyanın ideolojik rolünden bahsederken de belirtildiği gibi, milliyetçilik hiçbir zaman komünist ideolojiye bir alternatif olarak gündeme gelmemiş, tam tersine, Sovyet rejimi içerisinde, ulusal değerlerin biçimsel unsurlarla sürekli bir arada olması ve kültürel geçmişin 80’li yılların sonunda yeniden belirmesi, milliyetçiliğin sahneye çıkışını daha da hızlandırmıştır. “Balibar’ın da söylediği gibi (2012: 63) bir kültürel fenomen olarak milliyetçilik, insanları “yurdu için ölmekten” “vatan için öldürmeye” kadar geniş bir yelpazede eylem alanına sürükleyebileceği gibi duyulması için değil, kendisine inanılması için etkili bir söylem olarak kitleleri harekete geçirme yetkisine sahiptir”. Aynı zamanda Sovyetizme tepkilerin artmasına tanık olurken, bu süreç, ulusal özgürleşme iradesinin yine milliyetçi söylem aracılığıyla şekillenmesine sahne olmuştur.

2.2.1. Dönüşüm Sürecinde Kültürel Milliyetçilik

Sovyet sisteminin çözülüşü sırasında ulusal bağımsızlık mücadelesinin merkezine yerleşen gazeteciler dönüşüm sürecinde etkin rol oynayabilmiştir. Milliyetçi söylem, sadece basının veya ulusal bağımsızlıkçı güçlerin benimsediği bir söylem olarak kalmamış, sokak ve meydanlara kadar taşan geniş bir toplumsal dayanışmayı körükleyebilmiştir. Bu anlamda

Milliyetçilik, ortak bir kültüre, değerlere, ortak sembolik içeriklere dayanan bir kültürel oluşum olarak düşünülebilir.

Giddens, milliyetçiliğin insanlara bir tecrübe ortaklığı kazandırdığını öne sürerken, Anderson (2011: 20) milliyetçiliği kültürel öğelere vurgu yaparak “hayali cemaatin inançları” olarak tanımlar. Millas’a göre (2002: 30) ise milliyetçilik belirli bir toplumsal bütünlüğü hedefleyen, nesnel gerçeklik olmayı amaçlayan yaşantısal ve kurgusal gerçeklik olarak ortaya çıkar.

Kültürel fenomen olarak düşünüldüğünde, Anderson’un da vurguladığı gibi milliyetçiliğin “liberalizm”, “faşizm” gibi olgularla birlikte ideolojik kategori olarak değil, tersine “akrabalık”, “din” gibi kavramlarla birarada değerlendirilmesi gerekecektir. Dolayısıyla milliyetçilik, kurguya dayalı topluluğun kültürel geçmişinden gelen simgeleriyle bütünleşen inançlarıdır (Anderson, 2011: 22).

Bu tür kavramsal çerçeveden bakıldığında Azerbaycan’da milliyetçiliğin, ilk bakışta Sovyet sisteminin zaafı nedeniyle oluşan ideolojik boşluğu doldurduğu için önem taşıdığı düşünülebilir. Genberli’ye göre, (2003: 37) milliyetçiliği sadece bir ideoloji olarak tanımlamak, onun tek başına toplumsal örgütlenmenin çeşitli özelliklerini açıklayamayacak niteliğini ihmal etmek anlamına gelir. 1988’in Şubat’ında Karabağ kriziyle başlayan çatışma ortamı, ulusal değerlere ilişkin atıfların gündeme geldiği, kültürel geçmişe itibarını iade etme sürecinin tüm temellerinin atıldığı ulusal bağımsızlık mücadelesi ve bu mücadelenin gazetecilerin de içinde bulunduğu ulusal entellektüeller tarafından yürütülmesi milliyetçiliğin yaşantısal, kültürel doğasına ilişkin vurguyu geliştirmiştir. Milli kimliğin inşasında ulusal entellektüellerin ve basının çok önemli rol oynadığını söyleyen Lange, Karabağ krizinin yeni milli kimlik oluşumunu etkilediğini yazıyor: Sovyetler Birliği’nin çözülmesi Sovyetler Birliği’nin temeli olan Komünist ideolojisin de ortadan kalkması demektir. Toplum 70 yıllık sosyalist ideolojisi çerçevesinde düşünceleri oluşturulmuş bir toplumun birden bire karşılaştığı ideoloji boşluk, çok haklı tehlikeleri de içinde barındırabiliyordu. Bu boşluğu ulusal entellektüellerin aktif iştirak ettiği yeni basının üzerinde düşünmek zorunda olduğu Karabağ krizi ve cephede Ermeni saldırısıyla karşı karşıya kalınması, otomatik olarak gazetecilerin milli kimlik vurgusunu daha da kuvvetlendirmekteydi. Bu milli kimlik vurgusu sadece gazeteciler için değil, bütün toplum için çok önemliydi. Çünkü Ermeni tarafıyla olan çatışmaların tarihsel temelleri Sovyet öncesine kadar uzanmaktaydı. Sovyet öncesine ilişkin tarihi araştırmaların da milli kimlik üzerinde önemli vurguları vardı ve gazeteciler bu vurguları toplumla paylaşarak yeni bir milli kimlik inşası sürecine girmiş bulunmaktaydı (Lange, 1999: 7).

Aynı şekilde bütün bu özellikleri özünde birleştiren AHC'nin, kısa bir zaman içerisinde toplumun tüm kesimlerini kapsaması ve toplumsal desteğin yoğun bir şekilde artması, milliyetçilikte aranan rasyonalitenin boyutlarını da aşmaktadır. N.Ellias neden tüm davranışlarda bir “rasyonalite” arama arzusunun egemen olduğunu sorgular. İnsanları harekete geçiren şeylerin aslında “rasyonel çıkarlar” olduğunu, inanç ve ideolojilerinin bu çıkarları örtmek için işlev gördüğünü söyleyen Ellias, bu nedenle tüm davranışlarında bir rasyonel çekirdek aradığımızı söyler :

“İnanç ve ideolojilerin sadece bunların arkasında yatan “çıkar”ların ifade ediliş tarzları olduğunu söylemek doğru değildir. Gerçi böyle olduğu durumlar da yok değildir, ama inanç ve ideolojiler sadece “çıkarları” örtme fonksiyonu görmezler. Bir saplantı haline gelmiş, neyi kastediyorlarsa onda da ciddidirler” (akt. Akçam, 2000: 44)

Gazeteciler arasında milliyetçi duyguların, ulusal kimliğe duyarlı mesleki tavırların ağır basması, milliyetçiliğin bir “rasyonelite”nin ötesinde kurgusal ve yaşantısal yanına ağırlık tanıyan kavramsal yaklaşımla değerlendirilmelidir. Milliyetçiliğe kültürel bir fenomen ve pratik olarak bakış, gazetecilik ve milliyetçiliğin içiçeliğini ve mesleki pratiklerde gazetecilerin benimsedikleri ve yeniden ürettikleri ulusal aidiyet kapılarının belirleyici rolünü açıklamak için önem taşıyor.

2.2.2. Azerbaycan Basınında Ulusal Değerler

Milliyetçiliğe dair çalışmalar yapan bazı yazarlar onu dine benzediğini, sağladığı sadakat ve aidiyet duyguları bakımından din gibi faaliyet gösterdiğini düşünürler. Hayes'e göre, (2011: 228) milliyetçilik inkar edilemez şekilde din mahiyeti kazanmış durumdadır: “Milliyetçilik her din gibi sosyaldır ve başta gelen ayinleri bütün topluluğun adına ve kuruluşu için icra edilen cemaat halindeki ayinlerdir”.

Dünya dinlerinin evrensel olması ve bu yüzden etnik farklılıklardan uzak durma gibi durumları olduğundan milliyetçiliği dinle özdeşleştirmek bazen yanlış düşünülebilir. Fakat milliyetçiliğin bir din gibi aidiyet duygusu yaratması dinle milliyetçilik arasındaki en büyük benzerliktir.

Milliyetçilik, insana kazandırdığı aidiyet duygusu ile onu hayal ettiği bir topluluğun üyesi gibi davranmaya itiyor, dolayısıyla farklı bir katılım biçimini ortaya çıkarıyor. Hobsbawn'a göre (2013: 93) milliyetçilik, başarılı bir şekilde birtakım ulusal sembolere ve öznel etkenlere dayanarak geleneksel “aile”ye beslenen duyguları ulusal düzeye taşıyabilmektedir. Böylece milliyetçilik, bir takım ulusal semboller ve “merkezi tapınma

nesneleri”ni kullanarak ulusal aidiyet duygusunu yetiştirmeye çalışır, ulusal öznelerle ortak pratikler, paylaşabilecekleri imgeler yoluyla yaşantısal gerçeklik sunarlar.

Sovyet sisteminin içten yara alması ve Karabağ kriziyle birlikte beliren toplumsal hoşnutsuzluk ortamında sembolik ulusal motifler ve onlara yüklenen çağrışımlar, önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle bu hoşnutsuzluk ortamının başlattığı halk dayanışmaları içinde aktif rol alan gazeteciler için ulusal semboller merkezi önem taşımıştır. Bununla birlikte ulusal sembollerin basın dilinde dolayımlanması, 1990 yılında Kızıl Ordu’nun Bakü’ye çıkarma yaptığı ve günümüzde katliam olarak anılan 20 Ocak sonrası dönemde daha da yoğunlaşmaya başlamıştır.

Nazarova bu dönemde ulusal bağımsızlık söylemiyle eklemlenen ve Karabağ’da yitirilen toprağa, düşman “öteki” kimliğine, “biz” kavramıyla ifadesini bulan ulusal kimliğe ve onun kültürel öğelerine ilişkin vurgulara gazetecilerce atfedilen önemin arttığı söylüyor. Bunun yanı sıra gazetelerin sayısal artışının hızlanması ve onların yasallaşması için toplumsal desteğin yoğunlaşması da ulusal değer ve sembollerin yaygınlaşması ve paylaşılmasında gazetecilerin rolünün artmasına neden olmuştur (Nazarova, 1999).

Gazete metinlerinde dolayımlanan ulusal sembollerin en başında toprak kavramı geliyor. Ulusal aidiyetin öne çıktığı bu dönemde ulusal kimlik “tarih” ve “toprak”la ilgili efsanevi anlatılarla süslenmiştir. Gazetecilerin kabaran milliyetçi duyguları, adeta 1988 baharında Bakü’nün meşhur “Azatlık” meydanında gerçekleştirilen büyük gösteride söylenen “Topraktan pay olmaz” sloganıyla bütünleşmiştir. “Dağlık Karabağ’a yapılan silahlı saldırı sonrası bölgenin işgal edilmesi, “toprak”la ilişkin ulusal duyarlılığı günümüze kadar ayakta tutmaktadır. Mesleki pratikler ve oluşumlar, “anayurdun işgali”, “kaybedilen topraklar”, “tarihimize ihanet” kavramlarıyla “toprak”, ulusal değerler ve öneme atfedilen söylemsel öğelerle eklemlenmiştir” (Genberli, 2003:39). Nesibli ise bu eklemlenmenin gerekçesini mesleğin dışında toplumsal dinamiklerle ilişkilendiriyor: “Azerbaycan kültüründe toprak çok önemli sembolik anlam ifade ediyor. Bu her ne kadar Sovyet sisteminde biz toprakların ortak kullanımı gibi ekonomik modele alışkın olmuş olsak da toprak bizim için ana vatanı simgeleyen önemli bir unsur olarak görülmüştür. Bu anlamda Azerbaycan’ın Karabağ cephesinde karşılaştığı kriz, hem de aynı zamanda kutsal olarak kaydedilen toprak simgesine bir saldırı niteliğindedir. Böyle bir saldırı ister istemez toplumun ulusal değerlerine olan bir saldırı olarak görüldüğü için basın da bu konuda çok hassas davranmak zorunda kalmıştır ve aynı hassasiyeti de topluma ulaştırmak noktasında bir sorumluluğu vardı” (Nesibli, 2001: 151).

Toprağa böylesine atfedilen ulusal değer, gazetecilerin faaliyet amaçlarını etkiliyor, başka deyişle işgal altında bulunan “toprakların” kurtuluşu gazeteciler için en kutsal

amaçlardan biri olarak öne çıkıyordu. Bu anlamda toprakların bütünlüğü, gazetecilerin yaklaşımında anahtar kavram rolünü oynamaktadır. Nesibli'nin de belirttiği gibi, (2001: 139) onlar için bağımsızlık mücadelesinin bu denli önem kazanmasının nedenlerinden biri de Karabağ cephesinde çatışıyor olmaları ve orda karşılaştıkları toprak kaybıydı. Azerbaycan Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan ederken toprak bütünlüğünü koruyarak bağımsızlığını ilan etmek zorundaydı. Gazeteciler de toplumun bir parçası olarak bunu istiyordu ve en temel hedefi de bu yönde olmuştur. Fakat karşılaştıkları çatışma onların bu amacının ve tarihsel olarak sahip olduğumuz sınırlarımızın ihlali anlamına gelmekteydi. Bu ne toplumun ne de gazetecilerin kabul edebileceği bir durum değildi.

20 Ocak katliamıyla birlikte “toprak”ın simgesel kutsallığı da, daha geniş kapsamda “biz” ve “öteki” ayrımı üzerinde kurulmuş bir savunmacı milliyetçi bakış açısını oluşturmuştur. Katliam sonrasında “olağanüstü hal” ilan edilmesine rağmen bir milyondan fazla insanın 20 Ocak'ta şehitlerin cenaze törenine katılması, bu olayı Rus karşıtı bir gösterişe dönüştürmüştü. Moskova, ulusal gelenekleri darmadağın edilmiş, tarihte sahip olduğu toprakları bölerek bir kısmını egemenliği altına sokmuş sömürgeci güç olarak değerlendirilmekteydi. Roy'a göre (2014: 15) SSCB'nin milletler politikası üç unsura dayanmaktadır:

- Birinci olarak, “Sovyet insanı” içerisinde bütünleşecek olan her milli siyasal varlık, dile dayalı kimliğini koruyabilmiş bir etnik cemaate karşılık gelmeliydi. Bu halk “mensuplarının her türlü siyasal sözleşmesinden ve bilinçli seçiminden bağımsız olarak gelişen, canlı, doğal bir veri olarak” sunulmuştur.
- İkinci olarak ulusal inşa, “Sovyet insanı”nın yaratılmasının bir aşaması olarak daha önce de üzerinde durduğumuz “biçimde ulusal, temelde sosyalist” düsturuna uygun şekilde yürütülmüştür. Bunun sonucu olarak toprağa dayalı yapılanma ve dilin statüsüne dayanan idari ve siyasal sınıflandırmaya gidilmiştir.
- Üçüncü olarak ise sınır ötesi stratejik çıkarlara dayanan ulusal bölümlene söz konusuydu.

Ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde ulusal değerlerin bütünleştirici toplumsal inanç olarak tanımlanması, belirli bir ulusa özgü kültürel geleneğin geri getirilmesini gerektirir. Ülkede sürekli cereyan eden “meydan hareketleri”nin Azerbaycan'da özellikle basın açısından getirdiği yeniliklerden biri, ulusal kimliğin oluşumu ve ulusal değerlerin tanımlanması amacıyla bu tür çabaların yoğunlaşması olmuştur. Öncelikli olarak Sovyet etnografyası ve dilbiliminin yetmiş yılda aşılamaaya çalıştığı kimlik sorgulanmıştır.

80'li yılların sonuna gelindiğinde milliyetçi düşüncenin hissedilir düzeyde yaygınlaşmasıyla birlikte ulusal kimliğin de ön sahaya çıktığını görüyoruz. Burada

gazetecilerin öncülük ettiği tarihe itibarını iade çabaları yoğun şekilde hissediliyor. Çünkü, Karabağ kriziyle başlayan ulusal kimliğin inşası sürecinde referans noktası olarak Sovyet öncesi dönem ve 1918 yılında kurulan bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti önem kazanıyor. Tahirli Mehmet Emin Resulzade' önderliğindeki bu devlet geleneğinin, SSCB'nin dağılmasıyla beraber sadece ikinci devlet girişiminin temelini oluşturmadığını, aynı zamanda medyanın benimsediği milliyetçi söylemin temel taşını belirlediğini ve ulusal değerlerin inşası süresinde gazetecilerin referans belgesi olduğunu düşünüyor: Sovyetler Birliği'nin dağılması, basını bağımsız tarihi araştırmalara da teşvik etti ve bu araştırmalar gazetecilerin Sovyetler Birliği'nden önce çok kısa sürmüş bağımsız bir devlet geleneğimizin olduğu gerçeğini öğrenmesine sebep oldu. O dönem Memmed Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bizim tarihimizin referans alabileceği en başarılı örneklerden biriydi. Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığımızı ilan ederken bu örnek, bize yol haritası olabilecek nitelikteydi. Bu anlamda 1918 yılındaki Cumhuriyet deneyimi, bizim 80'li yıllar sonundaki yeni Cumhuriyet ilanı sürecinin temel belirleyicisi rolünü oynamaktaydı. Burada referans noktaları aynı olan, aynı asır içerisindeki iki ayrı girişimden söz etmekteyiz. Fakat iki farklı girişimin bütün referans noktaları ortak değerler üzerine kurulmuştur (Tahirli, 1994: 21).

Kitlesel medya özellikle kriz döneminde, tarihsel olarak ulusların hayatında belirleyici rol oynamıştır. Gelişen yayıncılık teknolojilerinden de yararlanan kitlesel medya, Deutsch'un ifadesiyle, "toplumların, kültürler hatta bireylerin kişiliklerinin tutarlılıklarının temelini" oluşturan iletişim sürecine katılınca, ulusal birliklerin imajının yansıdığı ve şekillendiği bir forum olarak işlev görmeye başlamıştır (akt. Schlesinger, 1994:266). Martin-Barbero'ya göre ise milliyetçilik, kitleleri halka, halkı ulusa dönüştürerek günlük ulusal deneyimin yaşanmasını mümkün kılan kitlesel medyanın yarattığı duygusallığa dayanmaktadır (akt. Morley, 2011:100).

Arslan'a göre, (1991: 217) gazetecilerin sürekli katkıda bulunmaya çalıştıkları "milletleşme" hareketi AHC lideri Elçibey önderliğinde başlatılan "Yeniden Kendine Dönüş" hareketinin bir etkeni olarak görülebilir. Elçibey "Yeniden Kendine Dönüş" hareketi çerçevesinde Azerbaycan halkının kendi öz soyunu bilerek ve öğrenerek, Türk milletinin bir parçası olarak mücadelesini bilinçli bir şekilde sürdürmeye dayanan çalışmalara büyük önem verdiklerini "Azerbaycan halkının nereden geldiğini ve nereye gitmekte olduğunu anlayarak hürriyet için mücadelesini devam ettireceğini söylüyordu".

Ulusal değerlerin inşası sürecinde gazeteciler, bir yandan tarihsel bakışlarıyla Sovyet öncesi ulusal kültüre odaklanıyor, öte yandan da bu kültürle ulusal bağımsızlık hareketi arasında olan "Azerbaycan Türkçülüğü" dediğimiz kavramı korumaktadırlar. Bu sentez, Sovyet

öncesinde kendilerini Azeri değil, Türk olarak tanımlayan ve aralarında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mehmet Emin Resulzade'nin, 1905 yılında “Türkleştirmek, Müslümanlaştırmak, Avrupalılaştırmak” sloganını ortaya atmış Ali bey Hüseyinzade'nin de bulunduğu entelektüellerin çizgisine dönüşü temsil ediyordu. Böyle bir sentezin oluşumu aynı zamanda yeni kurulan devletin “mefkure”sinin oluşumuna olan önemli bir katkıydı (Nerimanoglu, 1993: 4). Bu katkı çerçevesinde, ulusal mücadelenin yoğun olarak sürdüğü ve bağımsızlığın kazanıldığı dönemde ulusal değerlerin yeniden üretildiğini görüyoruz. Dolayısıyla ulusal bağımsızlığın korunması amacıyla gazeteciler, milli kimliğe sahip çıkmayı ve kültürel bağımsızlığı önemsemiştir: “Bağımsızlık sürecinin ilanı aynı zamanda milli kimliğimizi de yeniden tanımlamamız gereken bir süreçti. Bu dönemde Sovyet öncesi tarihi araştırmaları ve Türkiye’ni tanıma girişimleri milli kimliğimizin yeniden tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktaydı ve bu da bizim hem Resulzade’nin hem Demokratik Cumhuriyetin kurulmasında emeği geçmiş diğer düşünürlerin makale ve araştırmalarını daha çok okumamızla mümkün oldu. Bu okumalar yeni bir milli kimlik çizgisinde yeni bir devletin kurulumu için yapılabilecek olan maariflendirme çalışmalarına da hız verdi. Bu mefkurenin yayılmasında da basın olarak bizim çok önemli bir sorumluluğumuz vardı. Bu tarihsel araştırmaları bilimsel araştırma olmaktan çıkarıp halkın diline dönüştürmek ve halka bunları anlatmamız bizim en temel önceliğimizdi. Eğer biz gazeteciler olarak bu kutsal görevimizi icra etmeseydik meydanlardaki o kitle, hiçbir zaman “millet”e dönüşemezdi” (Tahirli, 1994: 21).

Ulusal kimliğe verilen önem, gazetelerin adında bile açık şekilde görülmekteydi: “Yeni Müsavat”, “Odlar Yurdu”, “Ulus”, “Millet”, “Vatan” vb. Kültürel arınma süreci çerçevesinde, Kiril alfabesiyle birlikte, yeni alfabeye geçilmesi, basın dilinin anadilinde faaliyet göstermeye başlaması ve Türkiye Türkçesinden uygun kelimeler ithal edilerek bir dönüşüm geçirmesi ulusal değerlerin tanımlanması sürecinde ortaya çıkan önemli gelişmelerdendir. Genel olarak ise, gazetecilik dilinin merkezine yerleşen milliyetçi söylem bu dili, yeni ulusal kimliğin tanımlanması ve ulusal kimliğin inşası amacıyla şekillendirebilmiştir.

2.2.3. Milli Kimliğin İnşası, Basında Karabağ Problemi

Azerbaycan’da Ermenistan tehdidi, Rus tehdidinden ayrı düşünülmemiştir. Ermeni-Azerbaycan gerginliği, 19.yüzyılın sonlarında Çarlığın desteği ile kurulan Ermeni ihtilal partilerinin Türkiye’den sonra Azerbaycan’ı da hedef almasıyla başlayan olaylarla, gittikçe tırmanmıştır.

Sovyet hükümetinin, Nahçıvan, Karabağ ve Zengezur'u Ermenistan'a vermesiyle Azerbaycan'da gerginliğe yol açılmış, gizli ulusalcı hareketlenmelerin görüldüğü dönemlerde, özellikle da Azerbaycan sınırları dışında bazı gazeteler bu konuda öncülük yapmışlardır. Bunlardan İstanbul'da yayımlanan "Yeni Kafkasya" daha sonraları "Azeri Türk", "Odlar Yurdu" dergileri Berlin'de yayımlanan "Kurtuluş" dergisi, yine İstanbul'da "Yurt Bilgisi" isimli gazete ile milli düşünceler Azerbaycan toprakları dışında da yayılmaya başlamıştır. "Azerbaycan halkı için Karabağ konusunun tarihten gelen manevi bir önemi bulunmakta, kamuoyundaki egemen kanaat, bu konunun Azerbaycan-Ermenistan arasındaki anlaşılmazlıktan çok, Azerbaycan ile Rus-Ermeni tarihsel beraberliği arasındaki bir sorun olduğu doğrudur" (Soltan, 2003: 156).

1990'lı yılların başında Ermenilerin Karabağ üzerinde toprak iddialarının olması, Azerbaycan halkı üzerinde sert tepki oluşturmıştır. Bağımsızlığın ilan edildiği sıralarda Ermeni saldırıları hala devam etmekte, Azerbaycan'da bir yandan ulusal hareketler güçlenmekte, bir yandan siyasi açıdan önemli gelişmeler meydana gelmekteydi. Siyasi partilerin sayısal artışı, muhalefetin hükümete yönelik eleştirileri, bağımsızlığın getirdiği demokrasi atmosferinin etkisinde güçleniyordu. Başta Karabağ konusu olmak üzere iktidarın Azerbaycan'ın meselelerini çözemediği iddia ediliyor ve sıkça hükümet aleyhine mitingler düzenleniyordu. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan basını özellikle yazılı basın, ülke genelinde hala varlığını farklı formlarda da olsa sürdüren kontrol ve denetime karşı daha eleştirel olabilmisti. Gazete sayfalarında bu konuyu eleştiren makale ve haberlere yer verilmiştir.

Çeşitli üst düzey siyasi aktörleri eleştiren yazılar da gazetelerde yayınlanmış, ülkenin Rusya ve İran ile olan siyasi ilişkileri, Nahçıvan ve Karabağ'da izlenen politikalar ve çeşitli siyasetçiler arasındaki çekişmeler, yazılı basında geniş şekilde yer almıştır (Budak, 2007: 148). Demokratik ulusalcılıktan muhafazakarlığa, ılımlı milliyetçilikten aşırı milliyetçi görüşlere kadar birçok siyasal birliği destekleyen çeşitli gazetelerdeki eleştirel yazılar giderek artmış, özellikle "Azatlık", "Bozkurt", "Millet", "Azerbaycan Hakikatı", "Yeni Azerbaycan", "Vatan" gibi gazetelerde yayımlanan yazılar bazı gazetecilerin tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır. Milliyetçi hareketleri fanatik olarak destekledikleri gerekçesiyle "Bozkurt", "Atayurdum", "Mehlika" isimli gazetelerin yayınına son verilmiştir (Esranlı, 1996: 16). Böylece Karabağ sorunu, basın çalışmaları için değişik aşamalarda ele alınması gereken çok önemli bir konu olarak değerlendiriliyordu.

Karabağ krizini 1980'li yılların sonunda alevlenmeye başlamıştır. Söz konusu bu dönemde daha Azerbaycan bağımsızlığını kazanmamış, ülkede haber akışı Sovyetler

Birliği'nin kontrolü altında devam ediyordu. Bu durumda, Azerbaycan halkı Karabağ olayının gerçek boyutlarından habersiz kalmış, genel olarak Moskova merkezli haberlerle bilgilendirilmiştir. Bu haberler de malum olduğu gibi eleştirel olmaktan çok Karabağ'ın etnik yapısı, konumu, nufusu genel bilgilendirici nitelikte haberler yayınlanmıştır.

Karabağ olaylarının gazeteciler açısından en trajik sayılabilecek ikinci aşaması ise Sovyetler Birliği'nin okmesiyle başlayan dönemdir. "Bu dönem her iki taraf açısından gazetecilerin savaşı haber olarak vermesine yönelik bir deneyim ve eğitim eksikliğini yaşadıkları ve bir gazeteci olmaktan çok savaşan tarafların birer vatanperver vatandaşı gibi hareket etmeyi seçtikleri dönemdir" (Budak, 2007: 134). Sovyetler Birliği'nin ozldđđ ve eski basın geleneklerinin yavaş yavaş ortadan kalktığı dönem savaşın en çok alevlendiği döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Azerbaycan gazetecileri, tıpkı Ermenistanlı meslektaşları gibi belki de istemeyerek kalemlerini bir silah gibi kullanmıştır ki, bu da barış sürecine girilmesini zorlaştırmıştır.

AHC'nin oluşması ve halk içinde buyok destek kazanmasında olduğu gibi, gazetecilerin milliyetçi söylemi benimsemesinde Karabağ olaylarının rolü çok buyuktur. 1989 yılının sonuna doğru AHC'nin kendi yayın organı olan "Azatlık" gazetesinin yayına başlamasının nedenleri arasında Karabağ kriziyle meydana çıkan ulusal kaygılar ağırlık kazanmıştır. Genberli, (2001: 218) Karabağ sorununun basın için bu kadar önemli olmasının nedenini şoye izah ediyor: "Gelişmeler, Moskova'nın Ermeni yanlısı bir politika izlemesiyle birlikte artık kaybettiğimizin sinyalinin veriyordu. Bu nedenle milli bilincin halka yayılması için en azından bir gazeteye, yazılı basına ihtiyaç vardı. Milli davamızı anlatacak ve bu yolda mücadele edecek bir gazeteye buyok yol kat edeceğimize inanıyorduk".

Dağlık Karabağ krizi, sadece Bakü'de değil, ülkenin pek çok yerinde geniş apılı halk ayaklanmasına neden oldu. Bu ayaklanmalar, daha sonra 16 Temmuz 1989 yılında AHC'nin kurulmasıyla birlikte buyok düzenli ve örgütlü protestoları meydana çıkardı. AHC rgt altındaki bu eylemler Azerbaycan basınına çeşitlendiren temel etken olmuştur. Çünkü KP denetimindeki egemen basına alternatif olarak ulusal özgürlükçü müdahalenin ve milliyetçi söylemin geniş yer aldığı yeni gazeteler, AHC içinde konumlanan ve ulusal değerlere düşkün insanlar tarafından yayınlanıyordu. "AHC eylemlerinin gerçekleştiği Bakü meydanlarında aktif rol alan gazeteciler günümüzde kendilerini dönemin "meydan askeri" olarak tanımlamakta ve ulusal bağımsızlık mücadelesindeki mesleki hizmetlerini "mefkure insanı" olmanın bir gereği olarak gerçekleştirmektedirler" (Genberli, 2003:42). O dönemde içinde bulundukları mücadele, gazeteciler için çok kutsal ehemiyet arz etmekteydi. Çünkü düşündükleri ve inandıkları halkın temel ihtiyaı yeni mefkure, yeni anlayış, yeni kültür, yeni dünya görüşüydü ve gazeteciler

bunu halkın diline dönüştürecek bir faaliyet içerisinde bulunmaktaydı. Ama onlar, bu faaliyetleri sadece gazeteci kimliği ile, gazeteci refleksleriyle hayata geçiremezlerdi. Onlar aynı zamanda o mefkureyi paylaşan, o düşünsel temellerin benimsemiş ve yayılmasında önemli sorumluluklar üstlenen bir asker gibi faaliyet göstermek zorundalardı. Çünkü dönemin şartları Sovyet eğitim sistemine tabi tutulmuş bir halkın birden bire yeni milli kimlik ve yeni mefkureyi kolaylıkla kabul edemeyeceği gerçeğini de ortaya koyuyordu. Bu nedenle gazeteciler olarak, onların bütün bu ayrıntıların üzerine ciddi sorumlulukla düşmeleri gerekmektedir (Tahirli, 1994: 20).

Üçüncü aşama 1992 yılı sonrasında başlamakla ve ateşkese kadar olan süreyi ele almaktadır. Bu dönemde Azerbaycan basını, cephede durumun kendi lehine olduğunu yazmış ve hemen her gazete, İstiklal gibi, artık durulması gerektiğini, askeri başarının geçici olabileceğini ve sakin bir atmosfere ihtiyaç duyulduğunu okuyucularınailetmişti. Fakat bu süreç, Karabağ'a ait altı bölgenin Ermeni kontrolüne girmesiyle sonuçlanmıştır. Esranlı bu durumun, ateşkesin, çatışma atmosferinin askeri bir üslubdan çıkarak politik bir üsluba girdiğini ve bunun yansımasının basında izlendiği dönem olduğunu yazıyor. (Esranlı, 1996: 14). “Zerkalo” ve “Monitor” gibi Bakü’de basılan gazeteler Karabağ olayları ile daha dengeli ve duygusal olmayan yazılar yayınlamış, fakat bununla beraber Karabağ krizinin tartışılmasını sağlayan Ermeni gazetelerin sayısı da ateşkesten sonra artmıştır. Tartışmanın önemi, müzakere, barış gibi çözüm yollarının kamuoyuna anlatılması gerektiği giderek her iki tarafı da daha çok destek bulmuştur.

Savaş ve sonrası dönemde yazılı basın, devletin yönetimindeki televizyon veya radyolardan daha çok enformasyon kaynağı olarak görevlendirilmiştir. Özel radyo ve televizyonlar ise gelişme sürecinde çeşitli siyasi ve ticari etkilere daha açık olduklarından eleştirel olmaktan çok propagandaya daha yakın bir çizgi takip etmişler, ancak az sayıda yayın kuruluşu eleştirel olabilmıştır.

Gazetecilik, meydan mücadelelerinin kitle iletişim sürecine taşınmasında aracı rol oynayan bir meslek olarak değerlendirilmiştir. KP egemenliğinde Sovyet basınında sistem tarafından yüklenen misyon ulusal mücadele içerisinde gazetecilerin doğrudan katılımıyla ve toplumsal değerlerle yüklü algılama tarzı içerisinde dönüşüme uğratılmıştır. Bu dönüşüm kendiliğinden ya da başka ifadeyle kendi başına bir süreç olmaktan çok, genel bir dönüşümün düşünsel temelleriyle ve ulusal bağımsızlıkçı güçlerin amaç ve hedefleriyle uyumlu olarak ilerlemiştir.

Milliyetçilik, bir kültürel pratik olmakla birlikte aynı zamanda dönüşüm sürecinde sahneye çıkan ulusal bağımsızlık mücadelesinin düşünsel temellerini belirlemiş, bu mücadeleyi

yürüten ulusal güç odaklarıyla toplum arasındaki dayanışmayı güçlendirmekte merkezi rol oynamıştır. Aynı zamanda Dağlık Karabağ'da başlayan dayanışma sonrasında milliyetçi söylemin ulusal bağımsızlık mücadelesini biçimlendiren merkezi söylem olduğu görülüyor (Tahirli, 1994: 20).

Basın ve gazeteciler, bağımsızlık mücadelesinde merkezi rol oynamış, başka deyişle milliyetçi söylemi içselleştiren bir cephe oluşturmuştur. Bu ulusal mücadele içinde önce birer entellektüeller olarak rol oynayan gazeteciler, daha sonra bu mücadelenin kendi basınına yaratmasına yönelik birer entellektüeller olarak mesleki pratiklerin merkezinde yer almıştır. Ahmetlinin “siyasi gazeteci” adını verdiği entelijensiyanın profesyonel iletişimci konumuna yükselmesiyle basın, önceleri meydanlarda başlayan ve sonra taşralara kadar uzanan ulusal tepkilerin şekillenmesinde yönetici rol oynayabilmiştir. Bu rolü oynarken basın, milliyetçi söylemi mesleki pratiklerin merkezine yerleştirmiş, ulusal kimliğin tanımını ve inşasını destekleyerek kendi konumunu meşrulaştırabilmiştir. İçselleştirilmiş bu ulusal değerler gazetecileri bağımsızlık mücadelesine eklemlenen bir iktidar mücadelesine kadar götürebilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE GERÇEKLEŞEN DEĞİŞİME İLİŞKİN ELEŞTİREL BİR ANALİZ

Çalışmanın araştırma kısmını oluşturan bu bölümde gazetecilerin mesleki pratiklerini tarihsel süreç içerisinde incelemek amacıyla 9 gazeteci ile yapılmış yapılandırılmış görüşmelerin sonuçları analiz edilecektir. Görüşülen gazetecilerin mesleki özellikleri, ideolojik eğilimleri ve çalıştıkları gazetelere ilişkin tanımlamaları tablo 12’ de verilmektedir. 2017 yılının Ekim ve Kasım aylarında yapılmış görüşmelerde gazetecilerin ve çalıştıkları kurumun isimleri, çalışma içerisinde doğrudan kullanılmamış ve bir kodlama yöntemine başvurulmuştur. Böylece, gazetecilerin isim kullanılmaması yönündeki istekleri karşılanmıştır.

Yapılandırılmış görüşme sosyal bilimlerde sıkça tercih edilen bir araştırma yöntemidir. Burada, araştırmacının araştırma ortamında görel olarak uzun kalabileceği araştırma problemleri için uygundur. Araştırmacı, probleminin değişik yönlerine ilişkin gerekli ve yeterli veriyi toplayabilmek için, ilgili bireyle birden fazla sohbet gerçekleştirebilir. Görüşme soruları ve konuları, görüşmelerde açılan konuların ve elde edilen yeni ipuçlarının ışığında değiştirilir. Burada Görüşmeci “akıntıyla birlikte hareket etmelidir” (akt. Yıldırım ve Şimşek, 1999: 120).

Bu çalışmada betimsel özelliğe sahip nitel bir çalışma noktasında gerçekleştirilmiş olan içerik analizinde benzer unsurların belli kavram ve temalar ekseninde düzenleyerek yorumlanması gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebildiği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular veya boyutlar dikkate alınarak ta sunulabilir. Betimsel analizde görüşülen veya gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları, düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 122). Söz konusu bu çalışmada da seçilen gruba yöneltilen sorular yapılandırılmış görüşme tekniğine bağlı kalarak nitel bir analiz bütünlüğünde bir içerik çözümlemesidir. Tespit edilen örnekleme ulaşma noktasında izlenen yollar hakkında bilgi vermek de bu doğrultuda isabetli olacaktır.

Bağımsızlık sonrası dönemde, Azerbaycan basınında ve gazetecilik kimliğinde yaşanan gelişim ve dönüşüm süreci, çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde, hem Sovyet döneminde, hem de bağımsızlık sonrasında gazetecilik mesleğini sürdüren, iktidar

yanlısı, muhalefet eğilimli ve bağımsız gazetelerde çalışan 9 gazeteci ile yapılandırılmış görüşme yapılmıştır.

1980’li yılların sonundan itibaren yaşanan dönüşümün ve ulusal bağımsızlığın ilanıyla birlikte başlayan geçiş sürecinin gazeteciliğin gelişimindeki etkisi ve gazetecilerin kendi tartışmalarından yola çıkarak, onların bu süreçteki rolünü değerlendirmek, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Aynı zamanda çalışmada, Azerbaycan basının tarihsel sürecini ele almak, ulusal bağımsızlık mücadelesiyle şekillenen gazetecilik pratiklerini ve gazeteci kimliğini incelemek amaçlanmıştır.

Tablo 3.1 Temalar Tablosu

TEMA 1	Basının Ulusal Bağımsızlık Mücadelesindeki Rolüne İlişkin Gazetecilerin Görüşleri
TEMA 2	Gazetecilerin Basın- İktidar İlişkileri Hakkındaki Görüşleri
TEMA 3	Gazetecilerin Muhalefet Kimliği ve Basın İlişkileri Hakkındaki Görüşleri
TEMA 4	Gazetecilerin Basındaki “Parti Geleneği” Hakkındaki Görüşleri
TEMA 5	Gazetecilerin Medyanın Sahiplik Yapısına İlişkin Görüşleri
TEMA 6	Gazetecilerin Demokrasi Algılaması
TEMA 7	Gazetecilerin Azerbaycan’da Basın Özgürlüğü Hakkındaki Görüşleri
TEMA 8	Gazetecilerin “Bağımsız Basın” Algılaması
TEMA 9	Gazetecilerin ”Dördüncü Güç” Algılaması
TEMA 10	Gazetecilerin Medyada Nesnellik Hakkındaki Görüşleri

3.1. Siyasal Mücadele ve Basın

Sovyet sisteminin çöküşü ve bağımsızlığın ilanıyla birlikte basın bir çok siyasi gelişmelerin merkezinde yer almış, bir önceki bölümde değinildiği gibi, bir milliyetçi söylemi benimseyerek ulusal bağımsızlık mücadelesinde önemli yer alan bir gazeteci kimliğini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde gazeteciler Sovyet sistemine, KP yönetimine direnen ve bu direnişi kitle iletişim sürecine taşıyan ulusal entellektüeller olarak sahneye çıkmıştır. Başka deyişle, gazeteciler bağımsızlık mücadelesinin içinde şekillenmiş ve aynı zamanda, bu mücadeleyi yürüten güç odaklarından biri olarak konumlanmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında, ulusal bağımsızlık mücadelesinin özünde siyasal bir nitelik taşıdığı düşünülebilir. “Her şeyden önce, söz konusu mücadele belirli egemenlik ilişkilerine itiraz eden ve bu nedenle belirli bir siyasal dönüşümü hedefleyen ulusal güçlerle yürütülmekteydi. Aynı zamanda, bağımsızlığın ilanından sonra bu güçler, söz konusu hedefler doğrultusunda siyasal bir bölünmeye gitmiştir” (Genberli, 2003: 53). Bu bölünmeler, Haydar Aliyev’in iktidara gelmesiyle birlikte siyasal mücadeleye

daha çok netlik kazandırmış ve siyasal güç odaklarının etkili konuma ulaştıkları bir toplumsal alan inşaa edebilmiştir. Buna uygun olarak ulusal bağımsızlık mücadelesiyle şekillenen basın, daha sonra siyasal dinamiklere uyumlu bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu dönüşüm, basının ve dolayısıyla gazetecilerin siyasallaşması olarak değerlendirilmeli ve bu gazetecilerin siyasallaşma sürecinin temel eğilimleri tartışılmalıdır. Böyle bir tartışmaya ise 80'li yılların sonuna doğru yaşanan geçiş döneminde gazetecilerin oynadıkları rol üzerine odaklanmakla başlamakta fayda vardır.

3.1.1. Azerbaycan'ın Ulusal Bağımsızlık Sürecinde Basının Rolü

Yetmiş yıllık döneme imza atarak kendine özgü ideolojik, siyasalve toplumsal ilkelerini kalıplaştırmış Sovyet rejimi, gazetecilik sistemini de bu şekilde aynı değerr ve ilklere uygunlaştırmıştır. Bağımsızlık döneminde rejimin temelini oluşturan bütün medya kurumları, iki önemli tutum içerisinde seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birinci grubu ve sayıca daha çok olanlar KP'in veya genel olarak Sovyet sisteminin koruması altında kalan ve mevcut pozisyonlarında çalışmaya devam edenlerdi. Diğer yandan, ikinci grup gazeteciler de siyasal dönüşüm sürecinde merkezi konumda yer almıştır. Sonuç itibariyle birinci grubun zaferi kısa sürdü ve medyada değişim-dönüşüm süreci, Dowling'in Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya örneğinde vurgulandığı "yüksek profesyonel meydan okumaya" tanık oldu (akt. Genberli, 2003: 54). Genberli'ye göre (2001: 210) butür bir "meydan okuma" mesleki pratiklerin ötesinde, bu pratiklerin sisteme karşı başkaldıran toplumsal ayaklanmalar içinde şekillenmiş olmasının sonucuydu. Dolayısıyla bağımsızlık mücadelesini oluşturan entellektüeller içerisinde gazetecilerin konumu, basını Sovyet rejimine ve onun yerel temsilcilerine karşı "profesyonel meydan okuma"ya götürmüştür. Dönüşüm sürecinde gazetecilerin rolü bu ilişki içerisinde düşünülmelidir.

Dönüşüm süreci tüm eski SSCB ülkelerinde glasnosla başlatılsa da, Azerbaycan'da bu süreç, 1988 yılında alevlenen Karabağ krizi ile başlamış ve bu alevlenme 1991 yılında bağımsızlığın ilanı ile sonuçlanmıştır. Furman bir makalesinde benzer şekilde dönüşüm sürecinin Azerbaycan açısından farklı bir inceleme gerektirdiği imasında bulunur: "Eski SSCB'nin nerdeyse her bölgesinde olaylar çeşitli formlarda aynı ritimle gelişmiştir. Azerbaycan olaylarında bizi ilgilendiren bu ritim değil, onun Azerbaycan'a özgü dönüşümüdür". Furman'a göre (1993: 8) bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da devam eden dönüşüm sürecini etkileyen şey Karabağ kriziyle beraber, Sovyet totalitariziminden demokrasiye doğru oluşan hareketlenmeler olmuştur. Söz konusu hareketlenmeler, bir taraftan

iktidarın sabitliğini bozsa da, diğer yandan 1990 yılına gelindiğinde ülkeyi “yarı devrim, yarı anarşi” ortamı içerisine sokmuştur.

Tablo 3.2 Basının Ulusal Bağımsızlık Mücadelesindeki Rolüne İlişkin Gazetecilerin Görüşleri

TEMA 1	Cevap	f	%
Basının Ulusal Bağımsızlık Mücadelesinde Rolü	C.1.Biz ulusal güç odaklarının içerisinde yer almakla bağımsızlık mücadelesinde çok önemli konuma ulaştık	3	33,33
	C.2.Basında milliyetçi ve anti-Sovyet söylemin ortaya çıkması bağımsızlık mücadelesini alevlendirdi	2	22,22
	C.3.KP'nin totalitar yapısı Sovyet sistemini çöküşünün ve bağımsızlığın temelini hazırladı	2	22,22
	C.4. 20 Ocak katliamının bağımsızlığın gerekçesi olarak gazetecilerce sorgulanması mücadeleyi etkiledi	2	22,22
Toplam		9	100,00

Dönüşüm sürecinde aktif rol alan siyasal ve sivil güçler kendilerini iki gruba yerleştirmiştir: bağımsızlığın basamakı olarak kazanılması ve siyasal rejimin yeni değerlerle uyarlanması. Sistemin değişim sürecinde birbiriyle yakın bağlantılı olan bu iki söylemin tesirini, hem halk ayaklanmasında, hem de o dönemde merkezi konumda yer alan gazetecilerin düşünce tarzında görebiliyoruz:

Gazeteciler halk hareketi içerisinde yer almış, toplumsal talepleri önemseyen bir söylemi tercih etmekteydi. Bu nedenle de bizim 80'li yılların sonlarında esas gayemiz, öncelikle Moskova'nın egemenliğinden kurtulmaktır. 20 Ocak katliamından sonra Sovyet totalitarizmine karşı halk hareketlenmeleri bağımsızlık mücadelesine dönüştü (C.4, H.N ile 13 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Furman, (1993: 9) makalesinde 20 Ocak gecesi yaşanan katliamın, mevcut pozisyonlarını kaybetmek istemeyen, parti denetimindeki gazetecilerle, demokratikleşme yancısı olan gazetecileri birbirine yakınlaştıran bir deneyim olduğunu yazıyor. Birinci grub arasında 20 Ocak katliamı sonrası hakimiyete gelen Mutellibov'un kendini demokrasi yanlısı olarak halka sunması da etkili olmuştur. Milliyetçi söylemin basına yansımalarını incelerken de gördüğümüz gibi, 20 Ocak katliamı, gazetecilerin milli duygularını alevlendiren bağımsızlık ve demokratikleşme taleplerinin gerekçesi olarak değer kazandı. 20 Ocak katliamı, hem demokratikleşmenin başlangıcı olarak, hem de KP'nin işgalci siyasetinin sonucu olarak

gazeteciler tarafından sorgulandı. Bununla birlikte bu acı hadise, demokratik sisteme geçmenin gerekçesi olarak bağımsızlık isteklerinin daha da hızlanmasına neden oldu.

Karabağ kriziyle başlayan ve giderek alevlenen bağımsızlık mücadelesi, milliyetçi ve anti-Sovet bir söylemi meydana çıkardı. Gazeteciler ise, bu söylemi dönüşüm sürecine damgasını vuran ulusal güç odakları içerisinde kendi yerlerini almıştır. Basında yaşanan bu dönüşüm, gazetecilerin konumunun yeni ulusal ve siyasi amaçlarla uyumlu bir çizgiye oturmasını sağlamıştır (Genberli, 2001: 204).

3.1.2. Azerbaycan`da Basın – İktidar İlişkileri

Dönüşüm sürecinde basın siyasal hayatın içinde, ulusal bağımsızlık mücadelesini destekleyen güçlerden biri olarak kendi yerini almıştır. Bu süreç içerisinde gazeteciler, eski sistemi reddeden elit kesimi- AHC gibi topluma kendini kabul ettirmiş bir örgütlenmenin entellektüeller çatısını oluşturmuştur. Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri, Sovyet sisteme karşı çıkan AHC`nin, bağımsızlığın ilanından sonra iktidara gelmesiyle, ulusal mücadele içerisinde biçimlenen ve gelişen basın ve gazetecilerin konumunda nasıl bir değişim yaşandığıdır. Sonuç olarak, AHC çatısı altında birleşmiş tüm grup ve toplulukların amacı iktidara gelerek reddedilen sistemin yerine demokrasi yönünde yeniden yapılanmanın ortamını hazırlamaktır. Bu nedenle AHC kendi amacını ve fonksiyonunu çok büyük hedefler doğrultusunda belirlemiştir. Selimov (1999: 8) bu fonksiyona dolaylı olarak böyle işaret ediyor: “AHC`nin tarihsel fonksiyonu, Azerbaycan`ın tam bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü sağlandığında, eski sistem-sosyalist sistem kendi ideolojisi ve ekonomik temeli ile birlikte silinip atıldığında bitecektir”.

Althusser`in kuramı Sovyetler Birliği`nde kamusal iletişim yönteminde yol gösterici rol oynasa da, geçiş sürecindeki gelişmeler ve basının bu gelişmeler içerisindeki yeri konusunda yetersiz kalmaktadır. Althusser, ideolojinin ekonomik yapının basit bir yansıması olduğunu görüşünü reddederek medyayı aile, okul, kilise vb. gibi devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak tanımlar. Althusser, ideolojik aygıt olarak enfarmasyonu “sivil toplumun dışlandığı bir devletçi bütünlüğün denetiminde tek bloklu bir sistemle kısıtlama eğilimi göstermiştir. Aygıt kesin olarak tanımlanmıştır. Onun kamu hizmeti rejiminde olmasının veya örneğin ticaret mantığına bağlı olmasının hiç önemi yoktur. Yapı, zaman ve mekandan bağımsız olarak donmuş gibidir (Mutlu, 2004: 93). Althusserci bir yaklaşımın Azerbaycan`da yaşanan değişim ortamında gözden kaçtığı husus, KP`nin iletişim alanında belirleyici rol oynaması ve bu sürecin sona ermesiyle muhalif ulusal siyasal güç odaklarının denetimindeki iletişim sürecine

girilmesidir. Başka bir deyişle, medya artık devletin ideolojik aygıtı değil, çeşitli hegemonik güç ilişkileri içerisinde faaliyetine devam etmeye başlanmıştır.

15 Mayıs 1992 yılında AHC'nin resmi olarak iktidara gelmesi ya da Furman'nın deyimiyle, AHC'nin yerel gruplarının “eski yöneticileri kovarak klasik devrimci yolla” iktidarı ele geçirmeleri, dönüşüm sürecinin temel fonksiyonları açısından bitişini, yeni dönemin geçiş sürecinin başladığını gösteriyor. 7 Haziran 1992 seçimleriyle geçiş süreci yasal zemine ulaştı ve Ebülfes Elçibey cumhurbaşkanı koltuğuna oturdu. Yine Furman'a göre (1993: 8) yaklaşık bir yıllık AHC iktidarıyla süren ve daha sonra Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle devam eden geçiş süreci, dönüşüm sürecinde ortaya konan hedefler bakımından iki ayrı evreye ayrılabilir. Bu ayrımı belirleyen etken ise, siyasi alana damgasını vuran yönetim biçiminin niteliği olmuştur.

Tablo 3.3 Gazetecilerin Basın- İktidar İlişkileri Hakkındaki Görüşleri

TEMA 2	Cevap	f	%
Basın- İktidar İlişkileri	C.1.AHC'nin iktidara gelmesiyle onunla bütünleşen basın da iktidara gelmiş oldu	1	11,11
	C.2.Gazetecilerin kendilerini “mefkure insanı” olarak tanımlaması onların iktidar arzusunu gösteriyordu	1	11,11
	C.3.AHC iktidarı bağımsız devletle birlikte bağımsız basın oluşturmayı da hedeflemişti	1	11,11
	C.4.Halk Cephesi'ni iktidara getiren güç odaklarıyla “mefkure insanı” olan gazeteciler arasında açık bir ilişki vardır	2	22,22
	C.5.AHC döneminde basın- iktidar ilişkileri oldukça karmaşıktı, gazeteciler tam algılamadıkları iktidarı savunmaktaydılar	1	11,11
	C.6.AHC iktidarın yayın organlarında çalışanlar Aliyev döneminde faaliyetlerine, muhalefet çatısı altında devam etmiştir	3	33,33
Toplam		9	100,00

AHC iktidara geldiğinde onun içinde doğan ve şekillenen, onunla bütünleşen, basın da bir anlamda iktidara gelmiş oldu. Bu durum, geçiş süreci reformlarının başlayabileceğini gösteren ektendi. Geçiş süreci reformları kapsamında, AHC'nin muhalefetsiz bir iktidar olmayacağı kısa bir süre sonra anlaşıldı. Bunu ilk fark eden ise yine basın oldu (Genberli, 2003: 211). Selimov'a göre (1998: 23) gazetecilerin kendilerini “mefkure insanı” olarak

tanımlamaları ve kendilerini halkın çıkarlarını konusunda onların savunucusu olarak görmeleri, AHC döneminde onları sorgulayan tarafa doğru itmiştir. Aynı zamanda sistem içindeki muhalif seslerin hoşgörüsüyle karşılanması, AHC iktidarına özgü bir görüştü.

Bizim için o dönem AHC iktidarı çok demokratik şekilde cereyan ediyordu. AHC bağımsızlık mücadelesi için halkı örgütleyiyor ve basında da yine bu cephe içerisindeki hareketçi gruplar, siyasetçiler tarafından çeşitlendirilerek ortaya konulmaktaydı. Halk Cephesi içerisindeki farklı isimler, politikacılar veya gazeteciler yeni bağımsız basının oluşması için aynı çatının altında bir araya gelmişlerdi. Bu nedenle bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan bütün gazetelerin ve gazetecilerin öyle yada böyle, AHC ile yakından veya uzaktan mutlaka bir ilişkisi vardı (C.1, G.M ile 8 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Dolayısıyla, Halk Cephesi döneminde basının hem söylemsel, hem de temel amaç ve hedefler açısından iktidarla sürekli ilişki halinde olduğunu söyleyebiliriz. En azından Halk Cephesi`ni iktidara getiren güç odaklarıyla “mefkure insanı” olan gazeteciler arasında açık bir ilişki vardır. Haydar Aliyev`in hakimiyete gelmesiyle ise geçiş sürecinin ikinci dönemi başladı. Geçiş döneminin bu ikinci evresinde siyasal, ekonomik reformların mecrası biraz değişime uğradı. Haydar Aliyev`in iktidara gelmesini “üçüncü dünyaya dönüş” olarak niteleyen Furman, geçiş sürecinin üçüncü evresinin resmini daha net çiziyor:

“Son yıllar Azerbaycan`da yaşanan olaylar genel Sovyet ve post-Sovyet tarihinin özel değişimi olarak tanımlanabilir. Bunlar hangi olaylardı? Serbestleşme ve demokratik hareketlerin oluşması, bu hareketlerin iktidara gelmesi veya onların gelişimi ve hakimiyetin “yanı sıra” faaliyet göstermesi, SSCB`nin ve KP`nin sonu ve bütün Sovyetlerde komünist ve Sovyet sembollerinin milli ve demokratik sembollerle değiştirilmesi, sonra ise yeni iktidarın uğursuzlukları, eski zaman için nostalji ve eski nomenklaturanın çeşitli şekil ve düzeylerde konumunu sağlamlaştırması veya hakimiyete dönmesi. Ama spiralin yeni halkasında yaşanan bu dönüşte ne gereksiz komünist ideolojisi var, ne SSCB, ne de Moskova`ya zorunlu bağımlılık var” (Furman, 1993:8).

Bağımsızlık mücadelesi içinde çok önemli yerde konumlanan basın ve gazeteciler, bu mücadeleyi örgütleyen Halk Cephesi`nin iktidara gelmesinden sonra sadece iktidar yanlısı olmadılar. Bazen de iktidarı sert bir şekilde eleştiren, attığı adımları sorgulayan konumda yer aldılar. “Azatlık” gazetesinin genel yayın yönetmeni Gündüz Tahirli (1994: 20) bir makalesinde bu konuyla ilgili şöyle yazıyor: “Bu dönemde iktidarı en çok eleştiren gazete ise, yine AHC`nin kendi yayın organı olan “Azatlık” gazetesi olmuştur. İktidara karşı yapılan 4 Temmuz askeri darbesi esnasında AHC`yi savunmadıkları yönündeki eleştiriye “Azatlık”ın editörü, “Azatlık, AHC hakimiyeti döneminde bağımsızlığın ve demokrasinin garantörü olarak milli devletin

aktif destekçisi, aynı zamanda da ilkeli muhalefeti oldu” şeklinde yanıt vermiştir”. Tahirli`nin bu söylediklerinin aksine, iktidar gazetesinde çalışan N.E. isimli gazeteci ise, muhalefet gazetecilerinin çok büyük karmaşa içinde olduklarını düşünüyor:

Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra Azerbaycan matbuatının demokrasi ve istiklal için daha önemli rol oynamaya başladığını görüyoruz. Çünkü o zamanlar- Halk Cephesi döneminde basın içerisinde karışıklıklar mevcuttu. Gazeteciler ne yapacaklarını, kimleri savunacaklarını, hangi düşüncenin peşinden gideceklerini bilmiyorlardı. Ama Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra hemen istiklal için bir umut oluştu ve biz gazeteciler olarak bu istiklali desteklemek zorundaydık. Çünkü bu, bizim sadece mesleki değil, hem de bir vatandaş olarak temel görevimizdi (C.5, N.E ile 23 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

1993 yılında AHC iktidarına yapılan darbe sonucunda geçiş döneminin ikinci evresi başladı. Bu evrede Azerbaycan`da yaşanan siyasal değişim ve bu değişim sonucu meydana çıkan sert baskı politikaları bazı gazetecilerin muhalefete sürüklenmesine neden oldu. Hiç şüphesiz, bu durumda, resmi yayın organlarında çalışanları istisna olarak gözönünde bulundurmak gerekecektir. Haydar Aliyev`in iktidara gelmesi, AHC iktidarı dönemindeki resmi basın çalışanlarının bazılarının çeşitli nedenlerle görevlerinden ayrılarak muhalefet basınına geçmesine neden olmuştur. Bunun yerine iktidar basını kadroları yeniden oluşturulmuştur. Dolayısıyla, şimdi üzerinde durulacağı gibi, ulusal bağımsızlık mücadelesiyle sahneye çıkan gazetecilerin Haydar Aliyev iktidarı sırasında muhalefete sürüklenmesi bir tercih olarak dikkat çekmektedir.

3.1.3. Siyasal Alanda Muhalefet Kimliği ve Basın

Haydar Aliyev`in iktidara geldiği ve geçiş sürecinin ikinci evresi olarak tanımlanan dönemde Azerbaycan basınında gazetecilerin büyük bir kısmının muhalefete itildiği gözlenmiştir. Burada bir daha, resmi yayın organlarının değerlendirme dışında tutulduğunu vurgulamak gerekiyor. Çünkü, bir önceki iktidarın yayın organlarında çalışanlar, Aliyev döneminde faaliyetlerine, muhalefet çatısı altında devam etmiştir. Bu karşılaşma, aslında gazeteci-iktidar münasebetlerini açıklayıcı niteliktedir.

Tablo 3.4 Gazetecilerin Muhalefet Kimliği ve Basın İlişkileri Hakkındaki Görüşleri

TEMA 3	Cevap	f	%
Siyasal Alanda Muhalefet Kimliği ve Basın	C.1. Aliyev iktidarındaki sert baskı politikaları gazetecilerin muhalefete yönelmesiyle sonuçlanmıştır	2	22,22
	C.2. Aliyev iktidarıyla başlayan yeni dönem,gazetecilerin siyasi kaygılarını büyüten ve	2	22,22

	onları muhalefet cephesinin çatısı altında birleştiren bir sürecin başlamasına neden olmuştur		
	C.3. İktidar, ona karşı çıktığımız için bizi, gazeteci olarak değil, muhalefetin sözcüleri olarak görme eğilimindeydi	2	22,22
	C.4. Basında sürekli reklamı yapılan iktidara muhalif olduğumuz için, rakip siyasi partilerin sözcüsü olarak görülüyorduk ve çeşitli baskılara maruz kalıyorduk	1	11,11
	C.5. Biz bağımsızlığı koruyan iktidara dair haberler yaptığımız için parti çalışanı olan muhalefet gazetecileri tarafından yalakalıkla suçlanmaktaydık	2	22,22
Toplam		9	100,00

İktidarın Halk Cephesi'nden Haydar Aliyev'e geçmesi, gazetecilerin hem iktidarla olan ilişkilerini yeniden değerlendirmelerini, hem de mesleki sorgulamaya gitmelerini etkilemiştir. Dolayısıyla, bu dönemde gazeteciler muhalefet olmanın ve iktidarı eleştirmenin bedelini otoriter baskılarla ödemiştir. Aliyev iktidarıyla başlayan yeni dönem, gazetecilerin siyasi kaygılarını büyüten ve onları muhalefet cephesinin çatısı altında birleştiren bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra biz, ister istemez onu kendimize muhalif olarak görmeye başladık. Çünkü biz onun iktidara gelmesine açık şekilde karşıydık ve bu da dolayısıyla bizim faaliyetimize yansımaktaydı. Doğal olarak yönetim ve iktidar da ona karşı çıktığımız için bizi, gazeteci olarak değil, muhalefetin sözcüleri olarak görme eğilimindeydi. Böyle olduğu takdirde iktidar, medyaya baskı yaparak aslında, dolayısıyla karşı rakip siyasi güçlere baskı yaptığını düşünüyordu (C.3, R.M ile 18 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Gazetecilerin siyasal kimliği ve muhalefeti, kamuoyunda etki aracı olarak görülmeleri bu yönetim biçiminin basına karşı görüşlerinin temelinde yatan ana gerekçe olmuştur. Resmi iktidarın bu basın görüşü, kendilerini demokrasinin güvencesi ve eski sistemin en ateşli muhalefeti olarak gören gazetecileri bu siyasal kimliklerinden dolayı bir nevi bedel ödemeye zorlamıştır. Özkazanç'ın siyasal iktidarın sadece basın değil, genel olarak toplumda, onun en derin hücrelerine kadar siyasallaşmasının belirleyici olduğu yönündeki düşüncesi, Haydar Aliyev yönetimini tanımlamak açısından dikkat çekiyor:

“Otoriter yönetim kanun ve düzen toplumunu yaratmaya çalışır, çünkü mevcut olanın “anarşi ve terör toplumu” olduğunu düşünür. Anarşi ve terör toplumu söyleminde sorun, toplumun içindeki farklılıkların “siyasileşmesi” olarak görülür. Toplumsal farklılıklar kendi içinde değil, siyasileşme potansiyeli açısından anlam ve önem kazanırlar” (Özkazanç, 1999: 16).

İktidar tarafından basına karşı uygulanan baskılar bir taraftan rejim tartışması içinde sorunsallaştırılırken, diğer taraftan iktidara boyun eğmemenin ve bir mesleki direnişin bedeli olarak değerlendirilmektedir. İtaat kavramı ve onun yönetsel biçime ilişkin bulunduğu ima sistemin demokrasiyle olan bağlantısına da vurgu yapmakta ve mevcut bir otoritenin itaat beklentisi özgürlük kavramıyla çelişkiye düşmektedir:

“Özgürlük: otoritenin tanımlamış olduğu kimliğe uymayan tüm farklar, uyumsuzluklardır. Demokrasiyi de bu kapsamda düşünebiliriz. Demokrasi prensibi otorite-itaate dayalı güç ilişkisinin eşitlikçi bir ilişkiye dönüştürülmesi ve dolayısıyla otoriter gücün (Tanrı, devlet, ulus vb.) muhafazası amacıyla tanımlanmış olan doğruya uymayan tüm farklılıkların ve karşıtlıkların bastırılmasına karşı çalışır. Bu anlamda demokrasinin dayandığı eşitlik kavramı; hükümler güce karşı bireylerin eşit olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri içeriyor ve öncelikle hukuki bir çerçevenin varlığına; hukukun üstünlüğü prensibine dayanıyor. Dayanılan itaat değil, bireyin özgürlüğüdür” (Öğüt, 1995:43). Başka deyişle, gazetecilerin iktidar tanımlamasının merkezinde yatan belirleyici etken, yakın geçmişte yaşanan eski rejimin negatif yönlerine ilişkin kargılar ve muhalefet kimliği ile yakından ilişkili olan demokrasi inancı olarak öne çıkmaktadır:

Haydar Aliyev iktidara geldiğinde, basından onu ilahlaştırmamızı, halka tek kurtuluş yolu olarak sunmamızı bekliyordu. Siyasi yönetimine, politikasına yalnız veya doğru olmaksızın destek olmamızı, dolayısıyla, Sovyet döneminde olduğu gibi tüm medyanın hakimiyete, yani tek bir kişiye tabi olmasını istemekteydi. Bu beklentileri karşılamadığımız için iktidar tarafından baskılara maruz kaldık. Bu durum, doğal olarak “acaba Sovyet rejimine yeniden geri mi dönüyoruz?” sorusu altında bizi korkutmaya başladı. Bu yüzden biz, iktidarın her adımına daha sert bir şekilde müdahale etmek zorundaydık (C.2, G.M. ile 8 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Bu tür bir yaklaşımla bakılınca, gazeteciler iktidar meşruluğuna itiraz ederek iktidar politikalarının yasadışı olduğunu iddia eden bir grubu oluşturmaktaydı. Burada Tomrey, (1992: 48) bütün sistemlerin az ya da çok meşru olduğunu söyleyerek Friedrich’ten şu alıntıyı aktarıyor: “İktidar gibi yönetim tipleri de gerçekte ya konsensüse dayalı ya da zorlayıcı olamazlar. Bütün yönetim biçimleri bir ölçüde konsensüse dayalı bir ölçüde de zorlayıcıdır. Sorun bunların derecesi ve karşılıklı oranlarıdır”.

Basına karşı resmi politikaların en derinliğine inildiğinde baskıcı bir iktidar oluşumunun izleriyle karşılaşırız. Baskıcı iktidar geleneği her ne kadar mecrasını Sovyet siyasal sisteminden alıyorsa da, yeni dönemle bu sistem arasında çok belirgin farklar mevcuttur. Her şeyden önce, Sovyet sistemi kendi basını oluşturmuş ve karşıt görüşlere sahip bir basın (böyle bir basının varoluşu söz konusu bile değildi) dizginleme kaygısı taşımamıştır. Fakat geçiş sürecinin söz konusu ikinci aşamasında resmi yönetim karşısında her konuda onu eleştiren bir basın ortaya çıkmıştır. Basın üzerindeki resmi baskı uygulamaları doğrudan gazete ve gazetecilerin siyasal kimliğiyle alakalı olmuştur ve bu ilişki biçimi, basın-iktidar arasında olduğu gibi, muhalefet-iktidar arasında da aynı temel üzerinde kuruludur.

Alemdar'ın işaret ettiği gibi, gazetecilik mesleği her zaman siyasal iktidarın denetlediği bir iletişim sürecinin gerçekleştircileri olarak kendini göstermiştir (akt. Aksoy, 1993: 87). Haydar Aliyev iktidara geldiği zaman ve iktidarın ilerleyen yıllarında denetleyemediği bir gazeteci kitlesiyle karşı-karşıya gelmiştir. Aslına bakılırsa, bu kitlenin gerçek anlamda gazeteciler olmadığı, gazeteciliği seçmiş veya gazetecilik mesleğinin avantajlarından faydalanan, 80'li yıllar sonrası halk hareketinin içinde yetişen entellektüellerin temsilcileri olarak belirli bir siyasal kimliği temsil ettikleri de daha önce belirlenmiştir. İktidarın basına yaklaşımı ve aynı şekilde gazetecilerin iktidara bakışı bu genel durumun etkisi altında kalmış, dolayısıyla iktidarın uyguladığı baskı ve gazetecilerin gösterdikleri direniş, temsil edilen siyasal çizgilerle bağlantılı olmuştur. O dönemin muhalif eğilimli gazetecilerinden olan R.M. durumu böyle anlatıyor:

Siyasi kimliklerimizi bir tarafa bırakarak duruma bakıldığında biz çok önemli bir iş yapıyorduk. Ülkede karmakarışık bir siyasi ortam yaşanırken, halk neler olup bittiğini öğrenmek istiyordu ve iktidar basınında bulamadıkları eksik bilgileri alternatif gazetelerde yani, bizim yazdıklarımızda aramaktaydı. Çünkü medyada sürekli "reklam"ı yapılan bir iktidar vardı ve bu durum onlar için bir nevi tehdit niteliğindeydi. Hakikati detaylarıyla ortaya koyduğumuz zaman bile iktidara muhalif olduğumuz için, rakip siyasi partilerin sözcüsü olarak görülüyorduk ve çeşitli baskılara maruz kalıyorduk (C.4, R.M ile 10 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Bunun aksine, iktidar yanlısı gazeteci Ş.X. ise bu suçlamaları kesinlikle kabul etmiyor ve söz konusu dönemde, aynı eleştirileri kendilerine yapıldığını söylüyor:

Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunması her zaman bizim, hem vatandaşlık hem de mesleki görevimiz olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığı yönünde atılan tüm adımları haberleştiriyoruz ve bu zaman karşı cemahtaki gazeteciler tarafından yalakalıkla, iktidara satılmakla suçlanıyoruz. Oysa bizim temel amacımız

sadece ülkemizin bağımsızlığını koruyan bir iktidarı temsil etmek ve doğruya doğru, yanlışla yanlış demeğe çalışmaktır (C.5, Ş.X. ile 31 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

O. Neil'in (O. Neil, 1998: 41), "Mükemmel bir gazeteciliğin olduğu yerde gazetecilik, bilgili ve eleştirel siyasal vatandaşların oluşmasına yardımcı olacaktır" şeklindeki savı, Azerbaycan yönetimi için bir anlamda alarm işlevi olarak alıkonulabilir. Nitekim bunun sonucu, basına karşı kısıtlamaların artması şeklinde kendini göstermiştir. 2000 yıllarında basın üzerinde baskı politikalarını sürdüren dört resmi güç odağı bulunmaktaydı: Cumhurbaşkanı ve Yerel Yönetim Organları; Milli Meclis, Basın ve Enformasyon Bakanlığı, Adalet Bakanlığı. Diğer güç odağı ise 1998 yılının Ağustos ayına kadar devam eden ve basında askeri ve siyasal sansürü gerçekleştiren Devlet Sırlarını Koruma Baş İdaresi veya bir başka adıyla "Glavlit" olmuştur.

Yasal düzenlemeler basın üzerinde oluşan baskının temel etkenlerinden biri olarak önemli yer kapsamaktadır. 1993 yılında kabul edilen Basın Hakkında Kanun ve 1995'te onaylanan Anayasa basına karşı sert baskı politikalarını yasaklayarak yayın özgürlüğünü koruma altına alsa da, basın mensupları 1993'ten 1997 yılına kadar üç defa başvuru yaparak kayıt yenilemek zorunda bırakılmıştır. "Böyle ki, iktidar üyesinin ağır suçlanması, sorumsuz veya ulusal çıkarlara zarar verdiği iddia edilen yazılar nedeniyle gazeteciler para cezası ve akreditasyondan yoksun bırakılmanın yanı sıra hapis cezasıyla yüzleşmektedirler. Aynı zamanda bu tür durumlarda gazetelere yayın izni verilmekten de vazgeçilebiliyor" (Tengiz, 1997: 25).

3.1.4. Basının Toplumsal Kurumlarla İlişkisi, Parti Geleneği

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle başlayan yönetim biçimi, geçiş sürecinin ikinci aşamasında, sistemin eski canlılığını koruması durumuna bir tür kanıt olarak kendini gösteriyorsa, ayı şekilde Sovyet sistemindeki basında parti denetimi geleneği de bu kanaati güçlendiren etkenlerden biridir. Azerbaycan medyası, ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde büyük siyasallaşma sürecinin sonucu olarak şekillenmiştir. Gazeteciler bu süreç içerisinde, eski sistemi tamamen reddeden toplumsal güçlerden biri olarak, söz konusu eski sisteme özgü bir geleneğin - basında parti yönetiminin - fakat bu defa farklı amaç ve ideolojik kimlikle sürüp gitmesine izin vermiştir. Lange'nin altını çizdiği gibi (1999: 8) son on yılda basının rolü siyasal partilerin eşzamanlı büyümesiyle artmış ve Sovyet geleneğinden farklı olarak siyasal hayatın çeşitliliğine yol açmıştır. Ama bu çeşitlilik ideolojik olmaktan çok farklı hizip çıkarları bağlamında kendini göstermiştir. Hasanoğlu'ya göre ise, (Hasanoğlu, 2000) mevcut siyasi

partiler, oldukça karmaşık kişisel çıkarlardan oluşmuştur. Bununla beraber, bu çıkarlar üzerinde kurulmuş belirli siyasal söylemler de vardır.

Hasanoğlu, Azerbaycan'daki siyasal partilerin sınıflandırılabilmesi için geçici olarak şu kriterleri dikkate almayı önerir:

- Demokratlar - Neokomünistler
- Sağ – Sol
- Milli Demokratlar – Liberal Demokratlar
- Batı Yanlısı – Rusya (veya İran) Yanlısı
- Laikler – İslamcılar

Holmes ise, (2002: 277) siyasal partilerin tanımlanması gerektiği karşısında reformcu, tutucu ve görece tartışılmaz merkezci terimlerini kullanmayı tercih ediyor.

Tablo 3.5 Gazetecilerin Basındaki “Parti Geleneği” Hakkındaki Görüşleri

TEMA 4	Cevap	f	%
Basının Toplumsal Kurumlarla İlişkisi	C.1.Bizim Sovyet döneminde eleştirdiğimiz parti geleneği bağımsızlık döneminde de devam etmekteydi	2	22,22
	C.2. “Azatlık” gazetesi milli mücadele içerisinde AHC'nin yayın organı olarak faaliyet göstermekteydi ve bu nedenle biz, gazetecilik yaparken siyaset yapmayı da öğrenmiştik	2	22,22
	C.3. Biz iktidar gazetecileri gibi tanımlanarak eleştiriliyorduk ama bizi eleştirenler, aslında bizden daha çok parti gazeteciliği yapıyorlardı	2	22,22
	C.4. Biz o dönemde muhalefetin veya iktidarın birer parti üyesi gibi davranarak aslında gazeteciliği unutmuş, siyaset yapıyorduk	3	33,33
Toplam		9	100,00

Sovyet döneminde de, örneğin Rusyada “Pravda” ve ya “Komünist” gazetesinin yayın yönetmenleri her zaman KP Merkezi Komitesi`nin üyesi olmuştu. Böylece gazeteler geçiş döneminin söz konusu ikinci aşamasında ağırlıklı olarak siyasal partilerin yayın organı şeklinde faaliyetlerine devam etmiştir.

Bizim Sovyet döneminde eleştirdiğimiz parti geleneği bağımsızlık döneminde de devam etmekteydi. Her parti toplumla iletişim sağlamak için en etkili yol olarak gazete çıkarmayı görüyordu. Bu gazeteler, söz konusu partilerin yayın organı olarak faaliyet göstermekteydi. Dolayısıyla o gazetelerde çalışan

gazeteciler de, doğal olarak birer parti üyesi olarak görülmekteydi (C.1, A.D. ile 21 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Dolayısıyla, bir kaç yıl geriye dönüp bakıldığında, ulusal güç odaklarının ve bağımsızlık mücadelesinin merkezinde yer alan siyasi partilerin ve partileşen basının beraber gelişimini görebiliriz. Nesir Ahmetli'nin 80'lerin sonu, 90'ların başında Azerbaycan'da yaşanan değişim-dönüşüm sürecinin yeni düşünce şekline sahip "siyasetçi gazeteci"leri ve siyasal gazetecilik geleneğini ortaya çıkardığı yönündeki görüşü de bir anlamda gazetelerin yeni tarzda partileşmesinin başlangıcına işaret ediyor (Ahmetli, 1997: 174). 1989 yılının 24 Aralık tarihinde faaliyete başlayan ve uzun bir süre içinde söz sahibi olmayı başaran "Azatlık" gazetesi de, daha sonradan partileşen AHC'nin organı olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazeteden yolu geçmiş G.A. isimli gazetecinin de söylediği gibi:

Azatlık gazetesi bizim için gazetecilik anlamında bir okul işlevi görmüştür. Biz gazeteciliğin nasıl yapılacağını orda öğrenmiştik ama aynı zamanda da "Azatlık" gazetesi milli mücadele içerisinde Halk Cephesi'ne bağlı bir yayın organı olarak faaliyet göstermekteydi. Bu nedenle biz, gazetecilik yaparken aynı zamanda siyaset yapmayı da öğrenmiştik (C.2, G.A. ile 17 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Basında partileşme süreci sadece siyasal partilerin doğrudan kendi yayın organlarını çıkarması şeklinde gelişmemiştir. Genberli'ye göre, (2001:214) bağımsız olduklarını iddia eden ve kısmen çekimseer faaliyet gösteren gazetelerin bile bazı partilerle ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu ikili partileşme sürecinin nedenleri, gazetecilerin kendi konumlarına ve oynadıkları role ilişkin tanımlara kadar uzanır. Bu tanımlar, önceki bölümlerde de değinildiği gibi basının muhalefet kimliği içerisinde kendine yer edinir. Bunun ötesinde, iktidar- muhalefet ilişkilerinde basının yeri sorunsal önem kazanmaktadır. O zamanlar birer parti gazetecisi olduğunu inkar eden bazı gazeteciler, günümüz döneminde artık bunu kabulleniyor ve gazetecilik mesleği altında siyasetle uğraştıklarını itiraf ediyorlar:

Biz o dönemde muhalefetin veya iktidarın birer parti üyesi gibi gazetecilik yapsak da, yaptığımız şeyin aslında gerçek bir gazetecilik olduğuna inanıyorduk. Günümüz şartlarında o döneme baktığımız zaman ise bunun ne kadar hatalı olduğunu anlamaya başladık. Çünkü biz aslında gazeteciliği unutmuş, siyaset yapıyorduk (C.4, Z.M. ile 15 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Basınla siyasal partiler arasındaki iletişimin önemli kılan şey, doğal olarak partiyle basını belirli güç ilişkileri çatısı altında birbirine yakınlaştırmıştır. Sovyet denetiminde olduğu gibi yeni dönemde de basının kamuoyunda etki aracı olarak gösterdiği fonksiyon, iletilerin

içerisinde üretildiği ekonomik, siyasal ve kültürel alt sistemler ağını öne çıkarır. Bu ağ içerisinde basın ve siyasal partiler arasındaki karşılıklı etkileşim doğal ve kabul edilebilir bir olgu özelliği kazanır ve karşılıklı bağımlılıkları baskı veya rıza çatısı altında yeniden üretme eğilimini artırır.

Bu eğilim, basındaki partileşme sürecinin sonuçlarını da belirlemektedir. Siyasal partilerin basınla kurduğu yakın ilişkini, basın açısından partilere yakınlaşmaya veya onlarla özdeşleşmeye dönüşmesi gazetecilik mesleğini etkilememiş değil. 1994 yılında “Azatlık” gazetesinin belirli grup çıkarlarına hizmet etmesine ilişkin suçlamalara gazetecinin editörü bir makalesinde “Bağımsız yayın organı imajımıza zarar verdiğini anlasak bile, ilkelerimize uygun faaliyetleri devamlı takdir etmek veya yayınlamak bizim vatandaşlık görevimizdir” şeklinde yanıt vermiştir. 1994 yılında tanık olunan bu durum sonrasında- 90’lı yılların sonunda gazetecileri siyasal kimliklerini gizlememeye kadar götürmüştür (Tahirli, 1994: 20). Dönemin muhalif eğilimli gazetesinde faaliyet gösteren gazeteci R.M, onları muhalif partilere, aslında iktidar cephesinin kendisinin ittiğini söylüyor:

Bir yerden sonra biz, dönemin etkisiyle siyasi mücadelenin bir parçası olduğumuzu anladık fakat biz buna mecbur bırakıldık. Çünkü karşı taraf, yani iktidar cephesi, eleştirilerimiz nedeniyle artık bizi her yerden dışlamaya başladı. Dolayısıyla dönemin ağır siyasi şartlarından dolayı biz de, kendimizi güvence altına almak zorundaydık. Tutunacağımız ve sığınacağımız tek yer muhalif cepheydi (C.4, R.M. ile 10 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

İktidar yanlısı gazeteci E.V. ise, söylenenlerin aksine karşı tarafı daha çok partililik yapmakla suçluyor:

Biz iktidar gazetecileri gibi tanımlanarak eleştiriliyorduk ama bizi eleştirenler, aslında bizden daha çok parti gazeteciliği yapıyorlardı. Çünkü biz, onların üye oldukları siyasi partiler hakkında bir eleştiri kaleme aldığımız zaman olmadık suçlamalarla karşı karşıya kalıyorduk. Dolayısıyla artık çok ciddi bir cepheleşme söz konusuydu ve bu cepheleşmede karşı taraf, muhalif kimliğinden bir türlü soyutlanıp olaylara odaklanamıyordu. Ama günümüz şartlarında biz, yani, o dönemde iktidar cephesinde yer alan gazeteciler, aslında doğru yolda olduğumuzu bugün de anlamaktayız. Fakat o dönemde bizi çok sert şekilde eleştiren muhalif gazetecilerin bazıları, bugün, o dönem için kendilerini eleştirebiliyorlar. Zaten onların çoğu da artık daha loyale gazetecilik yapmaya eğilimlidirler. Yani kısacası, o dönemin muhalif ruhundan artık hiçbir şey kalmamıştır (C.3, E.V. ile 4 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Basında partileşme sürecinin sonuçlarından biri de gazete sayfalarında parti haberlerinin büyük ağırlık kazanması ve bu haberler içerisinde belirli partilerin ön plana

çekilmesi durumudur. Eliyev, yaygın bu olguya tepkisini iktidar ve muhalefet basını arasında ilkesel yönden bir fark kalmadığını belirterek ifade eder:

“Basın toplumsal düşüncelerde oynadığı role göre değerlendirilmelidir. Onun herhangi klan tarafından satın alınması, yahut belirli siyasal gücün hayranı ve yandaşına dönüşmesi klasik fonksiyonelliğini kuşku altına alır” (Eliyev, 1998: 25). Sovyet sisteminin geneline hakim bu parti yönetimi geleneğinin farklı söylemlerle sürdürülüyor olması basının siyasal kimliğini her zaman merkezi konumda tutulmasına ve bu olgunun genel gazetecilik mesleğine yansımaya neden olmuştur.

3.1.5. Medyanın Sahiplik Yapısı

Reform çalışmaları serbest piyasa ekonomisi içinde kendisinden sürekli söz ettirirse de, medyada büyük bir rekabetten söz etmek biraz erken olabilir. Medyaya sermaye girişi Azerbaycan`da 1990`ların sonlarına doğru görülmektedir. Fakat bu gözlem çoğunlukla magazin gazeteleri ve dergiler için geçerli olmaktaydı. “Belli bir siyasi yönde yayımlanan gazetelere sermaye girişi belirli sayıdadır ve bazı siyasi hedefler yönünde finansman kaynak arayışında olduğunu söyleyebiliriz” (Genberli, 2003: 2017) . Lange`ye göre (1999: 11) kitle iletişim araçları ekonomik ilişkilerden soyutlanmasa da, siyasi hedefler her zaman ticari hedeflerin bir adım önündedir. Bunun bir nedeni biri basının ülkenin siyasal hayatında oynadığı rolle ilgiliyse, diğer bir nedeni ise gazetelere ekonomik yatırımın mali karlılığıyla ilgili olmuştur.

Tablo 3.6 Gazetecilerin Medyanın Sahiplik Yapısına İlişkin Görüşleri

TEMA 5	Cevap	f	%
Medyanın Sahiplik Yapısı	C.1. AHC`nin iktidarlık döneminde başlayan gazetelerin sayısal artışı siyasal canlanmayla ortaya çıkmıştır	2	22,22
	C.2. Medyada sansürün kaldırılmasından sonra yazılı basında gözlemlenen sayısal artım, basına sermaye girişiminin arttığını gösteriyordu	3	33,33
	C.3. İktidarın farklı mekanizmalarla reklam kaynaklarını kısıtlayarak gazeteler üzerinde baskı uygulamıştır	2	22,22
	C.4. Sansür kaldırılrsa da bir süreden sonra ekonomik sıkıntılarda artım gözlemlenmeye başlamıştır ki, bu da mali kar oranını zayıflatmaktaydı.	2	22,22
Toplam		9	100,00

Gazetecilik her zaman, hem bağımsızlık mücadelesinde, hem de bağımsızlığın kazanılmasından sonra başlayan dönüşüm sürecinde, belli siyasi hedefler yönünde taraftar toplamanın önemli aracı olarak görülmektedir. Bu yüzden, kurumsallaşmaya başlayan bütün siyasi partiler, gruplar veya örgütler bu işe, piyasaya kendi basınına çıkarmakla başlamaktaydı. Bununla birlikte, bu güç odakları faaliyetlerine yalnızca iktidarı hedef alarak devam etmiyor, kendi içlerinde de sürekli rekabet halindedirler. Dolayısıyla bu mücadelede basın, üstünlük kazanmanın temel aracıydı:

Muhalefet basını, daha çok muhalefet içerisinde kimin lider olacağı mücadelesini vermektedir. Onların iktidara gelmek, iktidarı kazanmak gibi bir dertleri yoktur. Onlar “acaba muhalefet içerisinde en güçlü muhalefet kimdir?” sorusu altında yarış içindedirler. Ve yaptıkları gazetecilik de buna desteklemek yönündeydi (C.2, A.D. ile 16 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

6 Ağustos 1998’de medyada sansürün kaldırılmasından sonra yazılı basında gözlemlenen sayısal artım, basına sermaye girişiminin arttığını gösteriyordu. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş ve bir yıl sonra tirajların sayısında yaşanan düşüş ve ticari kar oranının beklenenden çok daha az olmasıyla bazı gazeteler kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu durumu Z.M. şöyle anlatıyor:

1998 yılının yazında, devlet tarafından sansür kaldırıldığında ülkede bir süre “basın fırtınası” esti. O zamanlar, sansür kaldırıldıktan sonra basının, ticari gelir kaynağı olacağı düşünülüyordu. Ama bunun bir hayal olduğu artık göz önündedir. Sektörün kendine özgü sıkıntılarından habersiz olanlar, asgari düzeyde maddi güç elde eder etmez gazete yatırımlarına başladılar ve şimdi yanlış adım attıklarını anlıyorlar (C.4, Z.M. ile 15 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

“Genel olarak bakıldığında Azerbaycan’da yayımlanan gazeteler çok düşük tirajlıdır. En yüksek tirajlı gazete olan “Yeni Müsavat” günlük ortalama 20.000 civarında satış yapmaktadır. Aynı zamanda Sovyet dönemiyle bir kıyaslama yapıldığında da tirajlarda büyük fark olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1985’te Azerbaycan’da doğrudan KP’nin yayın organı olarak 12 gazete ve dergi faaliyet gösteriyor ve bunların toplam günlük tirajı 1.2 milyon üzerinde seyretiliyordu” (Asker, 1992: 122). Ama bütün bunlarla birlikte tirajların yüksek olması her yıl sonunda KP ve onun alt örgütleri, gençlik örgütü Komsomol grupları ve sendikaları tarafından yürütülen zorunlu abone kampanyalarının sonucuydu. Örneğin “Pravda”nın 11 milyonluk tirajının 9 milyondan fazlası parti üyesi abonelere dağıtılmaktaydı.

Kısa zaman içerisinde basında görülen bu tecrübe ve medyada ticari kar oranının düşüşü, basına sermaye girişini de engellemektedir. Bununla birlikte devletin uyguladığı baskı politikası da basın özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Bilhassa, sansür kaldırıldıktan sonra ekonomik sıkıntıların yoğunlaşması, mali kar oranını zayıflatmaktaydı. İktidarın kağıt kitleleştirilmesi, para cezası, reklam kaynaklarının kısıtlanması gibi baskıcı uygulamaları bağımsız gazetelerin faaliyetini ve sayısını etkilemekteydi” (Genberli 2001: 218). Maddi ihtiyaçlarını reklamlarla sağlayan bağımsız gazeteler reklam ajansları bulmakta zorluk çekiyordu. “Resmi sansürün kaldırılmasından sonra iktidar, çeşitli yollarla gazetelerin reklam kaynaklarını engelleyerek aslında, onların ekonomik gelirlerini kısıtlamış oldu” (Uğurlu, 2000: 24).

1996 yılının sonlarında Azerbaycan’da 476 kitle iletişim aracı faaliyet göstermekteydi. Bunların 311’i gazete, 93’ü dergi, 42’i radyo ve televizyon, 30’u haber ajansıydı. Bir kaç ay içerisinde kitle iletişim araçlarının sayısında ani artım gözlemlenmiş ve bu rakam 575’e yükselmiştir. Bu artım kendisini özellikle yazılı basında göstermiş, gazete ve dergilerin sayısı üç ayda 311’den 375’e yükselmiştir (Tengiz, 1998: 15).

Basın yayıncılığı belirli bir ekonomik yatırım gerektiriyor ve genel olarak karşılaşılan sorunlar ekonomik değil, siyasi metotlarla çözülmeye çalışılıyor. Lange’nin deyişiyle “Azerbaycan basını “kara değil, yardıma göz dikmiş durumdadır. Kişisel yardımlar çok yaygındır ve “zengin amcalar” gerektiğinde ödeme yaparlar” (Lange, 1996: 13). Aynı şekilde seçim dönemlerinde ticari stratejiler geliştirmenin yaygın bir eğilim olması dikkat çekmektedir. Bu stratejiler ise Batı kaynaklı fonlardan bağış alma yönünde işlemektedir. Bu durumu bu tür zorlukları görmüş ve günümüzün bağımsız gazetesinde çalışan gazeteci Z.M. şöyle anlatıyor:

Biz gazete çıkarıyorduk ama bu gazetelerin satışından toplanan kazanç bizim için yeterli değildi. Böyle olduğu zaman da, daha çok Batı kaynaklarından gelen para yardımlarına muhtaç durumda kalıyorduk. Çünkü bizim bağımsız faaliyetimizi destekleyecek reklam gelirleri söz konusu değildi. O reklamlar engellendiği için, bize o para kaynaklarını ayıracak siyasi kurumlara bağlı kalmak zorundaydık (C.3, Z.M. ile 15 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Bu durum ekonomik sıkıntıları bir süreliğine giderse de, daima gazeteciler tarafından eleştiriliyor ve basına devlet tarafından ekonomik desteğin gösterilmesi gerektiği vurgulanıyor. “Bağımsız basını korumak için enformasyon akışını genişletmek, gazetecilere yardım sağlamak için devlet yardımlarının önemine değinmekte, bunu sağlamayan iktidar ise, parayı bedava vermiyor. Bu yerde yalnız akıllı hükümet - basına devlet yardımı yoluyla imdada yetişebilir. Ama bizim akıllı hükümetimiz de yoktur” (Ahmedoğlu, 1996 : 8). Genellikle, Azerbaycan

basınında gazetecilerin ekonomik açıdan bağımsız olmak arzusu gözlemlenmektedir. Bu yüzden, devlet tarafından yapılacak yardımın, basının sermaye çerçevelerinin denetimine girmesini engelleyeceği savunuluyor. Dolayısıyla, siyasal aktörlerce basına duyulan ilgi, ekonomik bağımsızlığın öncelikli şart olarak algılanması nedeniyle ikinci plana itilmektedir.

3.2. Azerbaycan`da Gazetecilik ve Demokrasi

SSCB`nin tamamen çözülmesi, ulusal grupların harekete geçmesi, bağımsızlık mücadelesinin sistematik olarak yürütülmesi ve böylelikle yeni bağımsız ulus- devletlerin sahneye çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Sovyet sistemi ulusal özgürlüğü kısıtlayan, bağımsızlığı engelleyen bir sistem olarak algılanmakla birlikte, aynı zamanda, merkezi otoriteye bağımlılığı geliştirmiş bir totaliter yapı olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla, ulusal bağımsızlık mücadelesi artık bir sistem mücadelesini halini almıştır. Sonuç olarak, bağımsızlık resmen ilan edildikten sonra geçiş sürecinin temel hedeflerinden biri olarak demokratikleşme ön plana çıkarılmıştır.

Yeni düşünce biçimi, tüm yönleriyle SSCB`nin reddine dayanmış, demokrasiyi acil ve zorunlu bir kurtuluş yolu olarak görmüştür. Aynı zamanda geçiş sürecinde iktidar mücadelesinin temel söylemi haline gelen demokrasi kavramı, söz konusu mücadelenin temel etkenlerini ve siyasal güç odaklarıyla iktidar arasındaki ilişkileri biçimlendiren kategori olarak öne çıkarılmıştır. Bu durumda gazeteciler de, siyasal mücadelenin aktif oyuncularını olarak kendi mesleki pratiklerini demokrasi nosyonu ile ilişkilendirme eğilimi içerisine girmiştir. Böyle olduğu takdirde, gazetecilerin demokrasi algılaması ve bu algılamayı şekillendirirken basınla demokrasi arasında kurdukları bağlantının siyasallaşmış gazeteci kimliği bakımından çözümlenmesi önemlidir.

Geçiş süreci gereği demokratik yapılanmalarda gazetecilerin kendilerine nasıl bir rol biçtikleri ve bu rolü gerçekleştirirken öne çıkarılan temel hususlar, bu bakımdan çok önemlidir. Çünkü iktidar ve muhalefet olarak iki cepheye bölünmüş, ama bu iki cephe içerisinde de güç mücadelesinin sürdüğü ülke içi siyasal atmosfer, basının işleyiş sürecini büyük ölçüde belirlemektedir. Egemen anti- iktidar tutumu ve demokrasi söylemine sarılmış muhalefet güçleri ve onlarla yakın işbirliği içerisinde yer alan gazetecilerin demokratik yapılanmalarda oynadıkları role ilişkin tanımlamaların, böyle bir siyasal atmosferden ayrı düşünülmemeyeceği gerçeği bu önemli daha da arttırmaktadır. Başka deyişle demokrasi tartışmalarında da gazetecilerin siyasallaşması sürecinin izlerini bulmak mümkündür.

3.2.1. Azerbaycan`da Medyanın Demokrasi Algılaması

1980`li yılların sonlarında ulusal bağımsızlık mücadelesini başlatan ve bağımsızlığın ilanına kadar götüren en önemli şey, Sovyet yönetimine olan tepkinin niteliği olmuştur. Bu tepki, komünizmin ve merkezi otoriteye bağımlılığın ötesinde, totaliter sistemin reddinde dayanıyor ve alternatif olarak demokratik yapılanmanın öneminden söz ediliyordu. Geçiş süreci tam bu demokratikleşme amacının uygulamaya konacağı bir süreçti. Hatta sürecin çok erken döneminde, 20 Ocak katliamının ertesi gününde Devlet Başkanı Ayaz Mutallibov bile kendisini demokrasi yanlısı olarak savunmaktan çekinmiyordu. Ama Mutallibov kendini her ne kadar demokrasi yanlısı olarak savunsa da aynı dönemde “Moskova Haberleri” dergisinin yöneticisi Egor Yakovlev, SSCB`de demokratikleşme sürecinin sıkıntılarını çok iyi özetlemektedir: “Bugün SSCB`yi liberalizm veya sosyal demokrasi kavramlarıyla düşünmenin çok zor olduğuna inanıyorum. On yıllar boyunca süren totalitarizmden sonra Batı için doğal olan fikirleri bize ancak totaliter yollarla tanımlamak mümkündür (İnsel, 1990: 34).

Sovyet rejiminde demokrasi tartışmaları ilk olarak Gorbaçov`la başlamış ve perestroyka-glastnost sürecinin merkezine yerleşmişti. 1980`li yılların sonlarında sistemin çözülmesinin ilk sinyalleri gündeme geldiğinde demokrasi sistem karşıtı mücadelenin benimsediği ve kendi söylemine referans olarak kullandığı bir kavram niteliği kazanmıştır. Demokrasinin daha sağlıklı tartışılabilmesi için bu dönemin temel eğilimlerini göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bunun başlıca nedeni, demokrasiye ilişkin günümüz tanımlamalarının tam da bu dönem dönüşüm sürecinin temel eğilimleri içerisinde şekillenmiş olmasıdır. Sovyet sistemine karşı olan bu tepkiler bir yandan KP egemenliğini hedef almış, KP`nin tek belirleyici güç olmasına karşı çıkmış, diğer yandan da merkezi ekonomik planlama modelini sorgulamıştır. Demokrasi kavramının gündeme gelişi ise, bu tepkilerin çözüme kavuşturulacağı bir sistem anlayışıyla yakından ilişkilidir. Başka deyişle demokrasi, söz konusu tepkiler çerçevesinde, Sovyet sistemine karşıt anlamda KP egemenliği yerine halk egemenliğini, merkezi ekonomi yerine de piyasa ekonomisini öngören bir anlayış içerisinde savunulmuştur. Demokrasiye ilişkin gazeteci tanımları, böyle bir çerçevede oluşmuştur ve bu, büyük ölçüde sistem karşıtı mücadelenin yeni bir gazetecilik geleneğini doğurmasından kaynaklanıyor. “Siyasetçi gazeteci” söz konusu mücadelenin ön saflarında birer güç olarak konumlanmış ve dolayısıyla, bu süreçte öne çıkarılan demokrasi tartışmalarının önemli bir parçası olmayı başarmıştır.

Tablo 3.7 Gazetecilerin Demokrasi Algılaması

TEMA 6	Cevap	f	%
Gazetecilik ve Demokrasi	C.1.Demokrasi anlayışının çok karışık olmasına rağmen basın, ülkede demokratik düşüncelerin yarışa bileceği yegane mekan olarak kalmağı başarmıştır	2	22,22
	C.2.Gazeteciler arasında demokrasi eğiliminin varlığına ilişkin yaygın inanç güvenli yerde değildir	1	11,11
	C.3.Bizim demokrasi algılamamız muhalefet ve iktidar yanlısı olmasına göre değişiyor	1	11,11
	C.3. Basının ekonomik olarak kimseye ihtiyacı kalmadığı zaman biz de bağımsız gazetecilik yapma şansı kazanacağız	2	22,22
	C.4. Gazeteciler kendilerini ülkede demokrasiyi amaçlayan ve demokrasi için her şeyi yapan meslek grubu olarak görürler	3	33,33
Toplam		9	100,00

Demokrasi, piyasa ekonomisiyle ilişkilendirilerek birbirinden koparılamayacak nitelikte iki temel açıklayıcı unsur olarak alıkonulduğu için Batı tipi bir demokrasi anlayışı da merkezi rol oynamıştır. Bunun sonucu olarak ülkedeki demokratik oluşumlar, Batı modelini referans alarak değerlendirilmiştir. Çok partili temsili demokrasi bir siyasal sistem olarak öne çıkarılırken, gazeteciler arasında Batı demokrasilerini örnek alarak geliştirilen bir söylemin belirli ağırlık kazandığı görülmektedir. Batı demokrasilerine olan ilgi, gazeteciler arasında mesleki faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından bir güvenceye dönüşmüştür. Başka deyişle ülke içinde basına karşı otoriter uygulamaların arttığı dönemde uluslararası bilgi ve iletişim trafiği yoğunlaşmış, Batı merkezli kuruluşlardan tepki göstermesi beklenmiştir. Uğurlu'nun sözleriyle, (2000: 23) gazetecilerin uluslararası örgütler ve meslektaşlarıyla ilişkileri, Batı modeline atfedilen önem, onları demokrasi inancı ve bu inanca uygun faaliyetlere sokar. Gazeteciler arasında basın “gökte Allah'ın, yerde Avrupa Konseyi'nin sayesinde- özgür rekabet koşullarının az- çok olduğu bir yer” olarak görülür.

Azerbaycan'da hem muhalefetin, hem de iktidarın algıladığı demokrasi anlayışı bir biriyle o kadar çelişkiliydi ki, bu cenahlarda yer alan gazetecilerin de demokrasi anlayışları çok problemliydi. Ama bütün bunlara rağmen en azından basın, ülkede demokratik düşüncelerin yarışa bileceği yegane mekan olarak kalmağı başarmıştı (C.1, H.N ile 13 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Belsey ve Chadwick'in söylediği gibi, (2011: 17) medyayı geliştirmeye çalışırken Batı modelini kendilerine örnek alan toplumların “hayal kırıklığıyla gözlerini açmaları uzun sürmeyecektir”. Bunun başlıca nedeni piyasa ve demokrasi arasında birbirini tanımlayan karşılıklı bağlantı kurma çabalarıdır ve basının demokrasi modelinde demokrasinin işleyebilmesi için piyasanın özgür olması gerektiği ileri sürülür ve gazeteciliğin piyasa ve demokrasi arasında bir köprü rolü oynadığı varsayılır.

Artık bu ülkede normal gazeteciliğin yapılabilmesi ve basının hem muhalefetin, hem iktidarın etkisinden kurtulabilmesi için normal ekonomik kalkınmaya ihtiyaç var. Piyasa ve reklam şartları gelişmiş olursa, aslında basının ekonomik olarak kimseye ihtiyacı kalmayacak ve biz de bağımsız gazetecilik yapma şansı kazanacaktık (C.3, A.D. ile 16 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Sovyet sisteminin çözülmesi, KP egemenliğindeki yönetim biçimine ve Moskova denetimindeki ekonomiye tepkiler çerçevesinde demokrasi kavramını gündeme getirmiştir. Bu kavram, Gorbaçov'la sistemin yeniden yapılanmasını ifade ederken bağımsızlık mücadelesiyle sistemin dönüşümüne vurgu yapmıştır. Başka bir deyimle, ulusal bağımsızlık mücadelesi aynı zamanda bir demokrasi mücadelesi olarak da alevlenmiş ve demokrasiyi Sovyet sistemine alternatif düzenlemeler ve siyasal mekanizmalar altında tasarlamıştır. Böyle bir tasarımda yukarıda da değinildiği gibi, Batı modeli referans olarak kullanılmıştır. Bu süreç içerisinde gazetecilerin aldığı yer ise onların demokrasi tartışmalarına damgayı vuran en önemli etken olmuştur. Gazeteciler ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde merkezi rol üstlenmiş ve bu mücadele içerisinde oluşan demokrasi söylemini benimsemiş ve yeniden üretmiştir.

Gazetecilerin demokrasiyi genelde bir siyasal sistem olarak algılama eğilimi içerisinde oldukları söylenebilir. Bir siyasal sistem olarak demokrasi tartışmaları, gazetecilerin siyasallaşması süreci ele alınırken vurgulandı gibi, iktidar tanımını referans olarak yürütülmektedir. Bu tür tartışmada otoriter iktidar ve seçim kavramlarının öne çıktığını görüyoruz. Bu iki kavram, aynı zamanda gazetecilerin kendi demokratik rol ve yükümlülüklerin ilişkin tartışmalarda kullandıkları “dördüncü güç”, “halkın gözü”, “profesyonellik” tanımlarını önemli ölçüde belirleyebilmektedir.

Bu yaklaşım demokrasiyi, alternatif siyasal güçlerin karar alma süreçlerinde aktif rol alabilmesine olanak sağlayan bir sistem olarak görüyor ve böyle bir sisteme, gazetecilerin katkıları üzerinde görüşlerinde de kendini göstermiştir. Burada iktidara karşılık olarak alternatif siyasal güçleri ve onların görüş ve düşüncelerini yansıtmayı, basının demokrasiye hizmeti olarak savunulur. Gazeteciler kendilerini ülkede demokrasiyi amaçlayan ve demokrasi için her

şeyi yapan meslek grubu olarak görürler. Bu tür bir savunuma, bir taraftan gerçeklik payı taşısa da, diğer taraftan aslında gazetecilerin iktidara ilişkin algılama biçimlerinin izini de taşımaktadır. Genberli'ye göre (2003: 95) demokrasi, halkın iradesini yansıtmayan bir iktidarı koltuğundan düşürmek ve böylece o koltuğa demokrasiyi savunan siyasal güçleri getirecek bir sitem olarak tasarlandığı için, iktidar algılaması gazetecilerce referans noktası kullanılmakta, muhalif güçler bu algısal çerçevenin dışında tutulmaktadır. Başka bir anlatımla demokrasi mücadelesi aslında bir iktidar mücadelesi olarak tanımlanmaktadır.

Bu durumda, muhalefet gazetelerinde çalışanlar arasında iktidar mücadelesinin temel unsurlarından biri haline gelen demokratik hassasiyetin önce çıkarıldığı görülmektedir. Bu hassasiyet gazetecilerin, basının demokrasilerdeki “dördüncü güç” olarak işleyişine ilişkin inancıyla siyasal muhalif grupların yönetimin demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalarına olan itirazını birleştirmiştir.

Demokrasinin olmazsa olmazlarından biri basındır. Biz gazeteciler olarak bu sorumluluğumuzun farkındayız ve bu ülkeye demokrasinin yerleşmesi için elimizden geldiğince çaba göstermeye çalışıyoruz. Bağımsız basın veya serbest gazetecilik yapılmadığı takdirde toplumumuz, bu ülkede hangi problemlerin olduğunu öğrenme imkanından mahrum kalacaktı. Bu anlamda biz demokrasi için çok önemli vazgeçilmez hizmet yapıyorduk (C.4, G.A. ile 6 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Resmi iktidarın kendi yayın organlarıyla diğerleri arasında gözetlediği ayırım ve birinci gruba tanıdığı ayrıcalık gazetecilere göre “demokrasi için basın”ın önünde engel oluşturmıştır. Ahmedoğlu'ya göre, (1996: 7) totaliter rejimlerin tersine demokratik toplumlarda iktidar sadece devlet basınında kendi amaçlarını savunmak için değil, hem de bağımsız basına genel olarak ulusal amaçları desteklemek için kolaylık sağlar.

Aynı zamanda iktidarın denetiminde bulunan resmi devlet gazetelerinin yayın politikasında da gazetecilerin demokrasi algılamasına ilişkin göstergelere rastlamak mümkündür. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in defalarca Azerbaycan'da demokrasiye olan ihtiyacın öneminden bahsetmesine ve asıl amaçlarının demokrasiyi oluşturmak olduğunu belirtmesine rağmen, cumhurbaşkanlığının yayın organında yayımlanan bir makalede, gazetecilerin demokrasi algılayışı farklı bakış açısından ortaya çıkmaktadır:

Bizim toplum bu konuda hiçbirşey bilmiyor..Yahudilerin düşünüp buldukları demokrasiyi ancak Hristiyanlar kendi yaşamlarını iyileştirmek için kullanabilmişlerdir. Bu metot diğer bütün halklar için geçerli değildir.. Ve genel olarak farkediliyor mu ki, refahın artmasına demokrasiyle mi yoksa diktatörlükle mi ulaşılır? (Halk Gazetesi, 1998).

İktidara bağlı yayın organlarında çalışan gazeteciler demokrasiyle ilgili tartışmalarda savunmacı bir kimlikle ortaya çıkmaktadırlar. Genberli'nin deyimiyle, (2003: 97) sürekli anti-demokratik yapılanmalarıyla eleştirilen yönetimin yayın organlarında çalışmanın getirdiği zorunlu bir ilişki ağının içinde kalarak eleştirilere keskin eleştirel yanıt vermekten çekinmemektedirler. Bu gazetecilerin genellikle herhangi bir ekonomik sıkıntısı bulunmamaktadır, tersine iktidar karşıtı gazetecilerden farklı olarak daha rahat çalışma ortamına sahiptirler. Aynı zamanda iktidar basınında iktidara eleştirel tavrın bedelini hesaba katmak zorundadırlar. İktidara bağlı yayın kuruluşlarında çalışan gazeteciler, demokrasi tanımlarını mevcut iktidar ağına indeksleyerek bu ağı, demokrasinin tek güvencesi olarak sunabilmektedirler.

Muhalef gazetecilerin değerlendirmelerinde iktidar, demokrasiyi engelleyen güç olarak görülmektedir. Bunun tersine muhalif siyasal güç odaklarının rolü, piyasa dinamiklerinin etkisi demokrasiyi etkilemekte veya demokrasi gereği varlığını sürdürmektedir. Bu tür bir demokrasi tanımı, basın ve gazetecilerin demokratik rol ve yükümlülüklerine ilişkin görüşleri de büyük ölçüde belirlemektedir. Kitle iletişiminin demokrasilerdeki ideal biçimiyle vazgeçilmez rolü olduğu görüşü yaygın kabul görmektedir. Bu görüşe ise genellikle haber alma olgusunun toplumun işleyişine sağlayacağı katkılardan yola çıkarak varılır : “Demokratik bir toplumda basının, simgesel olarak temsil ettiklerinin ötesinde, demokratik siyasette yaşamsal bir köprü işlevi gördüğü söylenebilir. Kaçınılmaz olarak, siyasal dünya ile sıradan insanların bu dünyayı algılayışları arasında devasa bir uçurum bulunmaktadır” (Gurevitch ve Blumler, 1997: 203).

Günümüz demokratik yapıları içerisinde sistemin işleyişi açısından temel sorunlarla ilgili haberin yayılması ve tartışılması aynı zamanda bir demokratik hassasiyeti zorunlu bir hale getirmektedir. Dolayısıyla bir yandan çağdaş gelişmeler medyayı her zamankinden daha çok göreve çağırırken, diğer yandan medya büyük bir fırsat yakalamış oluyor. Bu dinamiklerin Azerbaycan'a özgü yansıması ise şu satırlarda kendi ifadesini buluyor : “Azerbaycan'da bir taraftan yeni toplumsal ekonomik sisteme geçiş, diğer yandan ideolojinin, toplumsal ve manevi değerlerin değişimi, toplumda giden demokratikleşme süreci basının rolünü bir hayli artırmıştır” (Hasanov, 1999: 34).

Bütün bunlarla birlikte, gazetecilerin toplumun kesimleri arasında demokrasiye en yakın kişiler olduğunu söylemek genel olarak basının demokratik bir kurum olarak biçimlendiğine işaret etmez. Başka deyişle gazeteciler arasında demokrasi eğiliminin varlığına ilişkin yaygın inanç o kadar da güvenli yerde değildir. Yeni dönem gazetecilerinin tam demokrat olmasını düşünmenin hayal olduğunu yazan Hüseyinov buna işaret eder: “Totalitarizmin belirli faizleri canımızda, kanımızda, düşünce tarzımızda hala diridir ve bazen demokratik niyetlerimizi bile

o biçimde dışa vurmamız çok doğaldır” (Hüseynov, 1994: 8). Muhalif eğilimli gazetelerde çalışmış ve günümüzde de mesleki faaliyetine devam eden gazeteci G.M. basında demokrasi anlayışının çelişkili olduğunu söylüyor:

Bizim demokrasi algılamamız muhalefet ve iktidar yanlısı olmasına göre değişiyordu. Aynı zamanda içinde bulunduğumuz siyasi grubun yönetimine karşı demokrasi anlayışımız farklı, ülkenin yönetimine karşı demokrasi anlayışımız farklıydı. Yani bizim birbiriyle çelişen demokrasi anlayışımız var. Hükümet yaparken eleştirdiğimiz her hangi bir şeyi, bizim siyasi liderimiz yaptığı zaman övüyoruz. Veya bizim parti yönetiminin yaptığı zaman alkışladığımız şeyi iktidar yaptığı zaman eleştiriyoruz. Bu durum, artık herkesin kendine göre bir demokrasi anlayışı olduğunu ve herkesin kendi çıkarlarına uygunlaştırıldığı, diktatörlüğü meşrulaştırma girişimi gibi ortaya çıkmaktadır (C.3, G.M. ile 8 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Ne var ki, gazetecilerin tamamen demokrat olmaması, Hüseynov'un vurguladığı gibi, sadece totaliter eğilimlerin varlığını sürdürmesinden kaynaklanmıyor. Demokrasiyi güvenceye aldığına inanılan piyasa dinamikleri ve onların basın üzerindeki etkisi gazetecilerin demokratik yükümlülüklerini belirlemektedir. Diğer taraftan, gazetecilerin benimsediği demokrasi kavramı, iktidarı hedefleyen ve ona alternatif arayan, dolayısıyla bir iktidar mücadelesi içerisinde oluşan muhalefet çatısı altında yapılmaktadır. Başka deyimle, gazetecilerin demokrasi tanımlamaları ve demokratik rollerine ilişkin düşünceleri basın ve gazetecilerin siyasallaşması sürecinden koparılmayacak niteliktedir.

3.2.2. Azerbaycan'da Basın Özgürlüğü ve Sansür

Azerbaycan basının değişim- dönüşüm süreci içerisinde Sovyet sisteminin çözülmeye başladığı yıllar da dahil edilirse üç ayrı evreden veya temel özellikten söz edilebilir: Basın önce KP yönetiminde varlığını sürdürürken daha sonra ulusal özgürlükçü mücadeleyle gelişip serpilerek, biçimsel ve içeriksel yönleriyle farklı özellikler taşıyarak çeşitli siyasal partilerin doğrudan çatısı altında faaliyet göstermiştir. Üçüncü evrede ise siyasal partilerle yakın ilişki ve bağlantıların yoğun bir şekilde sürmesiyle birlikte görünüşte serbestlik ortamı oluşturmuştur. Bu sonuncu evrede resmi sansürün kaldırılıp basına kısmi serbestlik tanınması belirleyici rol oynamıştır. Daha önce vurgulanan, gazetecilerin basının işleyişine ilişkin değerlendirmelerindeki iktidar algılamalarının etkililiği her üç evrede ağırlığını korumuştur. Genberli, (2003: 64) gazetecilerin basın özgürlüğüne ilişkin algılamalarında da baskıcı iktidar imajının izini görmenin mümkün olduğunu yazıyor. Böyle bir anti- otoriter iktidar tutumu, gazetecileri liberal- çoğulcu basın özgürlüğü savına yaklaştırmaktadır.

Geçiş süreci içerisinde Azerbaycan'da siyasetin, ekonominin yön değiştirdiği şüphe götürmeyecek bir gerçek olarak söylenebilir. Bu süreç içerisinde basın da kendi işleyişi, amaç ve hedefleri bakımından bir değişim içine girmiştir. Tüm bu değişimler göz önüne alındığında ne tür bir “basın özgüllüğünden” söz edilebileceği hala karmaşık niteliğini korumaktadır. Dolayısıyla, sansür ve otosansür mekanizmalarının bir arada işleyişi, ama sansürün yol açtığı tahribatın hala sürüyor oluşu, hatta resmi sansürün kaldırılmasından sonra ortaya çıkan boşluğun farklı resmi baskı uygulamalarıyla doldurulmaya çalışılması, siyasallaşmış basının ne kadar özgür olabileceğine ilişkin kuşklar vb. alt değişkenlik olarak önem kazanıyor.

Liberal- çoğulcu kuramların “basın özgüllüğü” nosyonu, eleştirel bakışla sorgulanabilir ögeler içermekte, ama aynı zamanda eleştirel gelenek içinde ortaya çıkan “iletişim özgüllüğü” yaklaşımının kendisi de sınırlandırılabilir bir çerçevede “basın özgüllüğü” kavramına çeşitli atıflarda bulundurmaktadır. 1970’li yıllardan itibaren “basın özgüllüğü” yerine tartışılmaya başlanan “iletişim özgüllüğü” kavramı, görüş ve ya kanaatleri ifade etme özgüllüğüne vurgu yapar. Başka deyişle, sivil ve politik hak ve özgüllükler içinde düşünülen “basın özgüllüğü” yerine, “iletişim özgüllüğü” bir sosyal hak olarak karşılık bulur. Köker’in Hoffmann- Riem’den aktardığı gibi (2007: 147) “farklı görüş ve düşüncelerin yayılması ve onların yaşam alanlarını biçimlendirmesinin teminat altına alınması zorunluluğunu inşa eden “iletişim özgüllüğü”, ancak toplumsallığın içinde kavranabilecek hak ve özgüllük anlayışı çerçevesinde anlam kazanır”.

Tablo 3.8 Gazetecilerin Azerbaycan'da Basın Özgüllüğü Hakkındaki Görüşleri

TEMA 7	Cevap	f	%
Basın Özgüllüğü ve Sansür	C.1.Tamamen siyasallaşmış basının özgür olması söz konusu değildir	3	33,33
	C.2.İktidarın sürekli basına uyguladığı baskı politikaları, basın özgüllüğüne saldırı olarak nitelendirilmektedir	1	11,11
	C.3.Sansür, iktidarın tüm olumsuz yönlerini eleştiremeyi engellemek için tasarlanmıştır	1	11,11
	C.4.Sansür Aliyev değil, muhalif gazetecilerin savundukları Halk Cephesi'nin iktidarda olduğu dönemde, Ebülfes Elçibey tarafından getirilmiştir.	2	22,22
	C.5.Sansürün kaldırılmasından sonra da devam eden iktidar baskıları, gazetecilerin anti- iktidar tutumlarını gündemde tutan etken olmuştur	2	22,22
Toplam		9	100,00

İktidarın basına uyguladığı çeşitli baskı politikaları, gazeteciler tarafından basın özgürlüğüne saldırı olarak nitelendirilmektedir. Bu baskı politikaları içerisinde ise sansür belirleyici önem taşımıştır. “1993-1998 yılları arasında resmi niteliği olan, kimi zaman ağır sonuçlara yol açabilen sansür, kaldırılmış olmasına rağmen, günümüzde de gazetecilerin iktidar algılaması ve bununla iniltili basın özgürlüğü savunusunda ağırlığını korumaktadır” (Şahmaroğlu, 1998: 11).

Artık biz, bir makaleyi yazarken bunun hangi paragrafının, hangi cümlesinin yasaklanacağını düşünerek yazmaya başlamıştık. Bazen çalıştığımız gazeteyi de zor durumda bırakmamak için, mecburen sansürün sonuçlarını göze almak zorundaydık (C.2, G.A. ile 17 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

“Sovyet sistemi içerisinde sansür olgusunun, Stalin’in ölümünden Gorboçov’un getirdiği düzenlemelere kadar giderek belirli noktalarda zayıfladığı söylenebilir. Fakat bu sansür, Sovyet basınının kendi yapısı ve şekli içerisinde düşünüldüğünde uygun bir çerçevede ele alınabilir. Çünkü SSCB’de sansürün özü, sistemin doğası gereği yeğlenmiş bir dünya görüşünün mesleki pratiklerde yol açtığı sonuçlarda yatar” (Downing, 1996: 68). Lange’nin sözleriyle, (1999: 10) burada gazeteciler sistemin yönetimi altında eğitilmekteydi. Sansür Komitesi olarak algılanan “Glavit” ise gazetecilik pratiklerinde fazlalıktan başka birşey değildi.

Biz artık neyin yazılıp, neyin yazılamayacağını önceden kestirebildiğimiz için Glavit’e de çok fazla ihtiyacımız yoktu. Biz zaten onun neyi yasaklayacağını tahmin edebiliyorduk (C.5, N.E. ile 23 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Basın Hakkında Kanun ilk defa 21 Temmuz 1992’de kabul edildi ve bu kanunla sansür resmi olarak yasaklanmıştır. Haydar Aliyev tarafından 1993 yılında kabul edilen “Geçiçi Askeri Sansür Hakkında” kanunla söz konusu yasanın, sansürü yasaklayan 3. maddesi, geçiçi olarak durdurulmuş, fakat ülkede olağanüstü hal ilan edilmesiyle birlikte, 2 Nisan 1993 yılında sansür resmileştirilmiştir. “Sansür pratikte siyasaldı ve sadece askeri konularla sınırlı değildi. Böyle ki, 1996 yılında askeri sansür kaldırılarak bu yöndeki çalışmalar Cumhurbaşkanlığı’na özel daire tarafından yürütölmeye devam etti. Siyasal sansür ise Devlet sırlarını Koruma Baş İdaresi veya başka bir adla “Glavit” tarafından gerçekleştiriliyordu” (Genberli, 2001: 215). Sansürle amaçlanan, devlet sırlarının korunmasıydı. 15 Kasım 1996’da yürürlüğe gire “Devlet Sırları Hakkında Kanun”a göre askeri alanda, ekonomi ve teknoloji, dış politika, iç ve dış istihbarat ve operasyon/arama faaliyetleri alanındaki bilgiler devlet sırrı niteliği taşıyordu (Tengiz, 1998: 9).

1995 yılı Kasım ayında yapılan referandum sonucunda Anayasa onaylanmış ve sansür yasaklanmıştır. Fakat buna rağmen, “Glavit”ın basın üzerindeki denetimi 1998 yılı Ağustos ayına kadar sürmüştür. Her bir sayfasının tek tek mühürlendikten sonra yayımlanan gazeteler “Glavit” tarafından uygulanan sansür sonucunda boş kalmış sütunlarla dikkat çekiyordu. Yayımlanması yasaklanan haberlerin başka bir yazıyla değiştirmek de imkansız idi ve bazı gazete dergiler çeşitli karikatürler yerleştirerek bu boşlukları telafi etmeye çalışıyordu. Bu durumla karşı karşıya kalmış, dönemin muhalif eğilimli gazetecisi R.M, bir hatırasını böyle anlatıyor:

Ben hatırlıyorum, bir keresinde parlamentodaki bir kararı eleştiren 9 sayfalık bir makale hazırlamıştım. Fakat Glavit`ten geçmeyi başaramayan makalemin sadece bir paragrafı yayınlanmış, diğer sekiz paragraf metinden çıkarılmış ve yeri bomboş kalmıştı (C.2, G.A. ile 17 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Sansür, günlük mesleki pratiklerde bıraktığı izle birlikte gazetecilerce, iktidarın tüm olumsuz yönlerini eleştirebilmek için de bir söylemsel araç olarak önem kazanmıştır. Bununla birlikte aynı zamanda sansür, çalışma imkanlarını zorlaştırarak gazetecileri oldukça gergin bir iş ortamına sokmuştur.

1993-1998 yılları arasında geçerliliği olan ve gazeteciler tarafından basın tarihinin “kara leke”si olarak tanımlanan sansür, devlet sırlarını koruma gerekçesiyle gazetecilerin faaliyet alanlarını büyük ölçüde sınırlandırmış, bu sınırlar aşılmaya çalışıldığı zaman ise gazeteciler iktidar tarafından cezalandırılmıştır. Mesleki çalışmalarda bıraktığı izle hala, kısmen de olsa güncelliğini koruyan sansür, gazetecilerce iktidara yönelik sert tepkilerinin yaşanmış ve haklı bir gerekçesi olarak ileri sürülmektedir. Aynı zamanda sansürün kaldırılmasından sonra da devam eden iktidar baskıları, gazetecilerin anti- iktidar tutumlarını gündemde tutan etken olmuştur. İktidar yanlısı gazeteci E.V, Haydar Aliyev`i sansürü uygulayan değil, tam tersi onu yasaklayan isim olarak tanımlıyor:

Bu sansür aslında Haydar Aliyev değil, muhalif gazetecilerin savundukları Halk Cephesi`nin iktidarda olduğu dönemde, Ebulfes Elçibey tarafından getirilmiştir. Onun döneminde alınmış olan bu karar, Haydar Aliyev döneminde bu sansürün tamamen kaldırılmasıyla sona ermiş oldu (C.4, E.V. ile 4 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Muhafif eğilimli gazeteci G.M.`nin, bu yönde düşünceleri ise ötekine tamamen çelişkilidir:

Elçibeyin döneminde ortaya çıkarılan sansür, ülkede savaş ortamı olduğundan dolayı, devlet sırrının korunmasını önlemek amacıyla uygulanmış, fakat Aliyev döneminde bu amaç siyasi boyutlar halini almıştır. Sansür kaldırıldıktan sonra ise her şeyi yazma serbestliğimiz olmasına rağmen tutuklanma veya hapis gibi ceza tehlikesiyle karşılaşıyorduk (C.3, G.M. ile 8 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

1998 yılının Ağustos ayında sansürün resmen kaldırılmasından sonra devam eden iktidar baskıları bazı gazetecilerin muhalefet cephesinde yer almasını etkilemiştir. Söz konusu baskı uygulamalarının en başında yeni basın sistemini oluşturan “Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun” gelmektedir.

“Bağımsızlığın ilanından sonra ilk Basın Kanunu 21 Temmuz 1992’de kabul edilmiş ve daha sonra 1993 ve 1996 yıllarında yapılan değişikliklerle yasanın içeriği genişletilmiştir. 1999 yılında ise parlamentoda yeni yasa için görüşmeler başlamıştır. 11 Şubat 2000’de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan yeni yasanın hazırlanmasında ABD, Kanada, Rusya, Avusturya ve Türkiye gibi 20’e yakın ülkenin deneyiminden yararlanılmıştır” (Nazarova, 1999). Gazetecilerin asıl tepkileri de, yeni yasa üzerine yoğunlaşmakla birlikte, bu yasadan doğan sorunların çözüme kavuşturulduğu yargı sistemine olan güvensizliğin bir sonucu olarak orataya çıkıyor. “Yasaların takip ve uygulamasındaki sorunlar, mahkemelerin hep gazete ve gazetecileri suçlaması ve davaların iktidar lehine karara bağlanmasıyla sonuçlanmıştır. 11 Şubat 2000 tarihli “Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun”un en çok, Basın ve Enformasyon Bakanlığı’na satışa sunulmuş yayın organını toplatma yetkisi vermesi (27.madde), yayın ve üretimin yerel yönetim organları tarafından durdurulabilmesi ve dolayısıyla kapatılabilmesi (19.madde), kurum ve kuruluşların gazetecilerin akreditelerini iptal edebilmesi (50.madde) hükümleri eleştiri odağı olmaktadır” (Genberli, 2001: 217).

Böylelikle gazeteciliğin gelişimi yönünde önemli kanun çerçevelerinin oluşturulmasına rağmen, uygulamalarda bu yasalardan bazılarının ihlal olunduğu da gözlemlenmektedir. Hem sansürün mesleki çalışmalara yol açtığı tahribatın izini sürdürmesi hem de sansür kaldırıldıktan sonra iktidar tarafından değişik baskı uygulamalarının yaygınlaşması, gazeteciler arasında anti-otoriter iktidar tutumunu yaygınlaştırmıştır. Gazeteciler, baskıdan çok baskı gerçekleri üzerinde durarak iktidara karşı kendi siyasal söylemini geliştirmiştir. Bu söylem ise sadece gazetecilerin değil, aynı zamanda muhalif siyasal partilerin ve grupların da üzerinde uzlaştığı bir siyasal çizgiye işaret etmektedir.

3.2.3. Azerbaycan Gazetecilerinin “Bağımsız Basın” Algısı

Gazete ve gazetecilerin belirli siyasal kimliklere bürünmesi ve basın- iktidar ilişkilerinin aslında muhalefet – iktidar ilişkilerinin bir ögesi olarak olgulaşması yeni bir sorunun yanıtlanması gereğini ortaya koyuyor. Bu, basının bağımsızlığı sorunsalıdır ve ülke içi sosyal dinamiklerin basın üzerindeki etkili rolüne ilişkin tartışmanın tersine, gazeteciler arasında benimsenmiş güçlü bir “bağımsız basın” inancı vardır. Aynı zamanda bu inancın kendisi bile gazetecilerin söyleminde siyasal dinamiklerle ilişkilendirilmektedir.

Tablo 3.9 Gazetecilerin “Bağımsız Basın” Algılaması

TEMA 8	Cevap	f	%
Gazetecilerin “Bağımsız Basın” Algılaması	C.1.Azerbaycanda gazetelerin ekonomik ihtiyaçları, onları bağımsız olmaktan alıkoyan etkindir	4	44,44
	C.2.Azerbaycandaki mevcut siyasi dinamikler göz önünde bulundurulduğunda, bağımsız basın ayırımı çok muğlak kalmaktadır	3	33,33
	C.3.Bazı gazetecilerin aşırı ulusal duyarlılığı, basının bağımsızlığını etkilemektedir	2	22,22
Toplam		9	100,00

1993 yılında başlayan ve bir süre devam eden baskı politikalarının ana nedeni, gazetecilerin sadece mesleki kimlikleri değil, aynı zamanda muhalif siyasi kimlikleri olmuştur. Çünkü, Özkazanç’ın deyimiyle, (1999: 30) bir zamanlar çok sınırlı bir çevrenin elinde olan “sözün gücü” şimdi farklı toplumsal kesimler ve taleplerle eklemlenmiştir. Yönetim tarafından düşünülen gizli bir gerekçe olarak siyasal kimlik, gazetecilerin algılanmasında farklı bir anlam oluşturmaktadır. Gazeteciler arasında siyasal kimlikten yoksun mesleki faaliyetlerin yönetimden gelen siyasal baskılar karşısında daha fazla direnemeyeceği inancının hakim olduğu görülmektedir:

Artık gazeteciler mesleki faaliyetlerini devam ettirebilmek için bir siyasi grubu seçmek ve ona yaslanmak zorundalardı. Bağımsız faaliyetlerinin mümkün olmayacaklarını, bağımsız kaldıkları zaman hem ekonomik olarak, hem de iş anlamında çok fazla rahat hareket edemeyeceklerini anladıkları için kimisi muhalefet, kimisi iktidar cenahında belli bir siyasi kuruma muhtaç duruma düşmüştür (C.1, Z.M. ile 15 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra muhalefeti temsil eden siyasi parti ve gruplar da iktidarın baskıcı politikalarından etkilenmiştir. Dolayısıyla, ülkenin siyasal atmosferi ve bu

atmosferden hareketle iktidar politikaları hep muhalif parti ve muhalif eğilimli basın için risk unsuru taşımıştır. Bu durum Ahmetli'nin anlatımında daha açık görülebiliyor: “Muhalefet kimliği, adeta uğursuzlukların nedeni olarak sunulmuştur. İktidar hep uğursuzluğun nedenini muhalefette aramıştır. Muhalefet de aynı zamanda kendi uğursuzluklarını iktidarla ilişkilendirmiştir. Bu çok basit ve gözle görülür bir durumdur” (Ahmetli, 1997: 38).

Azerbaycan basının muhalefetle böylesine bütünleşmesi aynı zamanda, özellikle sansürün kaldırılmasından sonra tartışma konusu olabilmıştır. Bu tartışma genel olarak bağımsız basın kavramı çerçevesinde yürütülebilir. Şahmaroğlu'ya göre (1997b: 11) Azerbaycan'da yayın faaliyetini sürdüren gazeteler, bağlı bulundukları grup, kişi veya siyasi örgütler göz önüne alınarak üç gruba bölünmektedir:

- İktidar Basını
- Muhalefet Basını
- Bağımsız Basın

Şahmaroğlu, Azerbaycan basınına bu türlü gruplaştırdıktan sonra bir ayrı dördüncü türden de söz eder. Bu, “Çete gazeteleri”dir. Ona göre, bu gazeteler yolsuzluklarının bilinmesinden korkan kişi ve gruplardan para toplamak amacıyla faaliyet gösteriyorlar (1997b: 11).

1990 yılından başlayarak bütün siyasi partiler kendi yayın organını oluşturmuştur. Bunların bir kısmı hala parti organı olarak faaliyetlerini sürdürürken diğer bir kısmı ise parti organı olmaktan çıkmış ve bağımsız gazete olduklarını ilan etmiştir. Örneğin, başlangıçta AHC tarafından yayımlanan ve AHC'nin resmi organı olan “Azatlık” gazetesi bir süre sonra gazete editörü ve çalışanları tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Bir başka örnekte ise, güçlü muhalefet partilerinden olan Musavat Partisi tarafından yayımlanan “Yeni Musavat” gazetesi daha sonra parti organı olarak değil, parti başkanı İsa Gamber'in sahibi olduğu bir gazete olarak yayınına sürdürmeye devam etmiştir. İktidarda bulunan Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) ve resmi devlet gazeteleri (Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık: Parlamento vb. devlet daire ve kurumları tarafından çıkarılan gazeteler) de iktidar basını olarak tanımlanabilir (Şahmaroğlu, 1997a: 12). Herşeyden önce mevcut gazetecilerle siyasi alanda faaliyet gösteren güç odakları arasındaki uyum ve bu uyumdan da öte siyasi amaçlarla donatılmış karşılıklı işbirliği söz konusudur. Diğer bölümde bu işbirliği kurumsal bir yaklaşımla değerlendirilirken değinildiği gibi, Azerbaycan'da basın ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde doğmuş ve daha sonra siyasi iktidar mücadelesi içerisinde faaliyetini sürdürmüştür.

Muhalef eğilimli gazetecilerle muhalif partiler arasında bir fikir ortaklığı söz konusuydu. Bu fikir ortaklığı onların, 90' lı yılların başlarında bağımsızlık mücadelesinde beraber, omuz omuza mücadele etmelerinden ve oradan yola çıkan ortak bir geçmişleri olmasından kaynaklanıyordu (C.3, H.N. ile 13 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

“Ekonomik istihdam açısından devlet hala yayın ve yayıncılık mekanizmalarının önemli kısmını (özellikle televizyonculukta) kontrol ediyor. Ayrıca sadece seçim dönemlerinde yasal mekanizmalar resmi medyayı muhalefet örgütlerini kapsayacak şekilde belirli fonksiyonları yerine getirmekle yükümlü kılrsa da bu, çoğu zaman formaliteden öteye geçemez” (Lange, 1999). Bunun sonucu olarak muhalif eğilimli veya bağımsız olduklarını söyleyen basın çalışanları resmi medyanın değişik ve nesnel enformasyon sağlamaktan yoksun olduğunu düşünürler. Freedom House'un Azerbaycan'da faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerine ilişkin raporunda bu örgütlerin sayısal olarak 950'e ulaştığı, ama bunların 100'e yakınının aktif olduğu belirtiliyor ve söz konusu örgütlerin faaliyetinin muhalefet basınında yer bulmasına karşın resmi basında hiç ele alınmadığına dikkat çekiliyor (Freedom House, 1996).

Bir diğer taraftan, Azerbaycan'a özgü koşullar içerisinde “bağımsız basın” ayrımı, savunmasız kalmaktadır. Buna rağmen, Azerbaycan gazetecileri kendi siyasal ve ideolojik rollerinin bir bakımdan ne kadar önemli olduğunu itiraf etseler de bunun bir bağımlılık anlamına geleceği iddialarına karşı çıkarlar:

“Bağımsız basın kavramına bizde nerdeyse herkes kuşkuyla yaklaşıyor ve bu bana göre kesinlikle tuhaf değildir. Çünkü, “kim benle değilse, bana düşmandır” sloganını başının üstünden asan bütün kurumlar ülkede tarafsız çizgiye yer bırakmamıştır. Bu yüzden rejimin işine gelmeyen bir söz, bir fikir, ister istemez muhalefetin söylemine yaklaşıyor ve muhalif konum olarak değerlendiriliyor” (Uğurlu, 2000: 26).

Bu karşı çıkışın temelinde ise gazetecilerin iktidar tanımlamaları, dolayısıyla anti-iktidar tutumları yatar. Bağımsız basının kavramsallaştırılması sadece gazeteciler arasında değil, muhalefet ve diğer sivil toplum örgüt temsilcileri arasında da geniş destek bulan bir tutum olarak yaygınlığını korur. Örneğin, İnsan Hakları Merkezi Başkanı Eldar Zeynalov şöyle der : “Burada düşüncelerin savaşı var ve halen bağımsız medya kaybeden taraf olarak kalmaktadır” (akt. Lange, 1999).

Günümüz şartlarında 90' lı yıllardaki iktidar-muhalefet basını arasındaki mücadele, muhalif siyasi partilerin basına olan yaklaşımı, iktidarın basına olan baskı politikaları, her iki siyasi cenahın medya üzerindeki tahakkümü işi o noktaya getirdi ki, artık etik ilkelere uyan, profesyonel gazetecilik yapan kurumlar neredeyse yok denecek kadar azalmıştı (C.2, A.D. ile 16 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Dolayısıyla gazetecilerin 80’li yılların sonlarında başlayan bağımsızlık ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin içinde kurumsallaşmış olması, bu mücadelenin ön saflarında konumlanarak birer “mefkure insanı” gibi imgelemeleri ve bunun günümüze kadar uzanan romantizmi muhalefet- iktidar basını ayırımına karşı çıkışa dayanarak oluşturmaktadır. Bu yaygın anlayış, muhalefet basının önde gelen temsilcilerinden “Azatlık” gazetesinin editörü tarafından söylenen “bağımsız yayın organı imajımıza zarar verdiğini anlasak bile ilkelerimize uygun faaliyetleri devamlı takdir etmek veya yaymak vatandaşlık görevimizdir” sözleriyle de en açık ifadesini boyluyor (Tahirli, 1994: 21).

Ulusal duyarlılık içerisinde davranan gazeteciler, bu duyarlılığı siyasal bir söyleme de bütünleştirebilmektedirler. Böylece ulusal duyarlılığın mesleki pratiklerde izni sürdürmesi, gazetecilerin bağımsız basın savunusunun meşru gerekçesi olmaktadır. Bu noktada, yine ülke içi ekonomik- siyasal koşulların yetersizliği ve bunun neden olduğu toplumsal hoşnutsuzluk ortamı, muhalif olmanın veya iktidarı eleştirmenin bağımsızlıktan ödün olarak algılanamayacağı inancını kuvvetlendirmektedir.

3.2.4. “Dördüncü Güç” Olarak Basının Rolü

Siyasal iktidar mücadelesinin hem aracı, hem temel aktörü olarak düşünüldüğünde gazetecilerin demokrasiye ilişkin algılamalarıyla birlikte demokratik rollerine ilişkin tanımlamaları önem kazanmaktadır. Demokratik yükümlülüklerini “dördüncü güç” kavramıyla biçimlendirmeye çalışan gazeteciler, demokratik mücadeleye katılırken kendi kimliklerini anti-otoriter tutumlarıyla özetleştirirler. “Dördüncü güç” inancına dayanan bu yaklaşım, kendi içinde birtakım sorunları da bulundurmaktadır.

Tablo 3.10 Gazetecilerin “Dördüncü Güç” Algılaması

TEMA 9	Cevap	f	%
Gazetecilerin “Dördüncü Güç” Algılaması	C.1. Bazı gazeteciler otoriter iktidara karşı mücadele etmek için siyasal çizgilerini “dördüncü güç” kavramıyla meşrulaştırmaktadırlar	2	22,22
	C.2. “Dördüncü güç” inancı Aliyev’in otoriter yönetimiyle daha da sağlamlaşmıştır	3	33,33
	C.3. Biz “dördüncü” değil, “ikinci” güçüz	2	22,22
	C.4. Mühalef olmak “dördüncü güç”ün temel özelliğidir	2	22,22
Toplam		9	100,00

Gazetecilerin siyasallaşması süreci ele alınırken de değinildiği gibi, iktidarın tek referans noktası olarak alınması eğilimi, gazetecilerin demokratik işlevine benzer şekilde “dördüncü güç” savunmasına da damgasını vurmaktadır. Böylece gazeteciler, kendilerini otoriter iktidara karşı mücadele eden demokratik güç olarak tanımlamakta, muhalefet içinde konumlanmış siyasal çizgilerini “dördüncü güç” kavramıyla meşrulaştırmaktadırlar. Muhalefet eğilimli gazeteci G.A, basının “dördüncü güç” olarak tanımlanması şöyle anlatıyor:

Biz toplumun hakimiyetten sonra gören gözü ve işiten kulaklarıyız. Onlar adına iktidarı denetlemek gibi bir sorumluluğumuz var ve bu sorumluluğu başarıyla yerine getirmek için elimizden gelenin fazlasını yapmaktayız. Ama bizim yaptığımız eleştiriler maalesef iktidar tarafından cezalandırılmaktadır (C.2, G.A. ile 17 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Liberal- çoğulcu yaklaşım tarafından savunulan “dördüncü güç” tasavvurunda basın, üç gücü denetleyen demokratik kurum özelliği kazanır ve demokrasinin olmazsa olmaz bir gereği olarak ileri sürülür. Bazı kaynaklara göre, “dördüncü güç” kavramı basın için ilk defa Lord Thomas Babington Macaulay tarafından 1828 yılında “Hallanis Constutional History” başlıklı makalesinde kullanılmıştır. İngiliz parlamentosundaki üç güç: ruhani asiller, dünyevi asiller ve halk yanında dördüncü güç alanını oluşturan basın anlayışı günümüze kadar gelmiş, böylece basına halkın gözü ve kulağı olan, doğruyu ve haklıyı temsil eden, yönetenleri yönetilenler adına denetleyen bir görev verilmiştir (Ramonet, 2000: 33).

“Dördüncü güç” kavramıyla tanımlanarak toplumsal meşruluğu ve saygınlığı sağlamlaştıran basın algılaması, özellikle bağımsızlığın ilanından sonra daha yaygın kullanılmaya başlamıştır. “Dördüncü güç” inancı iktidara gelen Haydar Aliyev’in otoriter yönetimiyle daha da sağlamlaşmıştır. Basına karşı uygulanan resmi baskı, “dördüncü güç” anlayışından hareketle bir rejim sorunu haline getirilmiştir. “Dördüncü güç” kavramı üzerinde kurulu söylemsel strateji, gazetecilerin yakın ilişki içinde oldukları siyasal güç odaklarını ve siyasal kimliklerini ikinci plana itmenin temel aracı olarak işlev görür. Böylece, gazetecilik mesleği, kendini iktidarın faaliyetleri üzerinde toplumsal denetim sağlayan, geniş kitleleri bilgilendiren ve onları iktidar kaşısında haklarını savunmaya çağıran bir kutsal kaynak olarak sunar” (Genberli, 2003: 100). Böyle bir sunuş, gazetecilerin ve basının siyasal güç odaklarıyla yakın ve uyumlu ilişkilerini bir engel olarak görmez. Çünkü “dördüncü güç” veya demokratik sistemlerde ya da bu sistemi amaçlayan örgütlenmeler çerçevesinde güvence altına alınabilir.

“Dördüncü güç” kavramından yola çıkarak gazetecilerin mesleğe kazandırmaya çalıştıkları itibar, iktidarla ilgili tanımlamalardan yola çıkarak kendine yasal bir zeminde yer

edinebiliyor. Bu süreçte “dördüncü güç”, iktidarı eleştirebilme ve gerekli demokratik hassasiyeti göstermeye zorlama anlamında önem kazanır. Burada Ramonet şöyle sorar:

“Peki, bu bağlamda, öteden beri Montesquieu’nun tanımladığı geleneksel üç gücün- yaşama, yürütme, yargı- karşısında yer aldığı ileri sürülen ve “dördüncü güç” olarak adlandırılan basın ve haberleşme hangi noktadadır? Vatandaşlık görevi, öteki üç gücün işlemlerini değerlendirmek, hakkında yargıya varmak olan dördüncü güç..Bu gücü hala böyle niteleyebilir miyiz? (Ramonet, 2000: 46)

Bu soruların yanıtını yazar kendisi daha açık şekilde ifade eder: “Dördüncü güç”ten söz edilebilmesi için Montesquieu’nun sıralamalarındaki ilk üç gücü düzenleyen hiyerarşinin geçerli olması gerektir. Ayrıca, iktidar kriz, çözülme ve dağılma yaşıyor, başka sözle iktidarın hangi noktada bulunduğunu anlayabilmek gittikçe zorlaşıyor (Ramonet, 2000: 46). Burada demokrasi kavramının ve basının demokratik rolünün iktidarı temel olarak tartışılması genel olarak demokrasinin tanımlanmasındaki tavırdan kaynaklanmaktadır. Basın “dördüncü güç” olarak, kendi demokratik yükümlülüklerini, demokrasinin önündeki tek engel olarak görülen iktidarı hedef alarak yerine getirdiğini düşünür. Oysa, daha önce de vurgulandığı gibi, basının demokratik rolü önündeki engel sadece iktidardan değil, daha geniş bir alanda etkisini sürdüren muhalif güç odakları ve piyasa dinamiklerinden de kaynaklanmaktadır.

Gazetecilerin siyasal gelişmelere duyarlılığı ve siyasal aktörler arasındaki ilişkilerde aldığı rol, “dördüncü güç” olarak basının demokratik rolüne özel anlam katmıştır. İktidarın, toplumsal dinamikleri derinden etkileyecek karar alma süreçlerini tek başına kontrol edebilmesi nedeniyle basının “dördüncü güç” misyonu bir gereksinim haline getirilerek ayrıcalık unsuru olarak savunulmuştur. Bir gereksinim olarak “dördüncü güç” tasarımı, temelde iktidarı sorgulayan, denetleyen ve böylece demokrasiye giden yolda toplumun kaderini değiştirebilecek bir mesleki kutsiyete dayanak oluşturmuştur. Gazeteci G.M, ise bu durumda basının “dördüncü” değil, “ikinci” güç olduğuna inanıyor:

Bizi “dördüncü güç” yapan şey, iktidar gibi her şeyi kontrolü altında tutmaya çalışan bir cephenin olmasıdır. Çünkü biz, aslında “dördüncü güç” değil, “ ikinci güç”üz. Yönetim, yargı ve yürütme tek bir elde toplandığı için, onu kontrol edebilmek amacıyla biz, dördüncü yok ikinci güç konumuna gelmekteyiz (C.3, G.M. ile 26 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Demokrasilerde gazetecilik mesleğine atfedilen önem, yönetimle yönetilenler arasındaki ilişkilerde sistemin işleyişiyle yakından ilgili olarak basının bir denge ve denetim unsuru olarak işlev görmesi gereğine işaret eder. Sovyet döneminin merkezi otoriteye bağımlılığı yaratan totaliter doğasının reddi ilkesinden hareketle, demokratik yapılanmaların

hedeflendiği bağımsızlık döneminde gazeteciler, bu hedefler doğrultusunda kendilerini tek araç olarak sunmuştur. “Dördüncü güç” inancı böylece, Sovyet sisteminde derin kökleri bulunan merkeziyetçi ve otoriter siyasal yapının devam etmesine tek engel olarak basını öne çıkarmıştır (Genberli, 2003: 102).

İktidarın denetim altında tutulması aslında, basının demokratik işlevleri arasında büyük ağırlığa sahiptir ve yakın geçmişte dünyada basının bu saygınlığına ilişkin örnekler de yok değildir. Nixon’un başkanlığı döneminde Washington Post’ta çalışan iki gazetecinin ABD başkanı Richard Nixon’u yerinden edebilmesi ya da İsveç’te Bogars silahlarının yasadışı satışına devletin karışmasının haberleştirilmesi veya SSCB’de Nikiforov’un 1989 yılında öldürülmesine yol açan yerel hükümet düzeyindeki rüşvet olayını açığa çıkarması veya Le Monde’nin 1957’de Cezayir’de Fransız ordusunun işkence uygulamalarına yoğunlaşarak yeterli sayıda Fransız seçmenini sömürge savaşının siyasal olduğu kadar da ahlaksal bir konu olduğuna inandırması gibi bilinen kahramanlıklar, kitlesel medyanın demokratik rolüne ilişkin başarılarına örnek oluşturmaktadır (Walker, 1999: 89). Bu bakımdan gazetecilerin aslında bütün iktidarlar için tehlike arz ettiği ve demokrasi temsilcileri olarak toplumsal saygınlık kazandıkları söylenebilir. Dolayısıyla basının demokratik işlevi egemen iktidara ve onun uygulamalarından doğan sonuçlara odaklanmakta, bir toplumsal denetim kurumu olarak basının işlevine anlam kazandırmaktadır. Kaya’nın deyimiyle, (1985: 32) “dördüncü güç” metaforunun temelinde saklı duran asıl sorunun egemen iktidarla sınırlandırılmayacak bir genel bağlamda demokratikleşme mücadelesiyle doğrudan ilişkili olduğu gözden kaçırılmaktadır. Bağımsız gazeteci Z.M. ise “dördüncü güç” kavramının bazı durumları saklamak için kullanıldığını söylüyor:

Muhalef eğilimli gazetecilerin “dördüncü güç” kavramını çok abarttıklarını düşünüyorum. Bence onlar, kulağa da çok hoş gelen bu kavrama, bağımlı oldukları partilerin faaliyetlerini, muhalif siyasi görevlerini perdelemek için ihtiyaç duydular (C.4, Z.M. ile 15 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

“Basına yasama, yürütme ve yargıdan sonra “dördüncü güç” metaforundan hareketle yaklaşınca gazetecilik, toplumsal gereksinim ölçüsünde olmazsa olmaz bir meslek statüsü kazanır” (Tılıç, 2009: 110). Böylece, bir gereksinim olarak “dördüncü güç” -basın, otoriter iktidara karşı halk adına mücadelenin şekillendiği alan özelliği kazanır. Gazeteciler, bir gereksinim olarak “dördüncü güç” savını, iktidar faaliyetlerini gerekçe göstererek doğrulamaya çalışırlar. İktidarın otoriter ve baskıcı doğası ve bunun sonucu olarak pasifize edilmiş bir toplum gerçeği, gazetecileri daha çok “sorumluluk almaya” çağırıyor (Genberli, 2003: 103).

Gazetecilik kamu çıkarlarını gözetleme yükümlülüğü çerçevesinde iktidarın yanında değil, tam tersi ona karşı çıkan ve toplumsal itirazları aktaran bir meslek olarak düşünülmüştür. Böylece “dördüncü güç”, hem bir toplumsal gereksinimden doğar hem de aynı zamanda mesleki saygınlığın kaynağını oluşturur. “Dördüncü güç” olarak basına toplumsal gereksinim yaklaşımı, gazetecilerin kendi siyasi kimliklerine uygun bir söylemle bütünleşmektedir. Bu söylem, iktidar ve muhalefet ilişkilerindeki kutuplaşma sürecinin de şekillendirdiği iktidar algılamasının izlerini taşımaktadır. Bu eğilim, “dördüncü güç” metaforuyla doğrudan yakın ilgisi olan basının kamu gözcüsü, kamu çıkarlarını gözetleme ve halkı bilgilendirme gibi demokratik yükümlülüklerine ilişkin değerlendirmelerde de belirleyici etken olmaktadır.

3.2.5. Profesyonellik Savı ve Medyada Nesnellik

Demokratik yapılanmalar içerisinde gazetecilerce basına atfedilen önem, kendini “dördüncü güç” ve basının halkı bilgilendirmesi inancıyla ortaya çıkıyor. Bunun yanı sıra “dördüncü güç” metaforunu destekleyen, basının demokrasilerdeki rolünü biçimlendirmesi açısından kullanılan profesyonellik fenomeni de merkezi yerde konumlanmaktadır. Profesyonellik yaklaşımı, mesleki pratikler çerçevesinde basının fonksiyonuna ilişkin temel ilkelere işaret eder. Bu ilkeler genelde “nesnellik”, “tarafsızlık” gibi kavramlarla ifadesini buluyor ve gazetecilerin, demokratik mesleki yükümlülükler gereği olaylara nesnel bakabilmesi, tarafsız olması gerektiği savunulur. Profesyonellik düşüncesi, böylece değer yargılarından arınmış bir gazeteci resmi çizer (İnal, 1996: 21).

Azerbaycan basınına baktığımızda gazetecilerin siyasi parti ve diğer örgütlerle doğrudan ilişkilerinin olduğunu ve her birinin siyasi bir kimliğe sahip olduğunu görüyoruz. Gazeteciler ulusal bağımsızlık mücadelesinin başlangıcından itibaren bütün gelişmelere bir yurtsever veya “mefkure insanı” duyarlılığıyla yaklaşmaktadır. Gazetecilerin her birinin Mecliste çoğunluğu oluşturmasını istediği bir parti, iktidara gelmesini istediği bir lider vardır. Ama diğer taraftan demokrasiyi en çok arzulayan ve “dördüncü güç” inancına sahip çıkan gazetecilerin nesnellik ve tarafsızlık kavramlarına sıkı sarıldıkları siyasi ve toplumsal değer yargıları arasında bir çelişki yok mudur? Söz konusu çelişki, mesleki pratiklerdeki profesyonellik eğiliminin başarısızlığından daha çok, iktidar mücadelesi içerisinde yer alan gazetecilerin söylemsel stratejisinin bir sonucu niteliğindedir. Başka bir deyişle, profesyonellik savlarıyla gazetecilerin siyasallaşması sürecinin temel eğilimleri arasında ilişki kurma çabaları, nesnellik ve tarafsızlıkla toplumsal değer yargıları arasındaki çelişkiye doğal bir görünüm kazandırıyor. Bu çelişki, gazetecilik pratiklerini siyasi iktidar mücadelesinden koparma stratejisiyle çok yakından ilgilidir ve bu yüzden bilerek tercih edilen bir çelişki niteliğindedir.

Profesyonellik fenomeni, medyanın demokratik rolünü gerçekleştirmede temel yol olarak ileri sürülse de, gazetecilik pratikleri göz önüne alındığında bu kavram yetersiz kalmaktadır. Profesyonel tavırların varlıklarını boşlukta sürdürmemesi ya da başka bir ifadeyle gazetecilerin kendi profesyonellik tanımlarını etkileyebilen ve aynı zamanda çarpıtabilen belirli yapılar içinde çalışması gerçeği, nesnellik ve tarafsızlık savıyla demokratik işlevsellik iddiası arasındaki çelişkiyi artırmaktadır. Bennet'e göre, (2000: 318) profesyonellik, haber ile onun ekonomik, örgütsel ve politik bağlamları arasındaki bağlantıları gözden saklar. Herşeyden önce, nesnellik ilkesi basına bağımsız bir sosyal kurum görüntüsü verir. Dahası fiili habercilik pratikleri haberin politik içeriğini çarpıtsa bile, bu pratikler, onların politik etkilerini gözden saklayan nesnellik koduna gayet uygun düşer. Bu şekilde, gazetecilik normları ve habercilik pratikleri, anılan enformasyon önyargılarını haberde meydana getirmek üzere birlikte çalışırlar ve bu önyargılar en iyi, bağımsız gazetecilik normlarının arkasında saklanırlar.

Bu durumda, gazetecilerin, siyasal güç odaklarının basına duyduğu ilgiyi habercilik pratiklerine taşıması, nesnellik ve tarafsızlık ilkesinin ne kadar ciddiye alınacağı sorusunu ortaya çıkarıyor. Gazetecilerin kendi siyasal kimliklerinden ödün vermemesi ve belirli düşünsel kalıplar içerisinde faaliyet göstermeye devam etmeleri, nesnellik ve tarafsızlık tartışmasına farklı bir boyut kazandırmaktadır. Genberlinin deyiimiyle, gazetecilerin siyasallaşması süreci anlatılırken ele alınan “bağımsız basın” kavramının dayanak noktasını oluşturan algılama tarzı burada da öne çıkmaktadır.

Tablo 3.11 Gazetecilerin Medyada Nesnellik Hakkındaki Görüşleri

TEMA 10	Cevap	f	%
Profesyonellik Savı ve Medyada Nesnellik	C.1.Gazetecilerin kendi yorumlarıyla olayların anlatımına katkıda bulunarak nesnellik ilkesine karşı çıkmış oluyorlar	4	44,44
	C.2.Bir olay çeşitli şekilde yorumlanabileceği için öznelliğin habere yansması da çok normaldir	3	33,33
	C.3.Habere asıl katkı kendi yorumlarını belirterek sağlanıyor ve bunu dürüstçe katdığımız yorumlarla, aslında nesnel olmayı başarıyoruz	1	11,11
	C.4. Nesnellik kuralları birçok gerçeğin açığa çıkmasına engel olduğundan nesnel değil, öznel eleştirilerimizi faaliyetimize yansıtmak zorundayız	1	11,11
Toplam		9	100,00

80'li yılların sonundan başlayarak yürütülen siyasal iktidar mücadelesi ve mücadelenin hedeflerinden birine dönüşen iktidara bakış, gazetecilerin nesnellik ve tarafsızlık tanımlarını belirlemektedir. Bu yaklaşım, iktidarı sürekli eleştirmenin veya ülkenin demokratik ve özgürlükçü muhalefetini savunmanın taraf tutmaya ya da öznelliğe işaret etmeyeceğine imâ eder (Genberli, 2003: 107). İktidar eğilimli gazeteci Ş.X, bağımsız olduklarını düşünen gazetecilerin aslında, birer parti gazetesi üyeleri olduklarını söylüyor:

Muhalef eğilimli gazeteciler kendilerinin bağımsız olduklarını düşünüyorlardı, fakat bağımlı oldukları siyasi parti denetiminde faaliyet gösterdikleri için onları bağımsız basın olarak tanımlamak çok zordur. Sansür kaldırılana kadar o partinin resmi yayın organı olarak faaliyet gösteren gazeteler, sansür kaldırıldıktan sonra bağımsız yayınlarına devam etmeye çalışsalar da, yine, daha önce bağlı bulundukları siyasi partilerin görüş ve fikirleri yönünde propaganda aracı olarak yayın yapmaktaydılar. Yani, onların bağımsızlık tanımı sorunluydu (C.1, Ş.X. ile 31 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Gazetecilerin nesnellik sorununa ilişkin düşüncelerinin izini habercilik anlayışının temel unsurlarından biri olarak haber ve yorumun biraradılığı örneğinde görebiliyoruz. Siyasal analizler haberin çekirdek unsurunu oluşturmaktadır. Bu tür bir “analitik gazetecilik” geleneği birleşerek haberin içeriğini şekillendirmektedir. “Bağımsızlık mücadelesiyle biçimlenen ve günümüzde yaygın olarak benimsenilen haber- yorum ilişkisi, aslında profesyonellik normları olarak nitelendirilen nesnellik ve tarafsızlığa aykırı bir tablo çiziyor” (Genberli, 2003: 108). Gazeteciler, kendi düşünceleri ve yorumlarıyla olayların anlatımına katkıda bulunuyor, eleştirel kimliklerini öne çıkarmaktan yana tavır alırlar. Bu nedenle de onlar, aslında teknik anlamda nesnellik ilkesine karşı çıkarlar:

Araştırma yaptığımız tüm olaylarda, haberin ana fikri satır aralarında meydana çıkıyor. Onları açığa çıkarmak yetmediği gibi, çoğu zaman üzerinde kafa yormak zorunda kalıyoruz. Yorum dediğimiz şey ise, kişisel bir tavidir. Doğal olarak bir olay çeşitli şekillerde yorumlanabileceği için sen, sen öznelliğini bu habere yansıtmış bulunuyorsun. Bence, bunda hiçbir tuhaflık yoktur (C.2, H.N. ile 13 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

“Habercilik pratikleri açısından nesnellik ve tarafsızlığı bir “uydurma” olarak tanımlayan bazı gazeteciler de mesleki çalışmalarında ve içerik oluşturdıkları zaman, kendi bilgi ve yorumlarının önemli olduğunu düşünüyorlar. Bu durumda, haberden çok haberin nasıl algılanacağı önemlidir ve bu fırsatı ilk olarak değerlendirme şansı da gazetecilere aittir” (Genberli, 2003: 108).

Nesnellik veya tarafsızlık hoş bir kavram gibi gözüküyor, ama mesleki deneyim sahibi biri olarak baktığında, habere asıl katkını kendi yorumlarını da belirterek sağladığını görüyorsun. Bunu dürüstçe yaptığımız zaman, aslında bir ölçüde nesnel olmayı başarıyoruz (C.3, E.V. ile 4 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Muhalif gazeteci R.M. ise nesnelliğin her zaman “doğrulara” hizmet vermediğini düşünüyor:

Sansürün uygulandığı, iktidar tarafından baskılarla karşılaşılan bir ortamda gazetecilik pratiklerinde nesnelliğin uygulanması iktidarın saklamasını istediği bazı gerçeklerin üzerinin kapatılmasına hizmet veriyordu. Yani biz nesnelliği uygulayalım derken, aynı zamanda iktidarın amacına hizmet etmiş oluruz. Çünkü nesnellik kurallarını uyguladığımız zaman halk, birçok gerçeğin farkına varmamış olabilir. O yüzden biz burada nesnel değil, öznel eleştirilerimizi faaliyetimiz yansıtmak zorundaydık (C.4, R.M. ile 10 Kasım, 2017 tarihli görüşme).

Dolayısıyla gazeteciler, nesnellik kavramına bir bakımdan karşı çıkarken, onun yerine dürüstlük ve açıklığı tercih ediyor, tarafsız bir bakış açısı geliştirmenin güçlüğünü belirtiyor ve sahip oldukları değer yargılarını sergilemenin çok önemli olduğunu vurgulamaktadırlar:

Bugün bizi objektif olmamakla suçluyorlar. Aslında bu eleştiriler bence çok komik. Misal, Karabağ’la ilgili bir gelişmeyi haber yaparken, mutlaka bir taraf tutarsın. Veya şehit ailelerinin, gazilerin sorunlarıyla ilgili birşey yazarken, kimin yanında olacağın çok nettir (C.2, G.A. ile 17 Ekim, 2017 tarihli görüşme).

Gazetecilerin nesnellik ve tarafsızlık gibi profesyonel ilkelere ilişkin yaptığı bu değerlendirmeler, aslında Batı demokrasilerinde gazeteciliğe yüklenen mesleki normlardan kopuşu kendinde bulunduruyor. Başka deyişle, “Batılı gazeteciler nesnellik ve tarafsızlık gibi normları mutlak bir şekilde benimsediklerini savunurken, Azerbaycanlı gazeteciler söz konusu normları farklı bir yoruma tabi tutmakta ve dolayısıyla, Batılı anlamda nesnellik ve tarafsızlık tanımlarına bir ölçüde karşı çıkmaktadır” (Genberli, 2003: 109).

“Gazetecilerin bu değerlendirmeleri, “yaşamak yan tutmaktır diyen Gramsci’yi de haklı çıkarmaktadır” (akt. İnal, 1996: 62). Sosyal bilimlerde nesnelliğin geleneksel savunucularından olan Max Weber, eğer bir ampirik olgunun çalışmalarında değerler işin içine girecekse, bunun gizli değil açıkça yapılmasında yarar olduğunu savunur. Bu yaklaşımı haber üretimine taşıyan O’Neill, (1998: 39) bir haberin seçimi ve sunumunda değerlerin etkisinin kaçınılmaz olması nedeniyle, izleyici- okuyucu kitlesinin daha doğru eleştiriler geliştirmesine yardımcı olabilmek için bu değerleri açıkça ortaya koymak gerektiğini önerir. Böylece, “en iyi nesnellik”, durumun karmaşıklığını daha iyi anlayabilmesi için halka, olayların nesnel olmayan yanlarını sunmaktır.

Dolayısıyla gazeteciler, bir yandan nesnellik ve tarafsızlık yaklaşımına itiraz ederken, diğer yandan bu yönde yapılan eleştirileri haksız ve esassız bulmaktadır. Kendi görüşleriyle haberleri zenginleştirmeyi gerçek gazetecilik mesleğin ihanet olarak değil, tam tersine bir katkı, mesleki dürüstlük ve ülkenin geleceğini şekillendirecek demokratik yükümlülükler adına bir çaba olarak düşünürler.

Haberin yapılması ve aktarılması sürecinde, haber içeriğine yapılan bu öznel müdahaleler, gazeteciliğin temel amaçlarından biri olarak ileri sürülen “doğruyu söylemeyi” gerçekten engelliyor mu? Gazeteciliği kendine özgü amaçlarla kurulan ve meslek çalışmalarının bu amaçları, gereğince gerçekleştirebilmeleri için üstlenmeleri gereken bir dizi meziyetten oluşan bir faaliyet olarak tanımlayan O’Neill, gazeteciliğin içsel ve olmasa olmaz amacının “doğruyu söylemek” olduğunu ileri sürüyor (O’Neill, 1998: 38). Bu amacı gerçekleştirmek için nesnellik ve tarafsızlık belirleyici bir özelliğe sahip değildir. Tılıç’ın söylediği gibi, (2009: 178) “bazen size sunulan bir olay, bütün nesnellik sınavlarından geçse bile doğru değildir”.

Bununla birlikte gazeteciler, halkı bilgilendirmenin temel unsurlarından biri olarak doğruyu söylemede yeterli düzeyde başarılı olamadıklarını itiraf etme eğilimini paylaşmaktadır. Bu başarısızlığın iki temel nedeni vardır. Bir grup gazeteci doğruyu yansıtmadaki başarısızlığın nedenini, gazeteciler arasında gerçeği araştırma çabalarının yetersizliği gibi meslek etiği içinde sorunsallaştırırken, diğer grup ise mesleki araştırma bilgi süresinde, haber kaynaklarına ulaşırken, iktidar tarafından ortaya çıkarılan engeller ve kısıtlamalarda aramaktadırlar (Genberli, 2003: 110).

Az sayıda olan birinci grup gazeteciler, bir taraftan, edebi ustalığın, “sözyle oyun”un gerçeklerden uzak, verilere dayanmayan, söylentiler üzerinde kurulu bir habercilik anlayışını doğurduğunu düşünmekte, diğer bir taraftan da elde edilen verilerin bilinçli bir şekilde çarpıtıldığını düşünmektedir. İkinci grup gazeteciler ise resmi kurum ve idarelerin enformasyon sağlamanın imkansız olması nedeniyle gerçeği tamamen kapsamayan habercilik anlayışının ortaya çıktığı görüşünü savunurlar:

“Eğer devletin kapısı bağımsız basın yüzüne kapalıysa, yasaların uygun gördüğü çerçevede önemli bilgiler basına aktarılmıyorsa, eğer Ziya Bünyadov gibi bir aydının öldürülmesinden üç buçuk yıl geçmesine rağmen halka bu konuda hala resmi bir açıklama verilmemişse, eğer sadece tek bir soruya cevap almak için bir gazeteci memurlarla irtibat kurmaya defalarca çalışıp, hiçbir sonuç alamıyorsa profesyonel gazeteciler ne yapabilecekler, hangi gazeteci araştırma yapabilecek, hangi gerçeği ortaya çıkarabilecek?” (Uğurlu, 2000: 27).

Böylelikle, demokratik işlevselliğini sürekli vurgulayan bir gazetecilik söylemi, bu işlevselliğini otoriter ve baskıcı bir iktidarın egemenliği altında önemsemekte ve profesyonellik fenomeninin temel iki unsuru olan nesnelliği ve tarafsızlığı bu bağlamda değerlendirmektedir. Bu tür bir değerlendirme, teknik anlamda nesnellik ve tarafsızlık kavramını reddederken, haber içeriklerine yansıtılan öznelliği ve değer yargılarını, “dördüncü güç” metaforuna uygun bir üslupta halkın görüşlerini temsil etme adına meşrulaştırmaktadır. Halkı temsil etmeye dayalı bir demokratik işlevsellik söyleminin savunulması ise ülke içi siyasal dengeleri etkileyebilecek bir toplumsal duyarlılığı ve basının bu duyarlılığı oluşturmada ve yansıtmadaki rolünü önemli kılmaktadır.

SONUÇ

Zorlu tarihsel süreçlerden geçerek günümüze kadar gelen Azerbaycan basınının, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren başlayan dönüşüm sürecinde, oldukça siyasallaşarak farklı siyasal cephelerde yer alması her zaman tartışma konusu olmuştur. Ülkedeki siyasal olayların seyrine paralel olarak gelişen Azerbaycan basınının genel yapısı, ilk örnekleri daha Sovyetler Birliği döneminden önce ortaya çıksa da, esasen Sovyet geleneğinden miras kalan resmi devlet gazetelerinden, bağımsızlığın yeniden kazanıldığı ve ondan sonraki yıllarda siyasal mücadele aracı olarak görülen ve iktidar-muhalefet partilerinin yandaşı olan gazetelerden ve kendilerini bu grupların dışında tutmaya çalışan bağımsız gazetelerden oluşmaktadır. Siyasal kimlik taşıyan gazetelerin, resmi kurumlar başta olmak üzere, farklı toplumsal kurumlarla ilişkileri belirlenmiştir. Kurdukları ilişkiler ve yüzleştikleri tüm baskılar, ekonomik zorluklar, basını politik çıkar çerçevelerinin denetim alanına itmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Azerbaycan'da matbuat hareketlerinin başlaması ve Hasan Bey Zerdabi'nin önderliğinde ilk gazetenin yayımlanmasından yola çıkılarak, Azerbaycan basınının tarihsel dönemleri incelenmiştir. Matbuat hareketlerinin başlanmasından itibaren basının, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dönemi ele alındı, yüzleştiği sorunlar ve aştığı engeller değerlendirilmiştir.

Gazetecilik pratiklerinin toplumsal güç ilişkileri çerçevesinde işlediği ve gazeteci kimliğinin bu ilişkiler içerisinde olduğu varsayımından hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde siyasal, toplumsal ve ekonomik güç odaklarının geçirdiği değişimle gazetecilerin bu değişim içerisinde oynadıkları rol arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Gazetecilerin ulusal bağımsızlık mücadelesinde toplumsal değerlerden koparılmayacak bir mesleki kimlikle sahneye çıktıkları, bu eğilimin bağımsızlık sonrası süreçte de belirleyici rol oynadığı vurgulanmıştır. Profesyonellik düşüncesinin bu süreç içerisinde siyasal güç-iktidar ilişkilerine uyarlandığı ve mesleki sorunların stratejik siyasal bir söylemle tartışılabildiği ele alınmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde gazetecilik pratikleri ve gazeteci kimliğinin kendi başına açıklanabilecek bir olgu olmadığı, buna karşılık siyasal güç-iktidar odaklarıyla ilişkiler çerçevesinde oluşan siyasal kimliğin bir boyutlu olarak düşünülmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Ulusal bağımsızlık mücadelesini sürdüren güç odakları, akademisyenlerden üniversite öğrencilerine, işçilerden yönetimcilere kadar geniş bir kitleni içinde barındırmıştır. Basın ve gazeteciler ise bu güç odaklarının içerisinde birer entellektüeller olarak konumlanmıştır. Dolayısıyla gazeteciler ve basın ulusal bağımsızlık mücadelesinin aktif bir oyuncusu olmuş ve

bu mücadeleye mesleki bir kimlikle değil, ulusal bağımsızlıkçı bir güç odağı olarak katılmıştır. Gazetecilerin siyasi kimlikle faaliyet gösterdiğini ele alan üçüncü bölümde bağımsızlığın ilanının ardından gelen dönüşüm sürecinde gazetecilerin ulusal güç odakları ile olan ilişkileri ve bu ilişkiler içerisinde geliştirdikleri “siyasetçi gazeteci” kimlikleri incelenmiştir. Gazeteciler siyasi kimlikle mesleki pratiklerini sürdürürken, diğer taraftan siyasi güç odakları kendilerine özgün yayın organını çıkarmaya başlamıştır. Siyasi parti ve gruplar ulusal bağımsızlık mücadelesinden itibaren basın siyasi iktidar mücadelesinin önemli bir aracı olarak görmüş ve bu doğrultuda bir basın stratejisiyle hareket etmiştir.

80’li yılların sonundan itibaren ulusal bağımsızlıkçı güç odakları, sistem karşıtı mücadelenin düşünsel temellerini yaymak için basının siyasi gücünü kullanmıştır. Komünist Parti yönetimindeki basına alternatif olarak kendi basınına yaratmış ulusal bağımsızlıkçı güç odakları, kendi içinden yeni bir gazeteci kimliğini oluşturma sürecini başlatmıştır. Sovyet sistemini reddeden bu güçler, Komünist Parti yönetimindeki basını kendi mücadeleleri için bir engel olarak görmüş ve bu engeli aşmanın tek yolunu kendi basınına yaratmakta görmüştür. Böylece ulusal mücadeleye yardımcı olacak yayın organları faaliyete başlamıştır. Bu süreçte sahneye çıkan yeni gazeteci kimliği de Sovyet sistemini reddeden ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin ön cephesinde yer alan entellektüeller olmuştur. Bu entellektüeller veya siyasetçi gazeteci, Sovyet sistemine karşı başlatılmış toplumsal direnişi Bakü’nün sokaklarından meydanlara ve sonrasında bağımsızlığın ilanına kadar götürmüş ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin düşünsel temellerini etkili dille mesleki pratiklere taşıyan bir kimlikle sahnede yerini almıştır.

Gazetecilik, toplumsal değerlerle kuşatılmış, olaylara bu değerlerin penceresinden bakan, onları yeniden kurup yorumlayan ve yansıtan bir meslek olarak her zaman önemli yerde konumlanmıştır. Gazeteci içinde yetiştiği toplumsal çevreden soyutlanamaz ve kendi değer yargılarıyla mesleki pratiklere katılır. Çalışmada gazetecilik pratiklerinin merkezinde duran ve onu yönlendiren en önemli etkenlerden birinin ulusal bağımsızlık mücadelesinde sistem karşıtı toplumsal direnişin kökeninde yatan milliyetçi söylem olduğu sonucuna varılmıştır. Milliyetçi söylem, mesleki pratiklerin merkezinde yerleşerek olay ve olguların değerlendirilmesinde etkili olan ulusal algı kalıplarını meydana çıkarmıştır. Bu kalıplar siyasetçi gazeteci kimliğinin ayrılmaz bir parçası olup ulusal bağımsızlık mücadelesi içerisinde düşünülebilecek bir olgudur. Milliyetçi söylem Dağlık Karabağ’da askeri saldırılarının başlanması sonucu sahneye çıkmış ve bu mücadele içerisinde yeniden şekillenen gazetecilik pratiklerinin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür.

Gazetecilik ve milliyetçilik ilişkisinin ele alındığı 2.bölümde de vurgulandığı gibi, bağımsızlık mücadelesinin başlamasından itibaren milliyetçi söylem, gazetecilik pratiklerinin merkezine yerleşmiştir. Ermenistan tarafın Karabağ'ın işgal sürecinin başlaması bağımsızlık mücadelesin alevlendirmiş ve işgal olunan toprakların kurtarılamaması geçiş döneminde siyasi iktidar mücadelesin derinden etkilemiştir. Siyasi iktidar mücadelesi içinde konumlanan gazeteciler, hem ulusal değerleri meslek pratiklerine götürmüş, hem de bu değerleri biçimlendirerek yeniden oluşturmuştur. Dolayısıyla çalışmada, ulusal değerler içinde yetişen gazetecilerin, bu değerler dışına çıkamadıkları ve Sovyet rejiminin egemenliğine rağmen milli değerlerin hiçbir zaman kıymetini kaybetmediği sonuçlanmıştır. Yani milliyetçilik, Sovyet döneminde de değerini yitirmeyen ve sürdürülmeye devam eden temel söylem olmayı başarmıştır.

Bağımsızlık sürecinde olduğu gibi bağımsızlığın ilanından sonraki dönemde de gazeteciler milliyetçi söylemi üreten, milli bilincin geliştirilmesi misyonunu üstlenen bir mesleki kimliğe sahip olmuştur. Fakat hem gazetecilik mesleği, hem de gazeteci kimliğine ilişkin bu düşünce, kendi içinde bazı sınırlamalar da barındırmaktadır. Böyle ki, 80'li yılların sonlarından başlayarak bağımsızlık döneminde devam eden milliyetçi söylemin gazetecilik pratiklerindeki belirleyici rolü ulusal bağımsızlık mücadelesiyle bağımsızlık dönemi arasında bir kopuşu ortaya koymaktadır. Bu kopuş ise gazetecilik pratiklerinin ve genel olarak kitle iletişim sürecinin doğrudan bir sonucu olmaktan daha çok, 3. bölümde de değerlendirildiği gibi gazeteci kimliği ve gazeteci pratiklerinin ayrılmaz bir parçası olan siyasal güç-iktidar ilişkilerinin bir sonucu olarak düşünülmelidir.

Çalışma sürecinde gazetecilik pratiklerinin ve gazeteci kimliğinin ancak güç-iktidar ilişkileri içerisinde anlaşılabilceği belirtilerek bu ilişki biçimi farklı yönleriyle değerlendirilmiştir. Gazetecilik mesleği, kendisine atfedilen ve genellikle gazeteciler arasında yaygın itibar gören “toplumun aynası”, “halkın gözü”, “dördüncü güç” gibi tanımlara rağmen, toplumsal güç-iktidar ilişkilerini kuran ve kendisinde yansıtan bir meslek olduğunu göstermiştir. Çalışmada bu durumun merkezinde, gazetecilerin ulusal bağımsızlık mücadelesinin ön saflarında aldıkları rol ve aynı zamanda bu mücadeleyi yürüten ulusal güç odaklarıyla sıkı işbirliği yarattığı sonucuna varılmıştır. Bununla beraber ulusal bağımsızlık mücadelesini yürüten bu güç odaklarının, bağımsızlığın ilanından sonra farklı siyasal gruplara bölünmesi ve siyasal iktidar mücadelesine katılarak, basını da güç-iktidar mücadelesinin içine çekmesi tespit edilmiştir. Dolayısıyla gazetecilerin mesleği kimliği siyasal kimlikle şekillenmiştir.

Çalışma içerisinde gazetecilerle yapılan görüşmelerden yola çıkarak yürütülen tartışmalarda da görüldüğü gibi, gazeteciler, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunlara siyasal bir söylemle yaklaşmıştır. Mesleki pratiklerde yaşanan etik sorunlara ilişkin sorgulamalarını, resmi iktidar uygulamalarını referans alarak yürütmüş, taşıdıkları siyasal kimliğin temel değerleriyle uyumlu bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu yaklaşım sonucu olarak, gazeteciler ülke basınına demokrasiye en yakın kurum ve “dördüncü güç”, kendilerini ise demokratik sorumluluklarına sahip çıkan bir meslek grubu olarak tanımlamıştır. Böylece gazeteciler, siyasal iktidar mücadelesi içerisinde oynadıkları role ve siyaseti yönlendirme çabalarına meşru zemin kazandırmaya çalışmaktadırlar. Aynı zamanda gazetecilerin kendi demokratik rol ve yükümlülüklerine ve genel olarak demokrasi kavramına ilişkin yaptıkları tartışmalar resmi iktidarı referans alarak yürütülmektedir.

Gazetecilerin siyasal tercihlerini mesleki pratiklerin merkezine taşıması ve bu eğilimin günümüzde de varlığını koruması, Azerbaycan’da basının ve genel olarak gazeteciliğin geleceğine ilişkin olumlu yaklaşımı güvensiz ortama sürüklemektedir. Bununla birlikte aynı zamanda gazeteciliğin olmazsa olmaz değerlerine sahip çıkan, mesleki pratiklere taşımakta zorlansalar bile bu değerlerin önemine farklı yollarla işaret eden gazeteciler de yok değildir.

Genel olarak araştırma sonucunda, Azerbaycan’da kitle iletişim araçlarının faaliyetinin toplum tarafından az fark edilen ekonomik güçlerin baskısıyla engellendiği tespit edilmiştir. Ülkedeki yayın organlarının bir kısmı devlete bağlı olduğundan, yayın akışını devletin yönetimi doğrultusunda sürdürmektedir. Diğer bir kısmı ise muhalif partilerin amaçlarına hizmet etmektedir. Bu yayın organları ise, Liberal Kuramın modellerine uygun yayın yapmaktadır. Özgürlükçü veya Liberal Kuram, basının çoğunlukla özel ellerde olması ile açıklanabilir. Otoriter Kuram’a karşı gelişen Liberal Kuram, akıcılığı ön plana çıkarır (Yüksel, 2005). Aslında her iki kuramda basın hakim gücün amaçlarını gerçekleştirmeye yöneldiğinde yetkici nitelikleri ağır basmaktadır. Fakat, Azerbaycan basınının uzun yıllar peşinden koştuğu ve gelenek haline geldiği ideolojiden vazgeçip, yeni bir sürece girmesi ile birlikte hakim gücün görüşlerini yayma konusundaki tutumunda bir yumuşama, farklı görüşleri içeren konulara yer vermesi şeklinde bir değişim gösterdiği de söylenebilir.

Böylelikle, bugün ulusal basın otoriter modelden çıkarak liberal modele geçiş aşamasını yaşamaktadır. Sovyet döneminde dünya basınına ayak uyduramayan, düşünce özgürlüğüne ulaşamayan “burjuva gazeteciliği” terimi altında gizli yayın yapan gazeteciler sistemin değişmesiyle en önemli tarihi değerleri canlandırarak, uluslararası sivil dünyanın tecrübelerini benimsemiştir. Basının otoriter modeline dayanan tecrübesi tarihin delillerine dönüşmüş ve yerini yeni çağın isteklerine bırakmıştır.

Kitle iletişim araçlarının bir kısmının (iktidar yayınları) tek yönlü yayın yaparak, toplumda siyah ve beyaz olarak sadece iki rengin bulunduğunu gösteren gazete sayfalarına da rastlanmaktadır. Fakat muhalif yönlü basın da olayları tarafsız yansıttığı söylenemez. Okuyucunun iktidar ve muhalefet çizgisinde dayanıp basındaki renklerin hangisini görmesi kendi seçiminden kaynaklanmaktadır. Renklerin ve tonların aydınlık bir şekilde görünebileceği yer ise bağımsız medyadır. Bugün demokratik okulların geliştiği Azerbaycan`da, olayları objektif olarak yansıtmaya başarısı “bağımsız” medyada daha yeni şekillenmeye başlamıştır. Yeni bir gelişim yolunda ilerleyen Azerbaycan basın tarihinin, bu yolu yürütmesi her ne kadar zor olsa da kaçınılmazdır.

Tablo 1 Görüşme Yapılan Gazetecilerin Mesleki Özellikleri

GAZETECİ	DENEYİMİ	MESLEKİ POZİSYONU	ÇALIŞTIĞI KURUMUN SİYASAL EĞİLİMİ	GÖRÜŞME TARİHLERİ	GÖRÜŞME YERİ
A.D.	33	Muhabir	Bağımsız Gazete	21.10.2017 16.11.2017	Kafe
E.V.	30	Muhabir	İktidar Gazetesi	04.11.2017	Dersane
G.M.	29	Editör yrd.	Muhalefet Gazetesi	26.10.2017 08.11.2017	Kafe
G.A.	33	Muhabir	Muhalefet Gazetesi	17.10.2017 06.11.2017	Kafe
H.N.	31	Editör	Bağımsız Gazete	13.10.2017	Üniversite
N.E.	32	Muhabir	İktidar Gazetesi	23.10.2017	Üniversite
R.M.	30	Muhabir	Muhalefet Gazetesi	18.10.2017 10.11.2017	Özel Ofis
Ş.X.	28	Muhabir	İktidar Gazetesi	31.10.2017	Ev
Z.M.	31	Editör yrd.	Bağımsız Gazete	15.10.2017	Özel Ofis

* Tanımlamalar görüşülen gazetecilere aittir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ağayarova, A. (2016). “Üzeyir Hacıbeyli'nin Bağımsız “Hakikat” gazetesi”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Ahmetli, N. (1997). “Biz Sözü Seçtik”. Gençlik Yayınları, Bakü.
- Axundov, N. (1959). “Molla Nasreddin”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Axundov, N. (1968). “Azerbaycanda Satirik Dergiler (1906-19020)”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Akçura, Y. (2007). “Türkçülüğün Tarihi”. İlgı Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, M. (1993). “Devlet ve Basın”. ÇGD Yayınları, Ankara.
- Alemdar, K. (1999). ”Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar”. AFA Yayınları, İstanbul.
- Alemdar, Z. (2002). “Oyun Kuralı”. Bilgi Yayınları, Ankara.
- Allahverdiyev, V. ve Mehdiyev, S. (1990). “Azerbaycan Demokratik Respublikası”. Gençlik Yayınları, Bakü.
- Anderson, B. (2011). “Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğın kökenleri ve Yayılması”. Metis Yayınları, İstanbul.
- Arslan, A. (1991). “Dar Geçit. Azerbaycan'ın Demokrasi Çilesi”. Yeni Düşünce Yayınları, Ankara.
- Aşırılı, A. (2009). “Azerbaycan Matbuat Tarihi, 1875-1920”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Aşırılı, A. (2010). “Azerbaycan Matbuat Tarihi, 1920-1990”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Aşırılı, A. (2011). “31 Mart Soykırımı 1918-1920 Yılları Matbuatında”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Atmaca, T. (1999). “XX. Yüzyılın Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993-1998)”. Şafak Matbaası, Ankara.
- Aydınoğlu, T. (2005). “Hanife Melikova-Abayeva'nın Hatıraları (Hasan Bey Zerdabi'nin bibliografyası)”. Adiloğlu Yayınevi, Bakü.

- Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2012). "İrk, Ulus, Sınıf. Belirsiz Kimlikler". (çev. N. Ökten). Melis Yayınları, İstanbul.
- Baykara, H. (1989). "Azerbaycan Basın Tarihi". Azerbaycan Halk Yayınları, Bakü.
- Belsey, A. ve Chadwick, R. (2011). "Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar". Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bennet, L. (2000). "Politik İllüzyon ve Medya". (çev. S. Say). Nehir Yayınları, İstanbul.
- Bon, G. (2015). "Kitleler psikolojisi". Hayat Yayınları, İstanbul.
- Caniyev, A. ve Şahmaroğlu, İ. (1998). "Mass Media ve İntellektual Mülkiyet". Kanun Yayınları, Bakü.
- Dowing, J. (1996). "Internationalizing Media Theory". SAGE Publications, Londra.
- Dünyaminkızı, G. (2005). "Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan Matbuatı". Elm Yayınevi, Bakü.
- Ekiz, D. (2013). "Bilimsel Araştırma Yöntemleri". Anı Yayınları, İstanbul.
- Elçin, N. (2012). "Ekinci'de Maarifcilik İdealarının Tebliği". Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Fiske, J. (2014). "İletişim Çalışmalarına Giriş". (çev. S. İrvan). Pharmakon Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Fitzpatrick, S. (1992). "The Cultural Front". Cornell University Press, New York.
- Gafarov, T. (1999). "Azerbaycan Tarihi, 1920-1991". Mürtecim Yayınları, Bakü.
- Gasımova, A. (2010). "Azerbaycan'da İlk Kadın Gazetesi, Işık". Adiloğlu Yayınevi, Bakü.
- Gasımsade, F. (1974). "XIX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyyat Tarihi". Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Genberli, R. (2003). "Azerbaycanda Gazete ve Gazetecilik". Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- Giyasbeyli, E. (1998). "Abdürrahim Hakverdiyev ve Molla Nasreddin". Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Göyüşov, Z. (1960). "Hasan Bey Zerdabi, Seçilmiş Eserleri". Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Guliyev, E. (1993). "Televizyon İki Yüzyılın Ayrıcında". Işıg Yayınevi, Bakü.
- Güzel, Ş. (1995). "Devlet, Ulus". Alan Yayınları, İstanbul.

- Hasanov, A. (1999). “Matbuat ve Demokratiya”. ADU Yayınları, Bakü.
- Haşimova, A. (1992). “XX. Yüzyılın Birinci Yarısında Azerbaycan Muhacereti”. Azərneşr Yayinevi, Bakü.
- Hayes, C. (2011). “Milliyetçilik: Bir Din”. (çev. M. Çiftkaya). İz yayınları, İstanbul.
- Holmes, L. (2002). “Post Komünizm”. (çev. Y. Alogan). Mavi Ada Yayınları, İstanbul.
- Hosbawn, E. (2013). “1780`den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik”. (çev. O. Akınhay). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hüseynov, A. (1981). “Peçat, Rojdennaya Oktyabrem (Ekimle Doğan Basın)”. Azərneşr Yayinevi, Bakü.
- İbrahimov, M. (1939). “Büyük demokrat, Molla Nasreddin”. Azərneşr Yayinevi, Bakü.
- İnal, A. (1996). “Haber Okumak”. Timuçin Yayınları, İstanbul.
- İrvan, S. (2002). “Meyda, Kültür, Siyaset”. Alp Yayinevi, İstanbul.
- Kaya, R. (1985). “Kitle İletişim Sistemleri”. Teori Yayınları, Ankara.
- Keane, J. (2015). “Medya ve Demokrasi”. (çev. H. Şahin). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Köker, E. (2007). “Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası”. İmge Kitapevi, İstanbul.
- Kural, S. (1996). “Temsili Kamuoyu ve Medya”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçük, M. (2006). “Medya İktidar, İdeoloji”. Ark Yayınları, Ankara.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2008). “Hegemonya ve Sosyalist Strateji”. (çev. A. Kardam). İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Leca, J. (1998). “Ulular ve Milliyetçilik”. (çev. S. İdemen). Metis Yayınları, İstanbul.
- McQuail, D. ve Vindahl, S. (2010). “Kitle İletişim Modelleri”. (çev. Y. Yumlu). İmge Yayınları, Ankara.
- Memmedzade, M. (2004). “Azerbaycan Türk Matbuatı”. Bakü Üniversitesi Yayinevi, Bakü.
- Michele, M. ve Mattelart, A. (2014). “İletişim Kuramları Tarihi”. (çev. M. Zılhoğlu). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, E (2004). “İletişim Sözlüğü”. Ark Yayınları, Ankara.

- Nebiyev, A. (2009). “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti”. Goliot Grup Yayınevi, Bakü.
- Nesib, E. (2012). “Ekinci`de Maarifcilik İdealarının Tebliği”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Postman, N. (2015). “Televizyon: Öldüren Eğlence”. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Raboy, M. ve Dagenias. B. (1992). “Media Crisis and Democracy”. SAGE Publications, Londra.
- Ramonet, İ. (2000). “Medyanın Zorbalığı”. (çev. A. Derman). OM Yayınları, İstanbul.
- Refiyev, A. (1962). “Legal Bolşevik Gazetesi, Tekamül”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Remington, T. (1988). “The Truth of Authority”. University of Pittsburg Pres, Pensilvanya.
- Resulzade, M. (1949). “Azerbaycan Kültür Gelenekleri”. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara.
- Robins, K. ve Morley, D. (2011). “Kimlik Mekanları”. (çev. E. Zeybekoğlu). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Roy, O. (2014). “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi”. (çev. M. Morali). Metis Yayınları, İstanbul.
- Rüstemova, S. (1993). “Azerbaycan Devri Matbuatı (1875-1990)”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Saray, M. (1993). “Azerbaycan Türkleri Tarihi”. Nesil Yayıncılık, İstanbul.
- Schlesinger, P. (1994). “Meya, Devlet ve Ulus”. (çev. M. Küçük). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sheila, F. (1992). “The Cultural Front”. Cornell University Press, New York
- Şahverdiyev, A. (2006). “Azerbaycan Matbuatının Tarihi”. Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Şerif, E. (1986). “Molla Nesreddin Nece Yarandı”. Azerbaycan Devlet Yayınevi. Bakü.
- Şimşir, S. (2009). “Dünden Yarına, Türkistan’da Türkler”. Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2013). “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Tılıç, D. (2009). “Utaniyorum Ama Gazeteciyim”. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tomrey, S. (1992). “Totalitarizm”. (çev. A. Yılmaz ve O. Akınay). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Uzun, E. (2002). “Güney Azerbaycan Basın Tarihi”. Türk Ocağı Yayınları, Trabzon.

- Viroli, V. (1997). "Vatan Aşkı". (çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Walker, M. (1999). "Basının Gücü". (çev. G. Şen). Milliyet Yayınları, İstanbul.
- White, S. (1993). "Developments in East European Politics". Macmillan Publications, Londra.
- Willerton. J. (1992). "Patronage and Politics in USSR". Cambridge University Press.
- Yagublu, N. ve Veliyev, Ş. (2010). "Azerbaycan Matbuat Tarihi Antologiyası I". Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Yagublu, N. ve Veliyev, Ş. (2011). "Azerbaycan Matbuat Tarihi Antologiyası II". Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Zeynalov, N. (1973). "Azerbaycan Matbuat Tarihi". ADU Yayınevi, Bakü.
- Zeynalzade, A. (2006). "Azerbaycan Matbuatı ve Çar Sansürü". Elm Yayınevi, Bakü.

Makaleler

- Abbasov, E. ve Rehimov, M. (1998). "Cemiyeti Buhuvlayan Fenomen". Kanun Dergisi, 25: 43-44.
- Açıkkaya, S. (2010). "Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28: 403-420.
- Afag, M. (2000). "Medyada Yeni MEH". Azatlık Gazetesi, 61.
- Ahmedoğlu, E. (1996). "Information Policy and Nowadays Requirements in Azerbaijan". Internews Gazetesi, 12: 6-8.
- Ahundova, E. (1992). "Hiçbir Gizli Niyetim Yoktur: Biz Dünyevi Devlet Kuruyoruz". Halk Gazetesi 27.
- Aliyev, A. (1996a). "In The Counrty Whitout `Ancient Culture` But With Frim Traditions". Internews Gazetesi, 9.
- Aliyev, A. (1996b). "The Main Function of Journalists Organizations Is To Defend The Principle Of Indepence Of The Press". Internews Gazetesi, 13.
- Arslan, A. (2000). "Yerlilik: Tarihle Toprak Arasında". Birikim Dergisi, 111: 91-97.

- Asker, R. (1992). "Perestroyka ve Azerbaycan Basını". Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Eski Sovyet Cumhuriyetleri, FORM Dergisi, 121-127.
- Babayev, F. (1999). "Dördüncü Hakimiyet". Şerg Gazetesi, 16.
- Belsey, A. ve Chadwick, R. (1998). "Medyada Etik ve Siyaset: Kalite Arayışı". A, Belsey ve R, Chadwick. Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.13-29.
- Beykerkızı, Ş. (2000). "Kamerayı Özlüyorum". Yeni Müsavat Gazetesi, 18(5).
- Bingöl, Y. ve Pakiş, A. (2016). "Milliyetçiliğin Anadolucu Söylemde Yeniden Üretimi". Amme İdaresi Dergisi, 49(1): 1-27.
- Budak, L. (2007). "Karabağ Krizinde Ermenistan ve Azerbaycan Kamuoyuna Medyanın Etkisi". Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 14: 131-147.
- Can, A. (2007). "Yeni Kafkasya Mecmuası". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 41: 109-122.
- Curran, J. (1997). "Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Bıçme". S.İrvan. Medya Kültür Siyaset. Ark Yayınları, Ankara, s.139-198.
- Curran, J. (1999). "Kitle İletişim Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası". M, Küçük. Medya İktidar İdeoloji. Ark Yayınları, Ankara, s.397-436.
- Delannoi, G. (1998). "Milliyetçilik ve İdeoloji Kataliz" . J, Leca. Uluslar ve Milliyetçilik. Metis Yayınları, İstanbul, s.31-38.
- Eliyev, Ş. (1998). "Kütleli İnformasiya Vasitelerinin Rolu ve Ehemiyeti", Mass Media ve İntellektual Mülkiyet. Kanun Yayınevi, Bakü, s.21-30.
- Erol, A. (2006). "Türk Kültür ve Fikir Hayatında İkinci (1875-1877)". Bilig Türk Dünyası Dergisi, 39: 53-72.
- Esranlı, B. (1996). "Türkiye ve Azerbaycan'da 1990'lı Yıllar". Avrasiya Etüdleri Dergisi, 3(2): 7-16.
- Fejes, F. (1999). "Eleştirel Kitle İletişim Araştırmaları ve Medya Etikleri: Yok Olan İzleyici Sorunu". M, Küçük. Medya İktidar İdeoloji. Ark Yayınları, Ankara, s.309- 330.
- Furman, D. (1993). "Üçüncü Dünyaya Gayıdış". Azatlık Gazetesi, 7(6): 7-9.

- Gasımozade, F. (2000). "Tezadlar Yüzyılı". Halk Gazetesi, 17: 4.
- Genberli, R. (2001). "Azerbaycan'da Bitmeyen Geçiş Süreci ve Medya Çıkmazı". Avrasya Dosyası Üç Aylık İlişkiler ve Statejik Araştırmalar Dergisi, 7(1): 197-220.
- Golding, P. ve Murdock, G. (1997). "Kültür İletişim ve Ekonomi Politik". S, İrvan. Medya Kültür Siyaset. Ark Yayınları, Ankara, s.77-128.
- Gurevitch, M. ve Blumer, J. G. (1997). "Siyasal İletişim Sistemleri ve Demokratik Değerler". S, İrvan. Medya Kültür Siyaset. Ark Yayınları, Ankara, s.199-220.
- Halk Gazetesi. (1998). "Onlar Şeytanla Anlaşma İmzaladılar" (6-12 Şubat), Bakü.
- Hall, S. (1999a). "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü". M, Küçük. Medya İktidar İdeoloji. Ark Yayınları, Ankara, s.77-128.
- Hall, S. (1999b). "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki". M, Küçük. Medya İktidar İdeoloji. Ark Yayınları, Ankara, s.199-245.
- Hanlin, B. (1998). "Gazete Sahipleri, Editörler ve Gazeteciler". A, Belsey ve R, Chadwick. Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.51-69.
- Hardt, H. (1999). "Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerika Kitle İletişim Araştırması". M, Küçük. Medya İktidar İdeoloji. Ark Yayınları, Ankara, s.15-76.
- Hasanoğlu, F. (2000). "Sağa Dönek, Sola Burulak Yoksa Merkeze Geçmek". Avrupa Gazetesi 22(3).
- Haziyeu, B. (2000). "Bütövlüşme Problemi". Azatlık Gazetesi 37.
- Hegg, M. (1997). "Açarlarınız Mübarek Olsun, Cenablar". Kanun Dergisi 32: 5.
- Hesenov, M. (2000). "Anandan Duyduğun Haberi Bile Yoklamamış Yazma". Avrupa Gazetesi 22(3).
- Huduoğlu, Ş. (1997). "Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyası Haydar Aliyev'dir". Kanun 38, Bakü.
- Hüseynov, R. (1994). "Zaman Bütün Çuvalların Bütün Cıdalarını Üze Çıkarır". Yeni Müsavat Gazetesi, 14: 8.
- Ignatieff, L. (1994). "Gerçek İnananlar Arasında Bir Kozmopolitan". Birikim Dergisi 68(2): 49-51.

- İnsel, A. (1989). “Sosyalist Rejim, Planlı Ekonomi ve ‘Perestroyka’:Sovyetler Birliği’nde Üçlü Bunalım”. Birikim Dergisi 8 (1): 20-21.
- İnsel, A. (1990). “Sovyetler Birliği’nde İkinci Şubat Devrimi”. Birikim Dergisi 11(2): 32-36.
- İnsel, A. (2000). “Liberal Küreselleşmede Çatlaklar”. Birikim Dergisi 129(2): 7-11.
- Kaplan, M. (2013). “Sovyet Dönemi Öncesi Azerbaycan Matbuatı Araştırmaları Bibliyografyası”. Kafkas Üniversitesi Dergisi, 2(1): 147-162.
- Karaosmanoğlu, A. (1992). “Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Eski Sovyet Cumhuriyetleri”. Yeni Forum Dergisi, 5(2).
- Kazan, H. (2016). “Azerbaycan Milli Uyanışında Aydınlar”. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 7.
- Lange, Y. (1996). “Mass Media In Caucasus”. Internews Dergisi, 13(4): 12.
- Lange, Y. (1999). “Mass Media In Azerbaijan”. Internews Dergisi, 36(2): 7.
- Mahmudov, R. (2000). “20 Min Jurnalist Olar?”. Avrupa Gazetesi, 22: 17.
- Melikova, H. (1932). “Hesen Bey Melikov Zerdabi’nin Biografisi”. Revalyusiya İ Kultura Dergisi, 6.
- Memmedov, İ. (2013). “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Azerbaycan Matbuatı”. Şerg Gazetesi, 22.
- Memmedov, V. (1967). “Ekinci’nin Muhabirleri”. Muhabir Gazetesi, 5(2).
- Mert, H. ve Kurban, V. (2016). “Azerbaycan Basınında 1915 Ermeni Meselesi”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(3): 183-198.
- Musayev, İ. (2000). “İfrat Pragmatizmin Böhranı”. Azatlık Gazetesi, 15: 9.
- Mutlu, E. (1996). “İletişim Çalışmaları Alanına Farklı Bakış”. Yeni Türkiye Dergisi 12: 1520-1538.
- Nerimanoğlu, K. (1993). “Müstegil Demokratik Azerbaycan: Milli İdeolojiya ve Medeniyet”. Azerbaycan Gazetesi, 47: 4.
- Nesibli, N. (2001). “Azerbaycan’da Milli Kimlik Sorunu”. (çev. N. Cefersoy, E. Soltan). Avrasya Dosyası Üç Aylık İlişkiler ve Statejik Araştırmalar Dergisi, 7(1): 132-160.

- O'Neill, J. (1998). "Piyasada Gazetecilik Yapmak". A, Belsey ve R, Chadwick. Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.31-50.
- Okan, A. (1996). "Türk Dünyası". Türk Ocakları Yıllığı Dergisi, 13: 105-185.
- Öğüt, U. (1995). "Güç İlişkileri ve Fayda". Birikim Dergisi 75: 38-50.
- Rüstemov, A. (1988). "İdeolojik Mübarizede İnformasiya Aşkarlığı". Azərbaycan Metbuatı, Televiziyası ve Radiosu İnkişaf Meyilləri. ADU Neşriyatı 15: 16-21.
- Sabirkızı, F. (2000). "Bu Tür Kanunun İmzalanmasına Teessüflenirem". Yeni Müsavat Gazetesi 16: 21.
- Sabiroğlu, H. (1999). "Postsensura Problemleri". Azatlık Gazetesi 27: 14.
- Selimov, H. (1998a). "Hepimizin Yüz Haftası". Kanun Dergisi 44(2): 8-9.
- Selimov, H. (1998b). "Keçid Dövründe Siyasi Şuurda Değişiklik Meyilləri". Kanun Dergisi 44(2): 23-24.
- Selimov, H. (1999). "AHC Daha Kendi Geleceyi Karşısındadır". Azatlık Gazetesi 31: 8.
- Sholle, D. (1999). "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar- İdeolojiye". M, Küçük. "Medya, İktidar, İdeoloji". Ark Yayınları, Ankara, s.267-309.
- Soltan, E. (2003). "Azərbaycan Cumhuriyeti ve Azərbaycan Kimliğı Üzerine Düşünceler". XXI. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopoligi Dergisi, 3: 156.
- Şahmaroğlu, İ. (1997a). "Pulun var? Var, Var, Onda Göz Çıkar". Kanun Dergisi 38: 12-13.
- Şahmaroğlu, İ. (1997b). "Simetrikler Ülkesinin Matbuatı". Kanun Dergisi 40: 11-12.
- Şahmaroğlu, İ. (1998). "Matbuatın Azadlığı". Kanun Dergisi 44: 10-11.
- Tahirli, G. (1994). "Bir Daha Azadlığın Mövgeyine Dair". Azatlık Gazetesi 16: 20-21.
- Tengiz, V. (1997). "Keçid Merhelesinde Olan Ülkeler". Kanun Dergisi 30: 24-26.
- Tengiz, V. (1998). "1989-97 Yıllarında Azad Metbuat" Kanun Dergisi 42: 15-20.
- Tuncay, M. (1989). "Popper'in Demokrasi Arayışı". Birikim Dergisi 5: 76-78.
- Uğurlu, F. (2000). "Bizim Tarih". Avrupa Gazetesi 19: 22-28.
- Uzun, E. (1999). "Matbuatın Önemi ve İkinci Gazetesi". Tanıtım Gazetesi, 6: 33.

Yıldırım, İ. M. (2013). “Azerbaycanda Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2(2): 147-160.

Tezler

Askerova, A. (2000). “Ekinci Gazetesi ve Rusya Müslümanlarının Fikir Hayatındaki Rolü”. Yüksek Lisans Tezi. Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Askerova, A. (2006). “Celil Memmedkuluzade ve Molla Nesreddin Dergisi”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ganiyev, R. (2004). “Siyasal Özellikleri ve Devlet Yapısı Açısından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti”. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hüseynov, E. (2005). “Azerbaycan Basınında Haber Kaynakları”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ziyayeva, Z. (2006). “Azerbaycan Matbuatında Füyuzat Dergisi”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İnternet Kaynakları

Akçam, T. (2000). “Türkiyenin Başını Boş Bırakmaya Gelmez” http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5829/turkiye-nin-basini-bos-birakmaya-gelmez#.WlqZtKhl_IU (erişim tarihi: 18.04.2017).

Freedom House “Nations Transit in Azerbaijan” (1996). <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan> (erişim tarihi: 21.10.2016).

Halitoğlu, S. (2016). “I Dünya savaşı döneminde Azerbaycanda satirik matbuat (1914-1917)” <http://jur-etl.blogspot.com/2016/02/i-dunya-muharibsi-illrind-azrbaycanda.html> (erişim tarihi: 25.07.2017).

Millas, H. (2002). “ Milli Türk Kimliği ve Öteki (Yunan)” <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/kitaplardaki-makaleler/183-milli-tuerk-kimlil-ve-oeteki-yunan-modern-tuerkiyede-siyasal-dueuence.html> (erişim tarihi: 05.01.2017).

Nazarova, M. (1999). “Acces To Information in Azerbaijan” www.ala.org/work/international/intlpress/nazarova1,-html (erişim tarihi 23.11.2016).

- Özkazanç, A. (1999). “Otoriter Yönetim Zihniyeti”
[https://www.academia.edu/17410985/T%C3%BCrkiyede Otoriter Y%C3%B6netim Zihniyeti](https://www.academia.edu/17410985/T%C3%BCrkiyede_Otoriter_Y%C3%B6netim_Zihniyeti) (erişim tarihi: 11.06.2017).
- Selahettin, Ö. Ve Çilingir, S. (2015). “Azerbaycanda ilk mizah dergisi”
<http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html>
 (erişim tarihi: 14.09.2016).
- Şadıhanov, E. (2004). “Sovyetler Birliği`nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/100962>
 (erişim tarihi: 09.01.2017).
- Yüksel, E. (2005). “Türk Basını Hangi Kurama Uyar”
<http://medyavehabercilik.blogspot.com.tr/2013/10/turk-basini-hangi-kurama-uyar.html> (erişim tarihi: 06.04.2018).
- <https://www.academia.edu/34972661/> (erişim tarihi: 18.02.2017).
- <http://ek.anl.az/search/query?theme=e-kataloq> (erişim tarihi: 25.08.2017).
- http://ek.anl.az/search/query?term_1=az%C9%99rbaycan+m%C9%99tbat+tarixinin&theme=e-kataloq (erişim tarihi: 30.09.2016).
- <http://www.median.cafe/jurnalistika-sifet-istemir/> (erişim tarihi: 20. 07. 2017).
- <http://www.median.cafe/jurnalist-obyektivliyinin-yayginlasan-serhedleri/> (erişim tarihi: 02.03.2017).
- <http://blog.milliyet.com.tr/azerbaycan-basininin-tarihcesi/Blog/?BlogNo=500492> (erişim tarihi: 13.08.2017).
- <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=149915&pno=16> (erişim tarihi: 10.07.2017).
- <http://www.medyagunlugu.com/Haber-2332-post-sovyet-dunyasinda-gazete-okuma-kulturu.html> (erişim tarihi: 31.01.2017).
- https://www.amerikaninsesi.org/a/rasim_aliyev/2912281.html (erişim tarihi: 21.06.2017).
- <http://www.azerbaycankulder.org/icerik/makale-dizin.pdf> (erişim tarihi: 29.06.2017).
- <http://www.kaspi.az/az/o-dvrun-metbuati-bize-kimlerden-ve-nelerden-xeber-verir/> (erişim tarihi: 11.02.2016).
- <http://modern.az/az/news/140619#gsc.tab=0> (erişim tarihi: 24.04.2016).

<http://www.anl.az/down/meqale/ses/2015/iyun/443436.htm> (erişim tarihi: 17.06.2017).

<https://www.azadliq.org/a/1880381.html> (erişim tarihi: 25.05.2017).

<https://www.ens.az/azerbaycan-metbuati> (erişim tarihi: 19.06.2016).

<http://www.yap.org.az/az/view/interview/187/azerbaycan-metbuati-inkishaf-yolundadir->
(erişim tarihi: 27.03.2017).

http://journalism.bsu.edu.az/az/content/azrbaycan_jurnalistikas_tarixi (erişim tarihi: 08.02.2017).

<http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/glastnost-aciklik-ve-perestroyka-yeniden-yapilandirma-379> (erişim tarihi: 19.09.2017).

<http://www.ilmvemedeniyyet.com/sovyetlerin-cokusu-glasnost-ve-perestroyka.html> (erişim tarihi: 03.03.2017).

<http://www.tarihportali.org/20-yy-baslarinda-dunya-sunulari/8120-carlik-rusyasinin-yikilisi-ve-bolsevik-ihtilali-sunusu.html> (erişim tarihi: 21.01.2016).

<http://www.gazeteler.com/azerbaycan.php> (erişim tarihi: 11.03.2016).

<http://www.binbirkanal.com/YabanciBasin/azerbaycan-gazeteleri-siteleri.aspx> (erişim tarihi: 24.03.2016).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a5ac8da624bc7.71549139 (erişim tarihi: 14.06.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a5ac902809941.70150041 (erişim tarihi: 04.09.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a635e2d2c80f2.75505429 (erişim tarihi: 27.09.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a635ea324d886.93798591 (erişim tarihi: 21.04.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a635eba4a5260.60308864 (erişim tarihi: 16.08.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a635e3e76a347.03741952 (erişim tarihi: 28.07.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a635f2fe92075.50716883 (erişim tarihi: 21.09.2016).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a636bc602a926.10997183 (erişim tarihi: 07.11.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a636c08a78135.10469238 (erişim tarihi: 20.12.2016).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a636c34518050.69563795 (erişim tarihi: 14.02.2017).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Narmin BAGHIRZADE
Doğum Yeri – Tarihi : Bakü – AZERBAYCAN – 02.01.1994

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : 64 Numaralı Okul, Azerbaycan, 2010
Lisans Diploması : Bakü Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, Azerbaycan
2014
Yabancı Diller : İngilizce, Rusça

İş Denevimi

Stajlar : Olaylar Gazetesi, 2011
Halk Gazetesi, 2012
Respublika Gazetesi, 2013
İctimai TV, 2014

Çalıştığı Kurumlar : TEM Turizm, 2015-2016
ARB TV, 2016 – 2017

E-Posta : bagirzaden@gmail.com